

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

KINALİZÂDE HASAN ÇELEBİ TEZKİRESİ
(TEZKİRETÜ'Ş-ŞUARÂ I. CİLT)'NDE
HİKÂYE UNSURLARI: ŞAHİS, MEKÂN, ZAMAN

Atike KAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

KINALİZÂDE HASAN ÇELEBİ TEZKİRESİ
(TEZKİRETÜ'Ş- ŞUARÂ I. CİLT)'NDE
HİKÂYE UNSURLARI: ŞAHIS, MEKÂN, ZAMAN

Atike KAYA

Danışman:Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK

Jüri Üyesi:Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM

Jüri Üyesi:Doç. Dr. Nevin METE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA/2019

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM

Üye: Doç. Dr. Nevin METE

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2019

.....
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirimlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 04 /07 / 2019

Atike KAYA

ÖZET**KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ TEZKİRESİ
(TEZKİRETÜ'Ş-ŞUARÂ, I. CİLT)'NDE
HİKÂYE UNSURLARI: ŞAHIS, MEKÂN, ZAMAN****Atike KAYA****Yüksek Lisans İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı****Danışman: Prof. Dr. NURAN ÖZTÜRK****Haziran 2019, 142 Sayfa**

Bu çalışmanın konusu, Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nin I. cildindeki hikâyelerin şahıs, mekân, zaman yönünden incelemesidir. Çalışmada ana kaynak, İbrahim KUTLUK'un yayınladığı iki ciltten oluşan tıpkıbasımın birinci cildir.

Bu çalışma tematik olup kaynak eserdeki hikâyeler tespit edilmiş ve her hikâye kendi içerisinde şahıs, mekân ve zaman özellikleri yönünden değerlendirilmiştir. Çalışmada bu hikâyeler kendi içerisinde kategorize edilerek dönemin ruhu şahıs/kişi, mekân ve zaman üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hikâyelerdeki şahıslar; bazen bir padişah, şehzâde ya da vezir, bazen ulema içerisinde bir şair ya da halkın içerisinde biridir. Ancak edebî hikâyeler kısmındaki kişiler şair ve yazarlardan oluştuğu için edebiyat tarihine malzeme olacak bilgiler ihtiva etmektedir. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eserinde anlattığı şair ve yazarlarla ilgili olan bu kısım aynı zamanda onların birbirleri ve çevreleriyle ilgili münasebetlerini, arkadaşlıklarını-dostluklarını, nüktedanlıklarını-esprilerini, cömertliklerini; dönemin padişahı ya da şehzâdesi ile olan irtibatlarını; geçirdikleri manevî dönüşümlerini anlatmaktadır. Hikâyelerin mekân yönüne gelince, açık, kapalı, somut ve soyut mekânlar belirlenirken somut olması gereken bir mekânın soyut anlamda kullanıldığı görülmüştür. Bazı mekânlar ise metafizik mekân özelliğindedir. Bazı hikâyelerde bir mekân görünüşte somut iken aslında soyut niteliktedir. Mevcut hikâyelerin zamanı, çoğu kez açıkça belirtilmediği

için ilgili hikâyedeki zaman ifade eden sözcüklerden, dönemin padişahından, kişilerin hayatından, varsa olayın gerçekleşme anından elde edilen ipuçlarıyla tespit edilmiştir. Bu zamanların; kimi yerde nesnel zaman, kimi yerde hatırlatılan zaman, kimi yerde de yaşatılan güncel zaman özelliklerini bulundurduğu görülmüştür. Bazı yerlerde ise psikolojik anlam taşımaktadır.

Sonuç olarak, Kınalızâde Hasan Çelebi tarafından kaleme alınan Tezkiretü’ş-Şu’arâ adlı eserin, bir yandan yazıldığı dönem olan 16. yüzyılı anlatırken, diğer yandan aktardığı rivâyetlerle kendisinden önceki dönem olan 15. yüzyılı da günümüze taşıdığı anlaşılmıştır. Bu hikâyelerden birçoğunun eserde istitrâd üslûbuna uygun olarak “*rivâyet olunur ki, hikâyet iderler ki ve nakl olunur ki*” şeklinde başladığı görülür. Sonuçta denilebilir ki, bu üslûpla metin içerisine yerleştirilen hikâye parçaları Kınalızâde Hasan Çelebi’nin tezkiresini içerik bakımından zenginleştirmiş ve içerisinde bulunduğu dönemin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkire, Hikâye Unsurları, İstitrâd

ABSTRACT

STORY ELEMENTS IN THE COLLECTION OF

BİOGRAPIES OF KINALİZÂDE HASAN ÇELEBİ

(TEZKİRETU’S-SUARA, VOLUME I): PERSON, PLACE, TIME

Atike KAYA

Master Thesis, Department of İslam Tarihi ve Sanatları

Supervisor: Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK

June 2019, 142 pages

Subject of this study is to examine the stories in the first volume of the Kınalızâde Hasan Çelebi’s Collection of Biographies (Tezkire) in terms of person, space and time. Primary source of the study is the first volume of the two-part facsimiles published by the İbrahim Kutluk.

In this thematic study stories in the source work has been determined and each story evaluated in terms of person, space and time. In the study, these stories are categorized among themselves and spirit of the period is tried to be revealed by person, space and time. People in the stories are sometimes a sultan, prince or vizier, sometime a poet from the ulema or a someone among the common men. However, since the people in the literary stories part consist of poets and writers, they contain information that will be material to the history of literature. This part, which is about the writers and poets, Kınalızâde Hasan Çelebi narrated in his work also describes their relations with each other and their milieu, their friendships, wit, generosity; their contact with the sultan or the prince of the period and spiritual transformations they gone through. As for the spatial aspects of the stories while open, close, tangible and intangible spaces are determined. It is seen that a space which should be tangible used in an intangible sense. Some spaces show metaphysical space features in some stories, while a space is apparently tangible; but in fact it has intangible qualities. The time period of the stories,

usually not clearly stated was determined from the words expressing the time in the related story the sultan of the period, the life of the people, and clues obtained from moment of occurrence of the event. It is seen that these time periods carry the characteristics of objective time in some places, reminded time in some places, and contemporary time in others. It carries psychological meanings in some places.

As a result, it is understood that Tezkiretu as-Suara, written by Kınalizâde Hasan Çelebi, tells the 16 th century, the period the work is written, on the one hand, and it carries the 15 th century, the previous period, to the present on the other. It is seen that many of these stories in the work is in accordance with style of istitrâd which they begin as “rivâyet olmur ki, hikâyet iderler ki ve nakl olmur ki”. As a result, it can be said that the narrative pieces placed in the text in this style enriched the content of Kınalizade Hasan Çelebi’s tezkire and helped for a better understanding of the period in which he was present.

Key words: Kınalizâde Hasan Çelebi, Collection of Biographies (Tezkire), Story Elements, İstitrâd

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	xi
KISALTMALAR	xiii

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler	1
1. 1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı	1
1. 2. Çalışmanın Önemi ve Amacı	1
1. 3. Yöntem ve Sınırlılıklar	3
1. 4. Tezkireler, Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Yazarı	5
1. 5. İstitrâd Hakkında	8

II. BÖLÜM

HİKÂYENİN KISA TARİHİ VE TEZKİRETÜ’Ş-ŞUARÂ’DA HİKÂYELER

1. Edebî Hikâyeler.....	13
1. 1. Eserin Yazılma Hikâyesi	13
1. 2. Zamandan Şikâyet	15
1. 3. Yazarın Yazma Sürecinde Yaşadıklarına Dair.....	16
1. 4. İki Âlimin Makam Mücadelesi	17
1. 5. Yavuz Sultan Selim ve Hocası Kemal Paşazâde.....	19
1. 6. Ebu Alî Sînâ’nın İlim Yolculuğu	26
1. 7. Ali Şîr Nevâî’nin Ahmed Paşa’ya Etkisi Olma İhtimali	28
1. 8. Zâtî’nin Gözünden Emrî’nin Bir Gazeli.....	29

1. 9. Emrî'nin Tarih Düşürmekteki Ustalığı	30
1. 10. “ Dil Keşfsine Barça Diyen Türk'e ” Câmî'nin Cevabı	32
1. 11. Cafer Çelebi ve Vasiyeti	33
1. 12. Cafer Çelebi Aşk Ateşine Münkirse.....	35
1. 13. Cafer Çelebi'ye Hacı Hasanzâde'nin Beyit Göndermesi	38
1. 14. Kemal Paşazâde ve Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı.....	39
1. 15. Hayalî Çelebi'nin Sadrazam Mahmud Paşa'ya Eser Takdimi	42
1. 16. Hayalî'nin Hayretî'yi Kıskanması	44
1. 17. Sadrî'nin Ayas Paşa'yı Daveti ve Kum Sanatındaki Becerisi.....	47
1. 18. Har-nâme'nin Yazılma Hikâyesi.....	49
2. Tarihî Hikâyeler	52
2. 1. Ebussuûd Efendi'ye Dair	52
2. 2. II. Murad ve İlim	55
2. 3. Bir Derviş Hikâyesinde II. Murad.....	56
2. 4. “Gökte Arayanların Yerde Bulduğu” Sahn-ı Semân Medresesi	58
2. 5. Taht Mücadeleleri ve II. Bayezid'in Ölüm Hâdisesi.....	59
2. 6. Sultan Cem Vak'ası.....	61
2. 7. Şehzâde Bayezid'in İran'a Sığınma Hikâyesi	62
2. 8. Cafer Çelebi'nin Katledilmesinin Pişmanlığı	66
2. 9. Sâdî'nin Biraderinin Katline Üzüntüsü	71
2. 10. Şehzâde Cem'in Dostu Sâdî'nin Anadolu'da Başına Gelenler	74
2. 11. “ Sultan-ı İklim ” ve Cem'in Papağanı.....	76
2. 12. I. Selim'in Revânî'yi Bina Yaparken Görmesi	78
3. Bireysel Hikâyeler.....	81
3. 1. Ahmed Paşa'nın Özel Durumu	81
3. 2. Ahmedî, Hacı Paşa ve Monla Fenârî'nin Şeyh'e Gitmesi.....	83
3. 3. Ahmedî'nin Timur'a Değer Biçmesi.....	86
3. 4. Ahmedî ve Şeyhî'nin Dostluğu	87
3. 5. Kırk Yaşında Tövbeye Gelen İshak Çelebi.....	88
3. 6. Selim Bin Bâyezid Han'ın Âhî'ye Kızması	89
3. 7. Zâtî'den Öğrencisi Bâkî'ye Şiir Üzerine Öğütler	91
3. 8. Basîrî'nin Nüktedanlığı ve Hamamları	93

3. 9. Câferî'nin “ Sermayeyi Çaldırması ”	97
3. 10. Yavuz Sultan Selim ve Halîmî'nin Dostluğu	98
3. 11. Hasan Çelebi ve “ Tevsen-i Dehr ”	101
3. 12. Sihri'nin “ Nâ'il-i Zevki ” Sonucu Başına Gelenler	103
3. 13. Genç Yaşta Âlim Olan Sinan Paşa	105
3. 14. Çınar Yaprağı Elin Sahibi Sürûrî	107
3. 15. Şânî'nin Fazla Yazması.....	109
3. 16. Cevherî'nin “Pîrûze Alî Bâlî ” den Mevlâ'ya Giden Aşk Yolculuğu .	110
3. 17. “ Hayâlî-i Dîger ”e Bir Akçelik Zam	113
3. 18. Seydî'nin Yıldırım Düşmesine Tanık Olması	116
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	122
ÖZGEÇMİŞ	129

ÖN SÖZ

Edebî eserler yazıldığı döneme tanıklık etmesi yönünden önem arz eder. Toplumların zaman içerisinde yaşadıkları olaylar gerek şifahî gerekse de yazılı olarak yüzyıllar boyunca aktarılagelmiştir. Yazar ve şairler bu aktarımı bazen manzum olarak, bazen de mensur olarak gerçekleştirmişlerdir. Bu şekilde mesneviler, dîvânlar, vd. eserler meydana getirilmiştir. Kalem erbabının mensur eserlerini yazarlarken şifahen edindikleri rivâyetlere de eserlerinde yer verdikleri görülür. Bu rivâyetler sözlü kültürün yazıya aktarılmış halidir. Öyle ki toplumda yaşanan tarihî gerçekliklerin rivâyet şeklinde yeni nesillere aktarılmasıyla kültürel bellek aktarımı sağlanmıştır.

Klâsik edebiyatta şifahî kaynaklı kültürel bellek aktarımının en güzel örneklerinden birisi tezkirelerdir. Şöyle ki: Tarihî vak'alar, devlet adamları, yazarlar ve şairler hakkında o dönemde anlatılagelen hikâyelerin kalem erbabı tarafından yazıya aktarıldığı görülür. Bunlardan biri de Kınalızâde Hasan Çelebi'dir ki eseri Tezkiretü'ş-Şu'arâ'da gerek kendinden önceki yüzyılda yaşananları, gerekse de kendi döneminde tarih, edebiyat ve sosyal alanda yaşananlarla ilgili hikâyelere eserinde yer vermiştir.

Mensur eserlerden olan tezkireler, gerek dilinin zor anlaşılması gerekse de incelemesinin zaman alması gibi çeşitli sebeplerden dolayı manzum eserler kadar yeterince araştırılıp incelenmiş değildir. Arapça "zkr" kökünden türetilmiş olan tezkireler pek çok şeyi hatırlatmaya vesile olan kaynak eserlerdir. Edebî terim olarak ise bu kaynak eserler iki türlüdür. İlk grup, çeşitli mesleklere (velîler, hattatlar, devlet adamları vb.) dâhil olan kişilerin hayat hikâyelerini bir araya getirenler, diğer grup ise şairlerin ve yazarların hayat hikâyelerini, yaşadıkları ve irtibatta buldukları coğrafya ile birlikte anlatanlardır.

Klâsik edebiyatın önemli tezkirelerinden biri de 16. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınmış olan Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'dir. Malum olduğu üzere bu yüzyıl Osmanlı Devleti'nin zirvede kabul edildiği zamanlara denk gelmektedir. Bu dönemde yazılan söz konusu tezkire ile ilgili yapılan ön çalışmada dikkat çekilen döneme ait birbirinden bağımsız farklı hikâyelerin anlatıldığı görülmüştür. Meselâ, bu hikâyelerde bir gazelin yazılış serüveni anlatılabildiği gibi döneme ait önemli bir padişahın ölüm hâdisesi -II. Bayezid- ya da bir padişah ile hocası -Yavuz Sultan Selim

ve hocası Kemal Paşazâde- arasındaki ilişkiye dair bilgilerin yanında daha pek çok bulguya rastlamak mümkündür. Yine III. Selim gibi önemli bir Osmanlı padişahının vefatına ilişkin rivâyetler ile ilgili bilgiler yine bu hikâyelerden öğrenilir.

Hikâyelerin önemli unsurları şahıs/kişi, mekân ve zamandır. Bu öğeler sayesinde anlatıldığı dönem ile ilgili kişilere, önemli mekânlara ve ne zaman gerçekleştiği hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Klâsik edebiyatın hikâyelerinde efsanevî karakterlere ya da gerçek kişilere yer verilirken, mekânın genelde somut olarak var olduğu önemli tarihî yerler, medreseler ya da cami vb. yerler olduğu görülür.

Çalışmada Osmanlı'nın yükselme devri olan 16. yüzyılı bütün gerçekliği ile eserinde anlatan dönemin önemli müelliflerinden Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eseri Tezkiretü'ş-Şu'arâ adlı tezkiresinin I. cildindeki hikâyelerin şahıs, mekân ve zaman yönünden incelemesi yapılarak bilim deryasına bir damla konulmaya çalışıldı.

Çalışmada emeği geçen, zamanını ve yardımını benden esirgemeyen başta, saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK olmak üzere, çalışma boyunca beni konuşmalarıyla motive eden kıymetli hocam Prof. Dr. Asım YAPICI'ya, yüksek lisans eğitim hayatım boyunca birlikte yol aldığım ve yardımlaştığım arkadaşlarım Hasan Anıl AKKAŞ, Büşra SÜLEYMAN ve Şule TURAN'a, maddî manevî desteğiyle her zaman arkamda duran ailem ve bilhassa kardeşim Atilla KAYA'ya, her konuda desteğini eksik etmeyen hayatımdaki özel insan sevgili Mustafa AYDOĞAN'a ve çalışmanın Farsça ve İngilizce çevirilerine yardım eden arkadaşlarım Alireza DELİJAVAN ve Hasan ŞANLI'ya, teknik destek konusunda yardımcı olan Sayın Ali AKSAÇ'a, çalışma süresinde kendisinden ders aldığım başta Tuna TUNAGÖZ ve Mustafa HAYTA olmak üzere üzerimde emeği olan bütün Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarına ve bu çalışmayı değerlendiren saygıdeğer jüri üyeleri Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM ve Doç. Dr. Nevin METE'ye çok teşekkür ederim.

Haziran 2019/Adana

Atike KAYA

KISALTMALAR

C. : Cilt

Çev. :Çeviren

ÇÜ: Çukurova Üniversitesi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Edb. : Edebiyat

Hz.: Hazreti

haz: Hazırlayan

No. : Numara

Ö. : Ölüm Tarihi

S. : Sayı

s. : Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

Trs. : Tarihsiz

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

yy.: Yüzyıl

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler

1. 1. Çalışmanın Konusu ve Kapsamı

Bu çalışma Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresinin I. cildindeki altmış altı hikâyenin incelemesini kapsar.

Biyografik kaynaklar kadar tarihî, kültürel çevrenin tanıtımı açısından önemli olan tezkirelerden olan Kınalızâde Hasan Çelebi'nin, Tezkiretü'ş-Şu'arâ adlı eserinin I. cildindeki hikâye unsurları şahıs, mekân, zaman yönünden konu olarak çalışılmıştır. Bunun için eserdeki hikâyelerin tespiti yapıldıktan sonra her bir hikâyenin kendi içerisinde şahıs/kişi, mekân, zaman yönünden incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Eser biyografik bilgi vermesinin yanında, içerdiği hikâyelerde toplumda önemli kişilerin haricinde bazı özellikleriyle dikkat çeken şahısları da anlatmıştır. Ayrıca şehirler, kaleler, medreseler, saraylar, camiler, boğazlar, çarşı, dükkân, ocak, çadır, sohbet ve içki meclisleri, meyhane, mezar gibi yerlerin geçtiği eser mekân bakımından da ele alınmıştır. Somut bir mekân olan hamamın ise eserdeki hikâyede soyut manada anlatıldığı görülmüştür. Bazı mekânlar hikâyelerde etkin bir konum durumundayken, bazı mekânların ise sadece adı zikr edilmektedir.

Eserdeki hikâyelerde geçen nesnel zaman, içinde bulunulan 16. yüzyıl olmakla beraber bazen bir önceki yüzyıla da atıfta bulunulan rivâyetlerin anlatıldığı görülür. Ayrıca olayların geçtiği zaman dilimiyle ilgili sözcüklere çalışmada yer verilmekle beraber zaman ve mekânın kişiler üzerinde varsa etkisi ondan da bahsedilmeye çalışılmıştır.

1. 2. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Çalışmanın, tezkirelerdeki hikâye unsurları üzerine yapılmış nadir çalışmalardan biri olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı Devleti'nin önemli bir dönemi olan 16. yüzyıl olaylarının tezkirelerde hikâyeler aracılığıyla siyasî, edebî ve sosyal

yönden günümüze aktarıldığı görülür. Çalışmamızda bu hikâyelerin incelemesi, Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresi üzerinden gerçekleştirildi. Buradaki amaç, başta edebî çalışmalar olmak üzere, 16. yüzyıl Osmanlı toplumuna dair yapılacak eğitim, kültür, tarih, sosyoloji, psikoloji ve siyasal alanlardaki araştırmalara yardımcı olabilmektir.

Tarihî olayların gerek gerçekleştiği zamanda, gerekse de ilerleyen süre içerisinde kaynaklara not edildiği görülür. Bu notlar tarih üzerine yapılan çalışmalarda bulunabileceği gibi onu tamamlar nitelikteki edebî eserlerle de desteklenmiştir. Ancak bazı olayların edebî kaynaklardaki rivâyetlerdeki aktarımlarıyla tarihî kaynaklardaki anlatımının farklı olduğu görülür. Edebî kaynaklardaki bu hikâyeler o dönemin toplumunda olayların nasıl algılanıp anlatıldığını ortaya koyması yönünden önemlidir. Meselâ, bilindiği üzere 16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet gibi bir hükümdarla yükseliş döneminde olduğu tarihî kaynaklarda anlatılır. Fakat bu dönemin edebî hayatının birey tarafından nasıl algılanıp yorumlandığı -Kınalızâde Hasan Çelebi'nin zamandan şikâyeti- (fesatçı, kiskanç, edebî hünerden yoksun kimselerin şiir ve inşa pazarını değersizleştirdikleri) edebî kaynaklar aracılığıyla öğrenilmektedir. Bu da farklı iki alanın birbirini tamamladığını; fakat kendi içerisinde de özgün olduklarını ortaya koyar.

Bu çalışmada tarihî kaynaklarda rastlanmayan ayrıntılar tespit edilmeye çalışıldığı gibi eksik bırakılmış bilgilerin -olaylardaki kişiler üzerinden zaman çıkarılmaya çalışılması gibi- tamamlanması için de yine tarihî kaynaklardan faydalanılmıştır. Yine 16. yüzyılın özgün edebiyatının oluşma gerekçesi gerek şair gerekse de şiir alanında yaşananların anlatıldığı hikâyelerden anlaşılmaktadır. Meselâ, çalışmamızda yer alan Ali Şîr Nevâî'nin Ahmed Paşa'ya etkisinin olup olmadığı hakkındaki rivâyetler, Zâtî'nin gözünden Emrî'nin bir gazelinin değerlendirmesi bunlardan sadece ikisidir. Yine gazel değerlendirmelerinde beyitte söylenen bir kelimenin yanlış manada kullanılmasının büyük eleştirilere maruz kalması, o dönemde nazma ne kadar değer verildiğine işaret etmekle, eleştiride titiz davranıldığına da göstergesidir.

Bunların yanında dönemin eğitim-öğretimi hakkında bilgi de Zâtî'nin öğrenci yetiştirme tarzından öğrenilir. Bireysel hikâyelerde âlimin ilim yolculuğu, bilim yolculuğuna çıkan kişilere misal niteliktedir. Bu ve benzeri daha birçok bilgiyi içeren

tezkireyi inceleyen bu çalışma ile tezkirenin tarihî, edebî değeri daha da belirgin hâle getirilmiş oldu.

1. 3. Yöntem ve Sınırlılıklar

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eseri olan Tezkiretü'ş-Şu'arâ çok nüshalı bir kitaptır. Eserin Türkiye kütüphanelerinde altmış beş, yurt dışı kütüphanelerinde otuz üç yazma nüshasının olduğu söylenilir (Sungurhan, 1999: 194).

Bizim çalışmamız ise İbrahim Kutluk'un Arap harfli tıpkıbasım metninin I. cildinden ve eserin Kültür ve Turizm Bakanlığı resmi internet sayfasında yayımlanmış Aysun Sungurhan-Eyduran'a ait doktora çalışmasından -Tenkitli Metin A- istifade edilerek hazırlanmıştır (X¹).

Nitel bir çalışma olan bu tezde tarihî yöntem, karşılaştırma ve filolojik çözümleme ile doküman inceleme yöntemi (dil içi çeviri) izlendi. Tezkiredeki malzeme ile tarihî kaynaklardan tespit edilenler eşleştirildi, karşılaştırmalı yöntemle farklı olanlar ve aynı olanlar belirlendi. Aynı metot doktora çalışması ile karşılaştırma yapılırken okuma üzerinden gerçekleştirildi.

Hikâyeler incelenirken Nurullah Çetin'in " Türk Hikâyesi Tahlilleri " adlı eserinden yararlanıldı. Şöyle ki; hikâyenin yapı unsurları adlandırılırken ve bu unsurlardan olan zaman, mekân ve kişiler kadrosunun özellikleri açıklanırken bahsedilen eserin açıklamaları dikkate alındı. Mekânın açıklığı, kapalılığı soyut ya da somut olması; zamanın, nesnel zaman mı, yaşatılan güncel zaman mı, hatırlatılan zaman mı olduğunu belirlemede; kişilerin, hikâyede merkezî kişi mi yoksa efsanevî bir karakter mi olduğunu tespit etmede yine bu kaynak esas alındı. Ayrıca müellifin bazı hikâyelerde kullandığı üslûbun türünün adlandırılması -eleştirel, sanatkârane, mecazî, mizah- bu esere göre yapıldı.

Klâsik edebiyatın mensur eserlerinden olan tezkirelerdeki hikâyeler, "*kısa net ve vurucudur. Anlatılacak olanların olabildiğince yoğunlaştırılarak aktarımıdır.*" (Çetin, 2017: 14) özelliklerini taşımakla birlikte, bazı hikâyelerin -Cafer Çelebi'nin Katledilmesinin Pişmanlığı hikâyesinde, İstanbul'da çıkan büyük yangın ve Dil Keşfisine Barça Diyen Türk'e Câmî'nin Cevabı hikâyesinde, Galata boğazında batan gemiyle ilgili tarih ve detaya ulaşılammıştır- hangi tarihteki olaya atıfta bulunduğu ya tespit edilememiş ya da tespit etmesi çok zor olmuştur.

Hikâyeler, eserde farklı sayfalarda birbirinden bağımsız anlatıldığı için içeriğine göre isimlendirilip sahip olduğu üst başlık altında gösterilmiştir. (edebî, tarihî, bireysel) Hikâyelerde kopukluk olmaması için her hikâye kendi içerisinde değerlendirilip bir bütün halinde şahıs/kişi, mekân, zaman sıralamasına göre incelenmiştir. Birden fazla hikâyede aynı özellik tespit edildiğinde tekrara düşmemek adına yeniden o özelliği açıklama gereği duyulmamıştır. Meselâ, Bursa ili birden fazla hikâyede geçiyorsa aynı bilgiler tekrar edilmemiş, ilgili hikâyede farklı bir özelliği varsa sadece o özelliği hakkında bilgi verilmiştir. Farklı hikâyelerde aynı padişahın adı geçmişse, padişah; hikâyede bahsedilen özelliği ile değerlendirilmeye alınmıştır ki böylelikle konunun dağılmasını önlemek ve gereksiz bilgi verilmekten kaçınılmak amaçlanmıştır. Yine kişiler bazı hikâyelerde olay içerisinde incelenirken, bazı hikâyelerde ise ayrı ayrı incelenmiştir. Bunun nedeni anlatılan olay ve buradaki kişilerin rolünden kaynaklanmıştır. Bütün bunların haricinde bazı hikâyelerde hatırlatılmak istenen olaylar varsa, bunlara yapılan göndermelerle hikâye açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışma giriş, Tezkiretü’ş-Şuarâ’da Hikâye Unsurları ve sonuç olmak üzere başlıca üç bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde tezin konusu ve kapsamı, önemi, yöntem ve sınırlılıkları, Tezkireler, Tezkiretü’ş-Şu’arâ, yazarı ve istitrâd üslûbu hakkında bilgi verildi.

Çalışma için tezkiredeki hikâyeler belirkenirken istitrâd üslûbunun özelliği olan “*nakl olunur ki, hikâyet iderler ki, rivâyet olunur ki*” şeklindeki ipuçlarından yararlanıldı. Bu hikâyeler içeriğine göre sınıflandırılıp, bahsettiği konuya uygun olarak da isim verildi.

Sonuç bölümünde ise; inceleme sonucu hikâyelerden elde edilen veriler belirtilip edebî, tarihî ve sosyolojik yönden önemlerine dikkat çekildi.

Çalışma hazırlanırken çeşitli makale, dergi, kitap, ansiklopedi, tez ve internet kaynaklarının yanı sıra sözlüklerden yararlanıldı. Çünkü eser 16. yüzyılın üslûp özelliklerini yansıttasının yanı sıra dönemin önemli bir kalem ustası Kınalızâde Hasan Çelebi gibi biri tarafından yazılmıştır. Hal böyle olunca da yazar, hikâyeleri eserinde anlatırken gündelik dilde az kullanılan ya da hiç kullanılmayan Arapça ve Farsça kelimelere, secîli cümlelere, zincirleme tamlamalara, benzetmelere, tasvir içerikli ifadelere, âyet ve hadis metinlerine yer vermiştir. Bu yüzden eser günümüz için anlaşılması zor bir üslûpla yazılmıştır. Tercüme faaliyetlerinin bambaşka bir alan

olması dolayısıyla eseri günümüz Türkçesine çevirirken eserin ait olduğu dönemin dil malzemesinin anlaşılıp bugünkü manaya aktarılması zor olmuşsa da örnek cümleler manası bozulmadan bugünkü karşılıklarına denk gelen kelimelerle ve en sade şekliyle verilmeye çalışılmıştır.

Hikâyelerin incelemesini yaparken tümdengelim yöntemini kullanmak uygun görüldü. Önce hikâyeler anlaşılıp sonra üzerinde çalışma gerçekleştirildi. Sayfa sonlarına kaynak olarak yararlanılan tenkitli metinde rastlanılan eksik ya da yanlış okunan kelimelerin doğru şekilleri yazılmıştır.

Tez yazılırken teknik olarak bölüm başlıkları, büyük harfle, on iki puntuyla ve koyulaştırılarak yazılmıştır. Açıklamalar yapılırken Times New Roman yazı stilinde yazılıp paragraf başlıklarından sonra bir tap tuşu kadar boşluk ve satırlar arasında bir buçukluk mesafe bırakıldı. Dipnotlarda Apa Stili kullanıldı. Çalışmada tezkire metninden yapılan alıntılar transkripsiyon sistemiyle gösterildi. Alıntı arasında bir satır alınmadığını ifade etmek için (...) şeklinde gösterildi. Art arda gelen iki alıntı arasında birden fazla (iki ve daha fazla) satırın alınmadığını göstermek için (...) işareti kullanıldı. Cümle içerisinde ara açıklamalar (-....-) şeklinde gösterildi. Hikâye metinleri çevrilirken nadir de olsa eksik görülen ekler [] ile gösterildi.

1. 4. Tezkireler, Tezkiretü’ş-Şu’arâ ve Yazarı

Tezkireler divân şairlerinin hayatlarını, edebî özelliklerini ve şiirlerini bulduran kaynak eserlerdir. Çağatay sahasında Ali Şîr Nevâî’nin öncüsü olduğu tezkire yazma geleneğinin Anadolu sahasındaki ilk örneği Sehî Beg’in Heşt Behişt adlı eseri kabul edilir. Sonrasında ise bu gelenek 19. yüzyıl sonlarına kadar sürdürülmüştür. Sayıları da hayli fazlalaşan eserler zamanla değişiklikler göstermiştir. Yazılmaya başladığı ilk yüzyıllarda şairlerin hayatlarına daha fazla yer verilirken, ilerleyen yüzyıllarda ise şiirlerine daha fazla yer verilmiştir. Bunlar Osmanlının yükseliş dönemine denk gelen eserlerdir. Dolayısıyla Latifî, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebî ilk dönem tezkirelerindedir. 16. yüzyılda yazılmış Sehî, Latifî, Ahdî ve Âşık Çelebi tezkirelerinden sonra Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yer edinen iki ciltlik Tezkiretü’ş-Şu’arâ için şu tespitler yapılmıştır: “Beş ana kısımdan oluşan bir mukaddime, sultan şairler, şehzâde şairler ve asıl şairler olmak üzere üç fasıl hâlinde düzenlenmiş, (...) Kınalızâde Hasan Çelebi, eserinde altı yüz kırk iki şair biyografisine

yer vermiş; önceden yazılmış tezkirelerde bulunmayan yüz yirmi iki yeni şair biyografisini eserine ilâve etmiştir.” (Sungurhan, 1999: 71).

Tez konusu olan şairler hakkında yazılanlara ilâve olarak I. ciltte tespit edilen hikâyelerde gerek devlet adamı, gerekse de âlim ve bilgin şair olarak pek çok kişinin hayatıyla ilgili rivâyete yer verilmiştir. Eserde bazen kişilerin hayatlarına dair bilgiler uzun uzadıya anlatılırken bazen de bir iki satırla yetinilmiştir. Bu daha çok hikâye öncesinde bilgi niteliğinde aktarılmıştır. Kişiler konusunda eserde dikkat çeken bir diğer özellik ise hikâyesi anlatılan şahıslar daha çok toplumda dikkat çeken özellikleriyle nakledilmişlerdir. Bazıları o dönemde toplumda zikr edilen lakabıyla eserde yer alırken, bazıları cömertliği, bazıları nükte ve latîfeleri, bazıları da erken yaşta âlim olmasıyla dikkat çekmiş olmalı ki, müellif ilgili hikâyelerde bu özelliklerinden bahsetmiştir.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eserindeki bazı hikâyelerde gerçek kişilerin yanında Zülkarneyn, İskender, Leyla vü Mecnun, Vamık u Azra ve Yûsuf u Züleyhâ gibi karakterlerden de bahsettiği görülür. Bunların haricinde müellifin Ashab-ı Kehf sakinlerine de telmihte bulunduğu ilgili hikâyede -Şehzâde Cem'in Dostu Sadî'nin Anadolu'da Başına Gelenler- görülür.

Eserdeki açık mekânlardan bahsedilecek olursa; şehir olarak Rumeli, Dimetoka, Selânik, Tîre, Frengistan, Rodos adası, Erdebil, Edirne, İstanbul, Bursa, Anadolu, Aydın, Manisa, Konya, Amasya, Yemen, Arabistan, Mısır, Halep ve Şiraz'ın yanında bazı köy ve kasabaların olduğu görülür.

Şehirlerin haricinde kapalı mekân olarak sekiz medrese vardır. Bunlar: Murad Paşa Yüksek Medresesi, Yıldırım Hânîyye Yüksek Medresesi, Sahn-ı Seman Medresesi, Üsküp Medresesi, Ayasofya Medresesi, Ali Begün Medresesi, Edirne Cami Ardı Medresesi ve Kaplıca Medresesidir. Ali Begün Medresesinin diğer adının Taşlık Medresesi, Edirne Cami Ardı Medresesinin de “*Câmi Ardı el-Yevm Câmi-i Atik veya Eski Câmi Medresesi*” (Adıgüzel-Gündoğdu, 2014:201- 202) olmak üzere farklı isimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Kaplıca medresesinin ise aslında Hüdavendigâr Medresesi (Taşdemirci,1989: 521) ile aynı medrese olabileceği çıkarımına yapılan okumalar neticesinde ulaşılmıştır.

Eserde yine kapalı mekân olarak üç câmi: Bursa Muradiye, Sultan Selim ve Ayasofya Câmileri; bir mescit: Nişancı Mescidi, bir de Germiyan Kalesi ve Galata Boğazının isimleri bulunmaktadır. Bu mekânların haricinde açık yerler olan dağlar,

çöllere, av alanları eserde bulunurken; konak, hâne ve dükkân kapalı mekânlar olup; saray ise soğuk mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde soyut mekânlar olarak ise; “*bezm-i bekâ, bezm-i fenâ, serîr-i riyâset, meydan-ı siyâset, vadi-i ‘adem, Firdevs-mekân, sahrâ-yı cihân*” adları geçmektedir. Bu mekânların haricinde “*zîr-i zemin, zîr-i lahd*” gibi yer ifade eden sözcüklerle ilgili hikâyeler de bulunmaktadır. Eserde nadir de olsa bazı somut mekânların soyut ya da soğuk bir mekân olarak kullanıldığı görülür. Şöyle ki, saray somut kapalı mekân iken kişide oluşturduğu algı sonucu soğuk bir yer haline gelmiştir. Bir diğeri de somut kapalı mekân olan hamamlardır ki eserin ilgili hikâyesinde soyut manada kullanılmıştır.

Eserdeki hikâyelerin zamanından bahsedildiğinde; kişilerin doğum ve ölüm tarihlerinin haricinde 15. ve 16. yüzyıllar nesnel zamanı gösterir. İleriye -Şeyh’e fal baktıranlarda ilerideki zamandan bahsedilmiş- ve geriye -müellif geçmişteki konulardan bahsederken o zamana dönmüş- atıflar yapıldığı da görülür. Geriye dönük çağrışımlar hatırlatılan zamanı oluşturmuştur. Eserde “*haftada iki defâ*”, “*her gece*”, “*geceler, gündüzler, aylar*”, “*üç dört gün*”, “*bir gece*”, “*bir zaman, hiçbir zaman*”, “*bunca zamandır*”, “*ertesi*”, “*nice zaman*”, “*ol eyyâm*” gibi zaman belirten sözcüklerin olduğu görüldüğü gibi; net bir zamana karşılık gelmese de belirli bir süreyi ifade eden “*avdan dönüş zamanı*”, “*Bâkî’nin öğrencilik yılları*”, “*eserin kaleme alınma zamanı*”, “*barış ve sefer zamanı*”, “*şehzâdelik zamanları*”, “*eseri tamamlama vakti*” “*ekser-i vaktinde*”, “*henüz bâliğ oldukta*”, “*vezir olduktan soñra*” gibi ifadelerin varlığı da görülür. Bazı hikâyelerde nadir de olsa mekânın ve olayların kişi üzerinde yarattığı olumsuz etki sonucunda bireyin içinde bulunduğu psikolojik zamana rastlamak mümkündür.

Bütün bu veriler haricinde daha pek çok veriye sahip olan eserin fesâhat ve belâgat özellikleri de düşünüldüğünde Hasan Çelebi’nin tezkiresinin klâsik edebiyat araştırmacıları için önemli bir başvuru kaynağı olduğu anlaşılacaktır.

Bu kadar önemli bir eseri kaleme alan Kınalızâde Hasan Çelebi, Osmanlılar zamanında yetişen Ispartalı köklü bir aileye mensup olup kendisi Bursa’da 953/1546’da dünyaya gelmiştir. Dedesi Abdülkadir Efendi, Fatih Sultan Mehmed’e hocalık yapmış, “*torunu olan Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-ı Alâf isimli eseri ile ilk Türkçe ahlâk kitabının yazarı olup ilminin kuvveti yönüyle Kâtip Çelebi tarafından Osmanlıların yetiştirdiği son filozof olarak nitelendirilmiştir.*” (Dikmen, 2009: 105).

Kınalızâde Ali Çelebi'nin oğlu olan “*devrinin yüksek kültür ve ilim muhiti içinde yetişen Hasan Çelebi iyi bir öğrenim görerek Ebüssuûd Efendi'den mülâzım oldu. (973/1565)*” (İsen, 2002: 418). Aileden gelen ilim geleneğinin kendisine geçmiş olduğunun en güzel kanıtı yazdığı Tezkiretü'ş-şu'arâ adlı eseridir.

1. 5. İstitrâd Hakkında

İstitrâd için sözlükte “*asıl mevzudan olmayıp, münâsebeti gelmişken söylenen söz*” denilmiştir. (Devellioğlu, 2007: 464). “*Üslûp özelliği olarak konu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, fikirden fikre geçmek, parantez açmak gibi işlevleri vardır. (...) Konusu genellikle bir rivâyete dayalıdır. Bu da hikâye anlatmayı gerekli kılmaktadır.*” (Seymen, 2008: 8). Konuyla ilgili yüksek lisans tezi olan Emine Seymen'in çalışmasında istitrâd, “*fikra, latîfe, mutâyebe, mülâtafa, rivâyet vb. bu türleri içinde barındıran, hepsinin genel adı olan hikâye*” (Seymen, 2008: 15) olarak tanımlanmıştır.

Emine Seymen'e ait “Sehî Bey ve Latîfî Tezkirelerinde İstitrâd” ve Hilal Nayir'e ait “Kühü'l Ahbar'ın Tezkire Kısımında İstitrâd” başlıklı yüksek lisans tezleri incelendiğinde istitrâdların metin içerisinde herhangi bir başlık taşımadığı, metin içerisindeki durumlarına göre araştırmacıların kendilerinin başlıklandığı tespit edilmiştir (Derdiyok, 2017: 414).

İstitrâd üzerine yapılan bu çalışmalardan farklı olarak bizim çalışmamızda bu üslûpla oluşturulmuş hikâyelerde şahıs, mekân, zaman üzerinden tespitlerde bulunulmuş ve hikâyelerin vurguladığı konuya göre uygun isimlendirme yapılmıştır. Bu hikâyeler edebî, tarihî ve bireysel niteliktedir. Bunlardan bir kısmının övgü ve yergiye dayandığı görülürken; bir kısmının da önemli devlet adamlarının gözden düştüğü ve ölüm fermanının verildiği -Cafer Çelebi'nin katledilmesi- görülür. Bazı hikâyelerde de şairlerin özel durumları -Ahmed Paşa ve Sihri- anlatılmıştır. Yine istitrâd üslûbunun özelliğine uygun olarak mizahî nitelikte hikâyeler de vardır. Bunlardan Basîrî'nin nüktedanlığının anlatıldığı hikâyede -Basîrî'nin Nüktedanlığı ve Hamamları- hamamlar üzerine olandır. Onun hazırcevaplığı ise İskender Çelebi'ye verdiği cevapla ortaya konulur.

Mensur eserlerden olan tezkire; latîfe, şiir ve hikâye birlikteliğini birlikte bulundurur (Mengi, 2017: 24). İncelediğimiz tezkirede bulunan bazı

hikâyelerin sonundaki beyitlerin hikâyeye dâhil olduğu görülür. Buradaki şiir ile hikâyeye birleşerek bir bütün oluşturmuştur. Şiirden bağımsız hikâyede anlatılmak istenen ortaya çıkmadığı gibi; şiiri, hikâyeden bağımsız değerlendirmek de onun ne için söylenildiğini -amacını- ortaya çıkarmakta yetersiz kalmaktadır. Bazı hikâyelerdeki şiirler, daha çok bahsedilen şairlerin kalemlerinin ne kadar güçlü olduğunu kanıtlar niteliktedir. Misal olarak yazar, anlattığı hikâyede şairin ne kadar da bir kusuru ya da olumsuz özelliğinden bahsetse de anlatının sonunda şairin bir beytine yer vererek onun edebî yönünü ortaya çıkarmaktadır. Böylece yazar tezkiresinde, görünürde her ne kadar farklı içerikte konular anlatmış da olsa aslında eserinin edebî bir metin olduğunu unutmamıştır. İstitrâdlar barındıran Hasan Çelebi tezkiresinin, sanatlı bir üst dille yazılmış olmasına rağmen zamanımıza kadar ulaşan çok sayıda nüshasına bakılınca bir ihtiyaca cevap verdiği ve beğenildiği anlaşılmaktadır. Bu üslûpta hakkında bilgi verilen bir konu ile ilgili rivâyetlerin nakledilmesi olayın gerçekçiliğini daha da arttırmış, aynı anlatıların farklı varyantları da kültürel bellekteki zenginliği ortaya koymuştur. Anlatılarda Kınalızâde Hasan Çelebi; babasından, dedesinden, arkadaşlarından duyduklarının yanı sıra, yaşadığı dönemin toplumunda en çok konuşulan hatta döneminde büyük yankı uyandıran -ilgili hikâyede, “Sihri’nin ‘Nâ’il-i Zevki’ Sonucu Başına Gelenler” onun hadım edilmesi hemen İstanbul’da duyulmuş ve İşretî bu zamana bir mısra ile tarih düşürmüştür- olayları anlatmıştır. Böylece şifahî kültürel bellek yazıya aktarılmış olduğu gibi yazılı eser de daha estetik hâle -tarih düşürme sanatı ile- gelmiştir. Böylece eserde anlatılan herhangi bir hikâyenin insanların zihnine kazınması daha kolay hâle geldiği gibi eseri besleyen bir kaynak olarak onun unutulmasını engelleyecektir.

Kimi kaynaklar sadece hikâyeleri değil, bazı metinlerde bulunan âyetleri de istitrâd (arasöz) olarak ele almıştır. Kaynak niteliğinde ve arasöz özelliğindeki hikâyelerde Kur’an’daki bir olayın anlatılabileceği gibi sadece âyet olarak da yazıldığı görülür (Sılay, 1991: 158). Kınalızâde Tezkiresi’ndeki âyet iktibasları ise hikâyelerde anlatılana ya telmihte bulunmak için ya da hikâyeye içerisinde anlatımın gücünü artırmak için kullanılmıştır. Bu da istitrâd içerisinde istitrâd yapılabileceğini ortaya koymaktadır.

Kınalızâde Hasan Çelebi’nin tezkiresinde istitrâd üslûbuna dayanarak incelemesini yaptığımız hikâyelerde; anlatı, aktarım, rivâyet ve hikâyeye aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. “*Rivâyet ve hikâyede bir olayın, bir haberin var*

olmaları esastır. Ancak rivâyette hikâye etmek esastır.” (Mengi, 2017:26). Bazı hikâyelerde bulunan latîfe, nükte ise kişinin hünerini ortaya koymakla birlikte hikâyenin mizahî üslûp türünü de meydana getirmiştir.

II. BÖLÜM

HİKÂYENİN KISA TARİHİ VE TEZKİRETÜ'Ş-ŞUARÂ'DA HİKÂYELER

Hikâye, bir olay ya da durum üzerine anlatılanlar olarak tanımlanabilir. İnsanların tanık oldukları ya da duyduklarını nakletme gereksinimleri hikâye türünün temelini ortaya koymuştur. İnsanların yaşadığı hemen her devirde anlatmanın olabileceği düşünüldüğünde hikâyenin tarihini çok eski dönemlere götürmek mümkün olacaktır. İnsan fitratının alışılmadık olağanüstü olayları dinleme isteği de düşünüldüğünde masal, efsâne destan vb. türler meydana gelmiştir. (Kavruk, 1998:2) Zaman içerisinde olağanüstü bu anlatımların yerini gerçeğe dayalı rivâyetlerin aldığı görülür. Bu durumdan dolayı hikâye, olmuş ya da olması muhtemel olan olayları anlatan edebî tür olarak da tanımlanabilir.

Hikâye hem Doğu'da hem de Batı'da gelişme göstermiştir. Gerek Yunan destanları olsun gerekse de Tevrat ve İncil'deki kıssalar olsun Batı hikâyeciliğinin temelini oluştururken; Hint ve Câhiliye devri Arap hikâyeleri ile Kur'an'daki kıssalar Doğu hikâyeciliğinin kaynağını oluşturmuştur.

Arap edebiyatında hikâyenin farklı dönemlerde değişiklik göstererek kıssa, hikâye, hurate-huratat, üstûre-esâtir, mesel-emsâl, semer-esmâr, haber-ahbâr, uhdüse, nadire vb. isimlerde farklı şekillerde olduğu söylenir. Bu dönem Câhiliye devri, İslâmî dönem ve Modern Arap Hikâyeciliği olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır.

Fars edebiyatında da “*destan, kıssa, hikayet, sergüzeşt, terceme, hasbihal, sâniha, vakıa, hadise, hadis, nadire macera, nakl gibi adlarla manzum ve mensur*” türlerin yazıldığı bilinir. Bu dönemdeki hikâyeler eski İran, Hint ve Yahudi kaynaklarından esinlenmiştir (Kanar, 1998: 485).

Türk edebiyatında hikâyeler; Halk edebiyatı, Divan edebiyatı ve Yeni Türk edebiyatı olmak üzere üç ana bilim dalında incelenmiştir. Halk edebiyatındaki hikâyeler, nazım-nesir karışık olarak bazen mitolojiye dayanırken bazen de aşk, kahramanlık, konularına yer vererek destansı özellikler bulundursa da bu türden kendine has anlatım özellikleriyle ayrılmıştır. Destandan halk hikâyeciliğine geçiş olarak da bu türün en eski örneğini Dede Korkut Hikâyeleri gösterir (Türkmen, 1998: 488). Divan Edebiyatında ise, Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinden Tanzimat dönemine kadar olan Osmanlı klasik döneminde, saray hayatının da gelişmesiyle Türk

şairler İranlı şairlerden etkilenecek halk hikâyelerinden farklı bir üslupla anlatım tarzı geliştirmiştir. Bu anlatım tarzı, ilk zamanlarda mesnevî türünde görülmüştür (Türkmen, 1998:491). Daha sonraki zamanlarda ise çoğu manzum mesnevi tarzındaki müstakil eserlerin yanı sıra klasik edebiyatın mensur eserlerinde de istitrâd üslûbu çerçevesinde hikâye anlatımları ile karşılaşmaktadır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan modern hikâyeler Yeni Türk edebiyatı alanında incelenmiştir. Batı'dan etkilenme her alanda olduğu gibi edebî alanda da kendini göstermiş ve ilk çeviri roman ve hikâye örnekleri bu dönemde yapılmıştır (Kahraman, 1998:494). Sonraki zamanlarda da birçok konuda anlatılıp yazılan hikâyeler; toplumun içinde bulunduğu dönemlerde öne çıkan olayları -savaş hikâyeleri gibi- anlatmayı da ihmal etmemiştir. Gelişen edebî ve sosyal şartlar hikâye üzerinde de etkisini göstereceğinden hikâye türünün anlattığı konularda değişiklikler zamansal süreçte görülmeye devam etmiştir. Millî edebiyat ve Cumhuriyet döneminde modern hikâyelerin en gelişmişlerinin yazıldığını söylemek mümkündür.

Hikâyenin tarihsel sürecine bakıldığında pek çok konunun anlatıldığı görülür. XVI. yüzyıl Osmanlı Klasik dönemi eserlerinden biri olan Tezkiretü's-Şu'arâ'da anlatılan hikâyelerde edebî, tarihî ve bireysel olmak üzere pek çok konuda aktarımların varlığı söz konudur.

1. Edebî Hikâyeler

Hikâyeler, geçmişten günümüze pek çok konuyu sözle veya yazı ile aktarmışlardır. Bu aktarımlardan bazılarını bulunduran Tezkiretü’ş-Şuarâ’daki edebî rivâyetler; şair ya da yazarların birbirlerine olan etkileri, gazel değerlendirme şekilleri, söz sanatlarıyla olan hüner gösterileri, öğretmen-öğrenci ilişkisi, padişahın ya da şehzâdenin hocasına dair rivâyetler olmak üzere benzeri birçok konuyu içermektedir. Bundan dolayı bu bölümde, Kınalızâde Hasan Çelebi’ye ait Tezkiretü’ş-Şuarâ adlı eserin ilk cildinde edebî konuları anlatan hikâyeleri incelemek uygun görülmüştür.

1. 1. Eserin Yazılma Hikâyesi

Her eserin bir yazılma hikâyesi olduğu gibi Tezkiretü’ş-Şuarâ’nın da bir yazılma hikâyesi vardır ki yazar bunu eserin ilk kısmında anlatmıştır:

“Ammâ ba’d cevheriyân-ı dükkân-ı kevn ü mekân ve şayrefiyân-ı bâzâr-ı ‘âlem-i kün fe-kân olan dâniş-endüzân ‘âlim olup şahâ’if-i edvârı maḥâsin-i aqlâm-ı müşg-bâr ile muvaşşah iden nâzımân-ı dürer-i feşâhat ve şafâ’ih-i ezmânı lükâta-i ḥâme-i gevher-nişâr ile müzeyyen ü muraşşah iden nâşirân-ı gürer-i belâgat olan aşḥâb-ı ma‘ârif ü erbâb-ı letâ’ife ve nâm-dârân-ı eḳâlîm-i sūḥan ve şeh-süvârân-ı ‘arşa-ı zekâ vü faṭan ve sâlikân-ı mesâlik-i nazm u neşr ve mâlikân-ı memâlik-i qarîz ü şîr olan ehl-i zekâ ve muttaşîf-ı san‘at-ı ‘akl u dehâya nûr-ı zükâ gibi vâzih ve işrâḳ-ı ḥurşîd-i ḥüsn ü bahâ mişâli zâhir ü lâyiḥdür ki, gâyet de kıymetdâr gevher-i pür-i’tibâr ki kân-ı imkânda ḥâşıl olmuş ola ve nihâyetde laṭîf metâ’-ı şerîf ki, dükkân-ı hayyiz ü mekâna müsteclibân-ı ibdâ’ ve târân-ı ihtirâ elinden vâşıl ola ve gâyetde aḥsen ü ibhâ lü’lü-i yek-dâne-i girân-bahâ ki cevher-i ḥired-i ḥurdedân andan eşref ü esnâ bir dâne peydâ itmemiş ola ve naḳş-ı dil-keş ki naḳş-bend-i fikret ü ḥayâle andan zîbâ-şüret ve mişâli-i çehre-güşâ olmya. Cevâhir-i zevâhir-i kelâm ve dîbâ-yı sūḥan-ı feşâhat nizâmdur ki şâhid-i zîbâ-yı ma’nânunḥ kâmet ü serîne ḥil‘at u efser andan kılnur ve ‘urûsân-ı şebistân-ı kemâlünḥ gerden ü güşına zer ü zîver anuñla olunur ” (Tezkire, 1978: I, 31).

Hikâyede yazarın iki yerde fesâhat kelimesini kullandığı görülür. Fesâhat sözlükte “*ifâdede kelimelerden her birinin ve bu kelimelerden meydana gelen*

cümlelerin lafiz, mana âhenk ve kurallara uygunluk bakımından yerinde düzgün ve doğru olması durumu; dilin söylenmesi güç âhenksiz alışılmamış kelimelere yadrganacak yabancı sözlere, kusurlu cümle, mecaz ve terkiplere yer verilmemesi suretiyle açık, duru ve doğru kullanılması” (Ayverdi, 2011: 960) anlamına gelmektedir. Yazar fesâhatten bahsederken dilin cümlelerini inciye benzeterek onun dizilişinin güzelliğine dikkat çeker. Ve son satırlara doğru da sözcükleri ipek kumaşa benzetir. Nasıl ki ipek kumaş kumaşların en güzeli kabul edilirse, sözcüklerin kullanımındaki güzellik de dilin kullanımındaki düzgünlüğü ifade eder.

Belâgat ise sözlükte “*etkili, güzel ve yerinde söz söyleme yeteneği*” (Ayverdi, 2011: 329) olarak geçer. Yazarın bu terimi kullanırken devrin sayfalarına misk yağdırıp kalemin güzellikleri ile süsleyen, zamanın sahaflarını cevherler ile süslemenin belâgat sahibi kişiler tarafından gerçekleştirileceğini belirtir. Fesâhatin gerçekleşmesi için belâgat ön şart niteliğindedir. Bu terim aynı zamanda bize tez konumuzun -Tezkiretü’ş-Şu’arâ’da: şahıs, mekân, zaman- şahıslarının özellikleri hakkında bilgi vermesi yönünden önem arz etmektedir. Kınalızâde eserin mukaddime kısmında şairlerin bahsine geçmeden önce dönemin sanatçıları ve onların üslûplarını anlatırken âlemi dükkâna ve çarşıya benzetir. O dükkândaki incilerden, mücevherlerden bahsederek, orayı inceden inceye tasvirle karşımızda ışıltılı bir sarraf; süslü bir gelin gibi sahneleri ortaya koyar. -Bu anlatım klâsik edebiyatın üslûbu gereği soyuttur. Yani somut bir gelin ya da sarraf anlatılmamış, bunlar teşbih yoluyla anılmıştır.- Ayrıca hikâyeden, bu dönemde yaşamış şair ve yazarların söz sanatlarını iyi kullandığı, bilgiyi kullanmasını bilen becerikli kişiler olduğu; iyi söz ustası, zihni açık, aklını iyi kullanan kişiler olduğu anlaşılır. Bu vasıflardaki kişilerden birinin de son derece kıymetli, kaynak olabilecek değerinde bir eser -Tezkiretü’ş-Şu’arâ- yazabileceği görülmektedir. Dolayısıyla eserin benzerinin olmadığı, sahasında tek ve rağbet gören bir konumda olduğu; bu yüzden de sadece “taç sahibi kişilerin” bu esere sahip olabileceği belirtilmiştir. Yani nasıl sarraf iyi inciden anlarsa ben de iyi şairden, şiirden anlıyorum demek isteyen Kınalızâde bu “değerli incileri” barındıran eserinin de doğal olarak paha biçilmez kıymette olduğu iddiasındadır.

Hikâyede eserin üslûbuna dair bilgilere de ulaşılır. Onun inci gibi cümleleri özenle kurulmuş; ancak bu cümlelerden sadece akıl inceliklerinden anlayan ondaki söz sanatlarının tadına varabilir ve hayâli derinlere dalabilenler istifade edebilir. Sözün

özellikleri ve dilin ipekli kumaş gibi işleniş güzelliği ve anlamın söz ile bütünleştirilmesinin âdet haline dönüşmesi bu eser vasıtasıyla dönemin dilinin işlenişini ve nasıl kullanıldığını yansıtmaya bakımdan önem arz etmektedir.

1. 2. Zamandan Şikâyet

“Binâ’en-‘aleyh bu evrâk-ı ‘acz-nişân ve elfâz u ‘ibârât-ı perişânı tesvîd idüp tevfiğ-i hâllâk-ı kerîm mu‘în ü refîk olmağla bu mecmû‘a-i mescû‘a ve nüsha-i maṭbû‘anuñ eczâsını cem‘ ü telfîk itmiş idüm. Lâkin ekâbîr-i zemân ve e‘âzîm-i cihânuñ bu maḳûle cevâhire rağbetleri olmayup yanlarında ḫazef ile şadef ḫar-mühre ile lü’lü’ berâber ve hevâ-i dâniş ü iz‘ânlarında şehbâz-ı bülend-pervâz ile tihû hem-ser olup ḫurî medḫ ü şenâdan nesne ḫâşıl olmaz ve beyt ü ḫaşîdenüñ eti yinmez derisi giyilmez diyü yüzine bakmazlar. Redîfi sîm ü zer olmayıcağ ḫaşideyi ele almazlar ve mâldâr olmayıcağ ehl-i kemâle rağbet kılmazlar. Pîşkeş tezkiresin oğurlar. Tezkiretü’ş-şu‘arâ nedür bilmezler. Hezâr beytden eşâş-ı beyt efḫâl u a‘lâ ve şa‘rdan ḫâşıl olan cüll-i ḫar yanlarında niçe şî‘r-i daḫîḫ ü nâzikterden ercâḫ u evlâdur. ‘Aceb ḫâletdür ki bâzâr-ı cihânda metâ‘-ı ‘irfânı kimse alup şatmaz. Ammâ ki ḫumâş-ı ‘ucb u cehâlet ṭurmayup şatılmaḫdadur ve garîb vâḫı‘adur ki aşḫâb-ı ma‘rifete zerrece meyl ü rağbet yoğîken her ṭarafdan tîr-i ta‘n ve seng-i melâmet atılmaḫdadır.” (Tezkire, 1978: I, 40-41).

Kınalızâde Hasan Çelebi’ye göre anlayışsız bir ortamda bilgi ve şiir güzeli gelişemeyecektir; çünkü kıskanç insanların soğuk nefesleri cennet bahçesini hazana döndürmüştür. Bu durumda iken gönül bülbülünün nasıl öteceği bilinmeyip bilgi ve hünerden yoksun bir alay fesatçının bilgi ve incelik pazarını sürümsüzleştirdiği için söz güzelinin süslü kumaşını dokuyan bilginlerin söz ve anlam dokusunu belâgat ve fesâhatle dokudukları hâlde şiiri kıldan ayıramayan cahillerin şiir ve inşa pazarını değersizleştirdikleri ortadadır denilmiştir. Bu duruma üzülen yalnızlık köşesine çekildiğini söz incilerini ipliğe dizip belâgatli bir kitap telif ve tasnif ederek değerli kişilerin bakışlarını üzerinde toplayan cihânın övdüğü kişi olmak istediğini; bundan dolayı acizliğinin işareti olan bu perişan cümle ve sözleri müsvedde hâline getirip Allah’ın yardımıyla bu secîli güzel nüshanın bölümlerini toplayıp kitap hâline getirdiğini ifade etmiştir. Lâkin zamanın büyükleri ve ileri gelenlerinin bu tür incilere rağbet etmediğini, onların yanında çanak çömleğin sedef ile katırtırnağının inci ile bir

olduğunu; bilgi ve anlayış semalarında uçan doğan ile su kuşu eş değerdedir. Kınalızâde'ye göre kuru övgüden bir şey çıkmaz, beyit ve kasidenin eti yenmez, derisi giyilmez. Onlar bilgili kişilere rağbet etmezler. Basmakalıp sözlerden oluşan tezkireleri okurlar, gerçek anlamda şair tezkiresi nedir bilmezler.

Hikâyeden tez konusunun şahıs ve zamanına dair bilgilere ulaşılır. Zamanın kişilerinin özelliklerine dair bilgiler verilir. Bu kişiler bilgi ve beceriden yoksun ve fesatçıdırlar. Bu yüzden de hünerden anlamazlar. Söz güzelinin süslü kumaşını dokuyan bilginlerin söz ve anlam dokusunu belâgat ve fesâhatle niçin dokuduklarını bilmeyen bu cahiller, şiir ve inşa pazarını değersiz kılarlar. Buradan da anlaşılır ki klâsik edebiyata konu olan şahıs, mekân ve zamanın da gündelik hayatın içindeki unsurlardan olduğu, hatta bugün bile var olan insanlık hallerine tercümanlık ettiği bir gerçektir.

1. 3. Yazarın Yazma Sürecinde Yaşadıklarına Dair

“Yek-çaleme zabt u teşhîr itmekle mænend-i hürşid-i müstenîr meşhûd ve meşhûr-ı şağîr ü kebîr olmuşlardır mişâl-i Pervîn bir yire cem' olup hâle-şîfat ıçkd-ı halka-i şoğbet itmiş idik. Bu dâ'î-i bî-irtiyâba bu güne hitâb-ı müste'tâb buyurdılar ki ol cem' itdüğüñ kelimât-ı le'tâfet-simât niçe bir ba'tûn-ı müsevvedâtda meknûn ola ve ol kân-ı kemâl-i 'irfândan istihrâc itdüğüñ cevâhir-i pür-rağbet ü revâc niçeye dek hoçka-i kalb-i mağzûnuñda mağzûn kıla. Demidür ki rişte-i intizâma çeküp derûn-ı dilden raqabe-i rıkkıyyeti ribka-i i'tâ'ate geçürüp silk-i 'ubüdiyyetinde münselik ü münhari't olup gerden-i iftihâr ve gûş-ı i'tibârûnı cevâhir-i avâmir ile münzabıt ü münsemi't kılduğıñ ve şadefvâr herbâr garîk-i bihâr-ı lu'f-ı bî-şümâr ve gevher-mişâl perverde-i kân u ihsân u idrârı olduğıñ şarrâf-ı cevâhir-i sühan u 'arrâf-ı erbâb-ı fa'tan olan sultân-ı fâzilân-ı ehl-i zimen Hâzretlerinüñ cenâb-ı sa'âdet-nişâbına şüret-i niyâz ile nişâr idesin.” (Tezkire, 1978: I, 47).

Hikâyeye bakıldığında yazarın eseri kaleme alma sürecindeki hallerinin anlatıldığı görülür. Hikâyenin kişisi yazarın kendisi, mekânı sohbet meclisi ve zamanı ise eserin kaleme alınma zamanıdır. Dönemin kalem sahipleri tezkire yazarları Ülker yıldız topluluğuna benzetilmiştir. Hikâyede bu yıldız kümesi, topluluğu ifade etmek için kullanılmıştır. “*Yahudilerce de kutsal kabul edilen Ülker yıldız kümesi ayrıca “yedi kız kardeş” veya “peren” adıyla da anılmaktadır. Dîvân edebiyatında Süreyyâ*

ve Pervîn yanında Ülker isminin de kullanıldığı bu yıldız kümesi edebî metinlerde tek bir yıldız gibi de zikr edilmektedir.” Süreyyâ pek çok yıldızdan yüksekte bulunduğu için mekânı/derecesi yüksek olan kişiler veya iki farklı konumda bulunanlar arasında mukayese için kullanılmıştır (Uzun, 2010: 163).

Bu kişiler bir sohbet meclisinde fikir birliği edip yazarın gönlündeki kelimelerin ne zamana kadar karalamalarda saklı kalacağı; artık yazma zamanının geldiğine karar vermişlerdir. Bu kelimeler bilgi ile olgun hâle getirilerek bir cevher kaynağını -Tezkiretü’ş-şu’arâ- meydana getirecektir. Bu sözcükleri secî ile satırlara dökmek ise meslek işidir.

Hikâyede yazar gönlün derinliklerinden satırlara dizilen yazıyı kölelikten azat edilen kula benzetmiştir ve o, artık saygın bir itibar sahibi ve sahibinin de övünç kaynağıdır. Hikâyenin sonunda tezkire işinden anlayan sayısız lütuf sahibi, söz cevherlerine değer veren, anlayış sahibi ve toplumda zımnîlerin de sahibi olan faziletler sultanı hazretlerinin mutluluk sermayesinin büyüklüğü karşısında yalvararak saçmak ise eserin nasıl ve kime sunulacağını göstermesi yönünden önem arz etmektedir.

1. 4. İki Âlimin Makam Mücadelesi

“Hikâyet olunur ki merhûm Mevlânâ el-Ḥâc Ḥasanzâde Rûmîlî kâzî ‘askeri ve Mü’eyyedzâde Anaṭolî kâzî-‘askeri iken Edirne’de Taşlık Medresesi maḥlûl olduğda Kemâl Paşazâde ṭâlib ü râğîb olduğda mezkûr Ḥâcî Ḥasanzâde’nüñ Monlâya ‘adâveti var idi. Lâ-cerem cānib-i merhûmdan bād-ı ṭaleb-vezān olmağla âteş-i ḥıkd u ḥasedi fûrûzân ve dîk-i rekîk-i buğzî cûşân olurdu ve (Ḥâzret)-i Monlâya derûnî bâğîz olduğundan ṭurmayup ‘araḳ-ı ‘adâveti nābz olmağla cenāb-ı fezâ’il-me’âblardan ṭarîḳ-i ḳazâyâ sâlik itmege ḳâ’im ü nāhîz olup Ḥâzret-i Monlâ medrese-i mezbûreye tîr-i recâ ve siḥâm-ı ṭaleb ü istid’âsın perrân itdükce mevşûl-ı hedef huşûl olmasun diyü her ân dest-i sitem-i firāvânî ile mâni’ ü ‘â’iḳ olup ol maḳbûl-ı cem’î-i ḥalâ’iḳ mezbûruñ hedef-i tîr-i cefâ nişân-ı ḥadeng-i cevri ü ezâsı sitem olmuş idi. Bi’l-âḥere merhûm daḥî semt-i ḳazâyâ rızâ şüretin zâhir itdükde şadr-ı sâlifü’z-zikr ḥuzûrî sultân-ı celîlü’l-me’âşirde manşib-ı ḳazâyı ‘arz itmege mübâşir olduğda mü’eyyed-i erbâb-ı fazl u ifâde olan merhûm Mü’eyyedzâde ḥidmet-i halîfe-i zemân ve cenāb-ı felek-ḳıbâb Ḥâḳân-ı

Sikender-nişân Hâzret-i Sulţân Bâyezîd Hân'a (Hâzret)-i Mevlânâ'nuñ menâkıb u mefâhîr ve mekârim ü me'âşirin 'arz idüp mezbûruñ hilâl-i vücûd-ı mes'ûdı ki hâlâ beyne'l-akrân müşârün-ileyhi bi'l-benândur yevmen-fe-yevmen bedr-i tâbân olacağı muqarrer ve aqdâm-ı ikdâmla kulel ü şevâhîk-i fezâ'il-i bî-encâmıla te'alî vü tesellük itmekle emsâl ü akrânından tefevvük itmesi 'an-çarîb müyesserdür diyüp medrese-i mezbûreyi alıvırmışdır. Ve yine ol meclisde bu bahâne ile (Hâzret)-i şâh-ı cihâna ecdâd-ı emcâdımızuñ mağâzî vü fütühât ve keşîretü'l-berekâtı tahrîr ü tasâtîr olınmışdır. Ol şâhid-i sîm-berüñ libâs-ı Rûmî ile cilveger olması emr-i mühim ve zebân-ı Türkî ile Tevârih-i Âl-i 'Oşmân yazılmağ lâzım idüğü ma'lûm-ı Sulţân-ı pür-mekârimdür. Monlâ dâ'îñüz ol hîdmetüñ 'uhdesinden gelmege kâdir belki bu nev' merâmuñ itmâmı zât-ı pür-ihtirâmuñ şahşına munhaşîrdur diyü pâdişâha fermân itdirdükden soñra hużûr-ı şâh-ı cihânda bu güne gevher-feşân olmuş idi ki Mevlânâ-yı mezbûr zill-i faqr u 'azl ile dem-beste ve mirât-ı kalb-i nîk-haşleti seng-i mezellet ü felâket ile şikestedür." (Tezkire, 1978: I, 124-125).

Hikâyenin kişilerinin Mevlânâ el-Hâc Hasanzâde, Müeyyedzâde ve Kemâl Paşazâde olduğu görülür. Hikâyenin öncesine bakıldığında asıl hikâyenin Kemâl Paşazâde'nin hayatıyla ilgili olduğu anlaşılır. Öncelikle Kınalızâde Hasan Çelebi'nin bu anlatıyı bir eserden nakletmiş olması önem arz eder ki; bu eser hikâyenin öncesinde verilen bilgilerde Anadolu âlimlerinin anlaşılması güç incelikleri hakkında bilgi veren Şakâ'ik Tercümesi olduğu ve Kemal Paşazâde'nin de belirli bir yaştan sonra ilim tahsil ettiği bilgisini verir. Bu ilimlerin çoğunluğunu da Monla Lütfî'den edinmiş olup sonrasında ilim öğrenmeyi tamamladıktan sonra Edirne'de Ali Begün Medresesinde (Taşlık), sonra Üsküp Medresesinde müderris olmuştur. "*Ekşer Monlâ Luţfî'den taḥşîl ve tekmîl-i 'ilm-i cezîl idüp ba'dehû Edirne'de 'Alî Begün Medresesinde andan Medrese-i Üsküb'e müderris olup binâ-yı serây-ı faẓl u kemâline müşeyyed ü mü'esses olmuşdur.*"(Tezkire, 124) şeklindeki, hikâye öncesi bilgilerden bu anlaşılır.

Hikâye tam bu noktada başlar ki anlatılanlara göre rahmetli Mevlânâ el-Hâc Hasanzâde, Rumeli kazaskeri ve Müeyyedzâde Anadolu kazaskeri iken Edirne'de Taşlık Medresesinin makamı boşalınca Kemal Paşazâde istekli olur. Hikâyenin ilerleyen satırlarından bu makama Hâcî Hasanzâde'nin de talip olduğu anlaşılır. Ancak adı geçen Monla'ya Hasanzâde'nin husumeti vardır. Osmanlıda önemli bir âlim olan

Müeyyedzâde'nin birçok kişinin yetişmesinde emeği geçmiştir. “*Kemal Paşazâde, Ebüssuûd Efendi, Hafız-ı Acem, Zâtî ve Necatî Bey gibi birçok âlim ve şairi himayesine alan Müeyyedzâde onların yetişmesine vesile olmuştur.*” (Aksoy, 2006: 485). Hâl böyle olunca da padişahın yanında değerli olan âlim Müeyyedzâde'nin padişahla konuşmasından sonra, Kemal Paşazâde boşalan makama getirilir.

Hikâyenin önemli noktalarından biri de bu örnekten anlaşılacağı üzere Osmanlı Devletindeki yöneticilerin, âlimlerin sözüne değer verip onları uygulamaya koymuş olmasıdır.

Hikâyede açık mekân ismi olarak açıkça belirtilen yerler; Rumeli ve Anadolu iken, kapalı mekân olarak Edirne Taşlık -Ali Begün- Medresesinin adı geçer.

Rumeli, “*Bizanslıların kendileri ve ülkeleri için kullandıkları Romaioi, Romania kelimeleri İslâm dünyasında onların Rûm, Doğu Roma İmparatorluğu ülkesinin de "bilâdü'r-Rûm" veya "memleketü'r-Rûm" şeklinde tanınmasına yol açmış, bu tabirler, Anadolu'nun Türk İslâm hâkimiyeti altına girmesinden sonra Rûm ismiyle Bizans idaresinde bulunmuş Anadolu'yu gösteren bir coğrafî ad olarak yaygınlaşmıştır.*” (İnalçık, 2008: 232). Hikâyede, Mevlânâ el-Hâc Hasanzâde'nin burada kazaskerlik yaptığı belirtilir.

Burada hikâye kişilerinden Mevlânâ el-Hâc Hasanzâde'nin Rumeli kazaskerliği ve Müeyyedzâde'nin Anadolu kazaskerliği yapması 16. yüzyıl Osmanlı Devletinde iki ayrı kazaskerlik makamının varlığını gösterir.

Hikâyede açık mekân olarak geçen Rumeli ve Anadolu, kişilerin kazaskerlik görevini yerine getirdiği yerler olarak bulunur. Diğer önemli mekân bir medrese olarak karşımıza çıkar ki burası Edirne'de Taşlık -Ali Begün- Medresesidir. Ali Bey Medresesi mahallesinde Taşlık Bayırı Sokağında Mahmut Bey'e hizmet eden Ali Bey tarafından yaptırıldığı (Adıgüzel-Gündoğdu, 2014: 202) bilgisine ulaşılmaktadır.

Hikâye zaman yönünden değerlendirildiğinde, nesnel zamanın Sultan Bayezid Han dönemi olduğu söylenebilir. Bunun haricinde hikâyede kullanılarak süreç bildiren “*kazaskeri iken*”, “*mahlûl oldukda*” ifadeleri de zaman hakkındaki diğer ipuçlarıdır.

1. 5. Yavuz Sultan Selim ve Hocası Kemal Paşazâde

“Sultân Selîm Hân'la Anaṭolî kâzî-'askeriyken Mışır'a varduḡda Cemâlû'd-dîn bin Tengrî Birvî'nün Nücûm-ı Zâhire adlu kitâbın emr-i sultânî ile terceme itmişlerdür.

Hikâyet olunur ki Burûsa kazâsından tekâ'üd itdükden sonra intikâl iden Aşçızâde Hasan Çelebi ol sefer-i zafer-reh-berde otuz akçe medreseden ma'zûl olup zikir olunan tercemenüñ müsveddesin beyâz itmege meşgûl idi. (Hâzret)-i Monlâ-yı mezbûra buyurmuşlar idi ki: Ben kitâb-ı belâgat-nisâbuñ tercemesin hâme-i siyâh ile şahîfe-i mâh gibi evrâk üzre hergâh ki tesvîd idem, siz hâme-i müşk-nişân ile âftâb-ı rahşân gibi kâğıd-ı sefid üzre beyâz idüñ. Fi'l-vâkı' (Hâzret)-i Mevlânâ her gice bir cüz' terceme idüp pādşâh-ı melek-şaşlet ile Mısır'dan 'avdetde kat'-ı feyâfî vü tayy-ı sebâseb itdüklerince itmâm-ı merâm-ı mezbûra tâlib ü râğıb olup her gice konağda kândil-i mâh gibi çerâğların şabâha çıkup âftâb-ı pür-envâr hanek-i eflâke süvâr olup pādşâh me'âlî-girdâr ve tayy-süvâr-ı Semend-i râhvâr olunca huzûr-ı Sulţân-ı kâmkâra bir cüz' ihzâr iderlerdi. Merhûmuñ milah u nevâdiri çok ve letâ'if ü muţâyebâtına hadd ü ğâyet yokdur." (Tezkire, 1978: I, 129).

(Burada bir olay hakkında Kınalızâde art arda birkaç hikâye aktardığından, anlatımda ve anlamda kopukluk olmaması için bunları aynı hikâye başlığında incelemek uygun görülmüştür.)

Art arda sıralanan bu hikâyeler incelendiğinde ana olay örgüsünün Yavuz Sultan Selim ve hocası Kemal Paşazâde -açıkça belirtilmemiş, olaylardan kendisinden bahsedildiği anlaşılmaktadır- ile ilgili olduğu görülür. Bu kişilerin haricinde adı geçen kişiler Cemalüddin bin Tengri Birvî ve Aşçızâde Hasan Çelebi'dir. Ancak hikâyelerden şu da anlaşılır ki olaylar Kemal Paşazâde vefat ettikten sonra rivâyet edilmiştir. Hocayla geçen anıların anlatılması bunu gösterir.

Kemâl Paşazâde Anadolu'da kazaskerlik yaptığı dönemde Sultan Selim Han ile Mısır seferine katılır. Mısır'a vardığında Cemalüddin bin Tengri Birvî'nin Nücûm-ı Zâhire adlı kitabını sultanın emriyle tercüme etmiştir. Rivâyete göre bu sıralarda Bursa kazasından emekli olan Aşçızâde Hasan Çelebi -Hâcî Hasanzâde ile aynı kişi- otuz akçelik medreseden çıkarılıp adı geçen eserin müsveddesini temize çekmesi için görevlendirilir. Kemâl Paşazâde (Hz. Mevlânâ) gerçekten de eserin her gece bir cüzünü tercüme etmeye çalışır. Her gece bir cüz hazırlamasından Sultan memnun olur. Burada hikâyede adı geçen, kitabının tercümesinin yapıldığı diğer kişi Cemaleddin bin Tengri Birvî'dir. Eserinin Yavuz Sultan Selim tarafından tercüme edilmesiyle hikâyede adı zikir edilir.

“Hiķāyet olunur ki efāzıl u emāşil-i rüzgārdan niķe nāmdārlar pervane-vār bir gice Monlā’nuñ şem‘-i pūr-envār-ı dīdārına cem‘ ve yārān-ı bahār ve nīsān-ı lū‘lū-bār gibi kelām-ı feşāhat-şī‘ārına şadef-girdār gūş ũutup cümleten sem‘ olmuşlar idi. İķlerinden birisi: Monlā refīķ-i ehl-i ‘ilm degül ammā bulduğı kitābı cem‘ ider. ‘Acebā bu denlū kitābı ģabs itmekden murādı ne ola, didükde Monlā dağı ‘ulemā-yı zemāneden kināyet ve ebnā-yı rüzgārdan şikāyet idüp: Yārān-ı şafā kitābı alup olanca işkence iderler. Hele bu ģabs idermiş. ģabs ģöd işkence itmekden evlā idüği zāhir ü hüveydādur, buyurmışlardır.” (Tezkire, 1978: I, 129-130).

Ardından gelen bu hikāyeye bakıldığında, Kemāl Paşazāde’nin adının zikr edilmediği ve kendisinden Monla olarak bahsedildiği görölür. Hikāyeye göre dönemin eşsiz ve şöhretli kimseleri pervane gibi her gece Monla’nın gözünün ışık saçan nurlarına pervane gibi toplanırlar. İnci saçan nisan ayı gibi fasih nitelikteki sözlerine kulak tutup Monla’ya pūr dikkat kulak kesilirler. Tam bu sırada içlerinden biri; Monla ilim ehlinin dostu, yoldaşı değil, ama bulduğu kitabı toplar. Acaba bu kadar kitabı toplamaktan amacı ne olabilir, etrafındaki kimseye de ilmini vermeye hevesli değil, boşuna kitabı elinde tutuyor diye hocayı eleştirir. Hoca bu eleştiri karşısında, zamanın ālimleri ve zamane insanlarından şikāyet edip safalı dostlar kitabı alıp olanca işkence ederler. Kitabı alıyorlar, kitaba kötü muamele ediyorlar. Ben ģabs ediyorsam, siz işkence ediyorsunuz. Hangisi kötüdür manasında cevap vermiştir.

Burada bir şiir sohbeti sırasında geķen konuşmalar vardır. Hikāye iki mazmunu içeriyor olmasından ötürü dikkat çeker. Klāsik edebiyat şiirlerinde görülen şem ve pervane mazmunu ve pūr dikkat istiridye kabuğu dinlenildiğinde içerisinden deniz sesinin gelmesi mazmunudur. Çevresindekilerin pūr dikkat hocayı dinlemeye yoğunlaşmaları inci tutan sadef gibi hocadan bir şey öğrenmeye çalışmaları gayretinde oldukları içindir. Şem ve pervane mazmunu da diğer mazmunun tamamlayıcısı niteliğindedir. Dinleyenlerin hocanın ışık saçan göz nuruna pervane gibi toplanmaları, hocaya ne kadar itibar edildiğini göstermesi yönünden önemlidir.

“Ve yine ģikāyet olunur ki şāģib-i şevket-i bāhire olan Sulţān Selīm ģān-ı māzī fetģ-i Mışır-ı Ķāhire’den ‘avdet ve ol merzbūmdan diyār-ı Rūma mūrāca‘at itdükde sulţān-ı kāmıyāb vūzerādan birine yanaşup rikāb-ber-rikāb ‘arz-ı każāya şeyģ ü şābb iderken semend-i vezīrūñ lu‘ābından bir kaķre cāme-i şāģ-ı felek-ķadre varıcaķ

pādişāh-ı mezfūr u mansūr gāyetde bî-ḥuzūr olup ḳaşd ider ki vezirūn serini teninden cūdā ve cesedin ālūde-i hāk-i fenā ide. Āhir *ve'l-kāzımīne'l-ğayza ve'l- 'āfine 'ani'n-nāsi* * (Āl-i İmrān/134) feḥvāsına iḳtidā idüp ba'zı havāşş u nüdemāsı şefā'atı ile 'azlle iḳtifā itmiş idi. İrtesi (Ḥāzret)-i Monlāya yanaşup giderken sūmm-i semend-i Ḥāzret-i Monlā cāme-i dībā-yı sultān-ı dūnyāyı bir pāre gil ile libās-ı mest-i lā-ya'ḳıl ve pālās-ı 'āşıḳ pā-der-gil gibi ālūde idicek cān başına şıçrayup çeşme-sār-ı ḥāṭır-ı 'āṭır-ı Sultān ḳāhır [u] muğber ve āyīne-i zamīr-i münir-i ḥūrşīd-tenviri ğubār-ı tekdīr ile mükedder olmadın maṭla-ı muşāḥebete maḳṭa' virmedin ve efsāne pāyāna ve kelām encāma irmedin cümle-i 'arūs-ı kelāma bu ğüne tezyīn virüp dir ki: Ey sipihr-i pādişāh temkīn-i selāṭīn-pīşīn ve ḥavāḳīn-i rüy-ı zemīnden ḥulefā-yı 'Abbāsiyye'den nāşır ḥalīfenūn ki āvāze-i kūs-ı şehāmeti ğulğule-endāz-ı sipihr-i devvār ve şadā-yı kerenāy-ı mehābet ü şecā'ati vāşıl-ı kımme-i ḳubbe-i cümle diyār olmuş idi.” (Tezkire, 1978: I, 130-131).

Bu hikāyede sultan, vezir ve Monla arasında yaşanan bir olay anlatılmıştır. Mısır'ın fethi dönüşü yani bir zaferden sonra gerçekleşen trajik bir olay vardır. Şöyle ki; rivāyete göre Sultan Selim Han, Mısır'ın Kāhire bölgesinin fethinden dönüp Anadolu'ya geldiğinde, muradına ermiş olan sultan, vezirlerden biriyle yan yana giderlerken kaza ile genç vezirin atının ağzından bir damla salya, şahın dünya değer kaftanına sıçrar. Zafere ermiş padişah oldukça huzursuz olup vezirin başını teninden ayırmak ve yokluk toprağına karıştırmak ister. Sonra da seçkin devlet adamlarının ricalarına uygun hareket eder. Böylece sultan, veziri öldürmek yerine görevden azleder. Bu vezir, sultanın zaferi kazanmasında önemli rolü olan biridir. Onun görevden atılması hikāyeyi trajik hāle getirir.

Sonrasındaki bir zamanda Monla Hazretleri ile sultan yan yana giderken, dünya sultanının ipekli elbisesine Monla'nın atının ayağından bir parça çamur sıçrar. Böylece Abbasi halifelerinden, görkem davulunun sesi, gökyüzünü sesle doldurmuş ve cesur yürekliliğı bütün kubbelere ulaşmış Dünya Şahı'nın gönül aynası tozlanmıştır. Bu olayda ise sultanın hocasına dair kötü tutumu bulunmadığı görülür. Burada hocaya verilen değer aynı zamanda ilme verilen değeri de yansıtmaktadır. Savaşan, zafer kazanmış bir vezirden ilim öğreten bir hocanın üstün tutulduğu açıktır.

* Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.

“(....)Ber-fehvā-yı *li-küllü ecli kitābin kıbābu tahte* ‘ālī-cenābı dest-i nehhāb ecilde harāb u yebāb olup bisāt-ı hılāfet ve simāt-ı eyāleti ber-muğarrā-yı *keṭayyi’s-sicilli li-kütübi* * (Enbiyā / 104) maṭvı ve taht-revān-ı tībūt ile ‘āzım-i diyār-ı uḥrevī olup āḥer-i vaḳt ve marāz-ı mevtime vaşıyyet ider ki: Çün ben ḳabrde hem-āğūş-ı seng ü ḥacer ve künc-i laḥdde muḥtāc-ı bālın ü bister olan fulān şandūkada envā‘-ı cevāhir ile meşḥūn ve derun-ı ḥizānimde meknūn olan ḥıştı baña bālın-i rāḥat eyleñ ki baña ümmīd-i mağfıret ve recā-yı merḥamet ol ḥışt-ı sa‘ādet-siriştdür. Ḥalīfe āḥirete rıḥlet itdükde ber-muḳtezā-yı vaşıyyet ol şandūḳı getürürler ki envā‘-ı ‘ıṭırla ārāste ḥarīre şarılı bir ḥışt bulup anı cesed-i ḥalifeye bālın iderler. Ba‘dehū ḥavāşş u ḥadem u muḳarrebān-ı ḥaremden sırr-ı ḥıştı tefahḥuş itdüklerinde cevāb virdiler ki: Ḥalīfe kendüye gelen ‘ulemānuñ keşfi gilin cem‘ idüp bir ḥışt itdürüp vaşıyyet itdi ki; ḳabrinde bile zemmin ideler. Zırā ki re‘āyet-i ‘ulemā sebep-i def-i ‘azāb-ı ḳabre ve bā‘is-i fevz ü necāt ve āḥiretde mūcib-i ref-i derecātdür.” (Tezkire, 1978: I, 131).

Devamındaki bu hikāye, öncesinde yaşanan olayın tamamlayıcısı niteliğindedir. Hikāye, halifenin ölüm vakti geldiğinde vasiyet etmesiyle ilgilidir. Hastalandığında şöyle vasiyet eder: Kaya ve taş kucağında onlarla kucaklaşmışken, mezarın köşesinde yatağa döşeğe muhtaç olduğumda, filan sandukada çeşitli cevherler ile süslenmiş, hazinenin içinde gömülü olan tuğlayı bana yastık haline getirin. Allah’tan af ve merhamet ümidim, o huzurumun tuğlasıdır. Halife ahirete göçtüğünde vasiyeti üzerine o sandığı getirirler ki güzel kokularla süslenmiş ipeğe sarılı bir taş olup onu halifenin cesedine dayanak yaparlar. Sonra bazı özel hizmetçileri ve akrabaları taşın sırrını araştırdıklarında halife kendisine gelen âlimlerin ayakkabılarının çamurlarını toplatıp bir tuğla yaptırmayı vasiyet etmiştir. Böylece kabirde bile kendisini eleştirmelerini istemiştir. Ayrıca âlimlere itibarın kabir azabının def’i sebebi, selâmet, kurtuluş nedeni ve ahirette derecelerin yükseği olarak değerlendirmiştir.

Hikâyede âlimlerin güvenilirlik derecesinin yüksekliğine dikkat çekildiği görülür ki, onlara değer verilmesinin bütün Müslüman âleminin halifesini -Yavuz Sultan Selim- bile ahirette koruyabileceğine inanılır. Başka bir kaynakta bu hikâyenin Yavuz Sultan Selim’in hocasının atının ayağının çamuru sürülen kaftan olarak

* Kâğıtların tomarını dürer gibi.

anlatıldığı ve bu kaftanı da yıkatmadan tabutunun üzerine örtülmesini istediği yazar. Yine aynı kaynakta verilen “*Sadrızam Çandarlı İbrahim Paşa'nın bir meclisinde 30 akçe ile Filibe müderrisi olan Molla Lutfi ünlü akıncı kumandanı Evrenosoğlu Ahmed'in üst tarafına oturunca ulemânın ümerâdan daha çok itibar gördüğüne kani olduğunu ve ilmiye sınıfına geçmeye karar verdiğini belirtir.*” (Turan, 2002: 238) şeklindeki bilgiler Kemal Paşazâde'nin bu şekilde bir karar alarak hayat gayesine ulaştığının da bir göstergesidir.

Son hikâye ise; “ve yine rivâyet olunur ki sulţân-ı kâmkâr ile Karaman diyârında yanaşup gelürken bir gird-bâd peydâ olup pâdşâh-ı melek-haşlet ve şehensâh-ı felek-rif'at Monlâ Hazreti'nden istifsâr iderler ki: Karaman diyârınıñ gird-bâdına hadd ü gâyet yokdur. Huşûş-ı mezbûruñ hikmeti ve mûcib ü 'illeti var mıdur, didükde Monlâ cevâb virüp bu yüzden gevher-efşân olmuşlar ki: Konya ki pâytaht-ı hıttâ-i Karaman'dur. Hazret-i Monlâ hüdâvendigârıñ mehbiţ-i envâr u mücellâ-yı pertevîdür. Ol ecildendür ki deşt ü tığ u taş u toprağı semâ' ider Mevlevî'dür.” (Tezkire, 1978: I, 131-132) şeklinde anlatılır.

Bu hikâyenin de yine Yavuz Sultan Selim ve hocası Kemal Paşazâde'ye ait olduğu açıktır. Diğer rivâyetlerin hemen sonrasında anlatılması da bunun bir göstergesidir. Rivâyete göre amacına ulaşmış sultan ile hocası, Karaman diyârına yaklaştıklarında bir kasırga meydana gelir. Melek huylu, zamanın yüce padişahı; Monla Hazreti'nden sorar. Karaman diyârının kasırgasında sınır yoktur, bunun hikmeti ve sebebi var mıdır, dediğinde Monla sultana cevap verir: Konya ki, Karaman memleketinin başkentidir. Yani Karaman'ın bağırlarında Konya'dır. Burası Mevlânâ Hüdavendigâr'ın ışığının nurunun indiği yerdir. Bu sebeple Karaman/Konya'nın çölü, dağı, taşı sema eden birer Mevlevîdir, cevabını verir. Böylelikle hüsn-i talil sanatını kullanarak doğal bir tabiat olayını güzel bir sebebe bağlamıştır.

Coğrafyası itibari ile Konya'da gerçekleşen kasırganın etkisiyle yeryüzündeki toprağın ve diğer şeylerin dönerek havalandığı görülür ki bunun sebebini yazar Mevlânâ'nın Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmesine bağlamıştır. Onun manevî gücünün dağa, taş, toprağa her şeye sirayet ettiğini anlatmak istediği için böyle bir cevap verme gereğini duymuştur. Diğer başka bir anlam ise buradaki, Padişah Yavuz Sultan Selim'in aynı zamanda Mısır'ı fethettikten sonra İslâm dünyasının halifesi

durumuna gelmesi ile ilgilidir. Bunun içindir ki ineceği yer parlak ve aydınlık olacaktır. O geldiği yere huzuru da beraberinde getiren bir halife, hükümdar konumundadır. Bunun içindir ki etrafında her şey saygı gösterip dolanır; hatta dağ, taş, toprak bile diyerek durumu daha mübalağalı şekilde tasvir etmiştir denilebilir.

Aynı zamanda Konya, 13. yüzyıl sûfîlerinden Mevlânâ ve öğrencilerinin ilim merkezidir ki, güvenliği sultanın sayesinde artmıştır. Buranın ilim merkezi olması dolayısı ile güvende kaldığı sürece hep aydınlık kalabileceği çıkarımını da yapmak yanlış olmasa gerek.

Olaylarla bağlantılı olarak kişilerden bahsettikten sonra hikâyelerde isim olarak geçen açık mekânlar; Anadolu, Mısır, Bursa, Karaman, Konya şehir olarak karşımıza çıkarken; konak, sandık ise kapalı mekân bildiren diğer yerlerdir.

Anadolu ve Bursa'dan yukarıda bahsedildiği için tekrar etme gereği duyulmadı. Konya ile Karaman'ın karşılıklı etkileşimlerinden dolayı hikâyeye ilgili kısımlarından bahsetmek uygundur. Bu dönemde Konya'da “*XIV. yüzyıl başlarından itibaren Karamanoğulları'nın gücü etkisini gösterdi.(...) XIV. yüzyılın başında Konya'ya tamamıyla hâkim olup İlhanlılarla mücadeleye giriştiler.*” (Baykara, 2002: 182). Bu dönemde Konya'da Karamanoğulları adında bir beyliğin olduğu ve Konya'nın da bu beyliğe başkentlik yaptığı anlaşılır. Hikâyede de belirtildiği gibi “*Ḳonya ki pâytaḡt-ı ḡıḡta-i Ḳaraman'dur*” ifadesi bize bu dönemde merkez -başkent olduğunu gösterir.

Hikâyelerde şehir olarak adı geçen diğer açık mekân Mısır'dır. Burası Yavuz Sultan Selim'in fethedip amacına ulaştığı ve bunun sonucunda da kendisine halife unvanı verildiği yerdir.

Hikâyede kapalı mekân olarak belirtilen yerler konak ve sandıktır. Konak her gece tercümenin yapıldığı yer olarak karşımıza çıkarken; sandık ise türlü cevherlerle süslenmiş, padişahın değerli eşyalarını barındıran yer olarak karşımıza çıkar.

Diğer kapalı mekân ise isim olarak açıkça belirtilmese de tasvirlerden anladığımız yer olan mezardır. Hikâyede burası üzerinde cevherlerle süslü sandukayı buldursa da; altında taşın ve kayanın olduğu ölen kişiyi sıkıp bunaltan bir yer algısı oluşturduğu için de hikâye kişinin bazı önlemler almak için vasiyette bulunmasına neden olan yerdir. Sultan bu yüzden rahat edebilmek için kendisine tuğladan yastık

yapılmasını vasiyet eder. Bu rahatlama manevî bir rahatlama ve güçtür. Çünkü bu tuğla âlimlerin ayakkabısının çamurundan yapılmıştır ve onların manevî gücünü taşır.

Hikâyelerde “*her gice bir cüz terceme idüp*” ifadesi hatırlatılan zaman niteliği taşır ve düzenli sıklıkta yapılan bir eylemi hatırlatır.

Diğer zaman ifade eden cümle “*Halîfe âhirete rihlet itdükde ber-muktezâ-yı vaşiiyet ol şandūkı getirürler ki envâ-ı ıtırıla ârâste harîre şarılı bir hışt bulup anı cesed-i halîfeye bālîn iderler*” ifadesidir ki buradaki zaman dilimi “*halîfe âhirete rihlet itdükde*” cümleciği halifenin vefatını anlatırken, sonrasında gerçekleşenleri; devamında gelen sözcükler anlatır. Bu gerçekleşenlerin kısa bir zaman diliminde gerçekleştiği, sultanın vasiyetinin yerine getirilmesinden anlaşılmaktadır.

Diğer zaman gösteren ifade ise “*sultân-ı kâmkâr ile Karaman diyârında yanaşup gelürken*” cümleciğidir. Burada belirsiz bir nesnel zaman diliminin olduğu görülür. Yani bunun gece mi gündüz mü olduğu ya da günün hangi vakti olduğunu bilememekle birlikte, gelirken karşılaştıkları bir doğa olayından devamındaki cümlede bahsedilir.

Hikâyelerin nesnel zamanının 16. yüzyıl Yavuz Sultan Selim dönemi olduğu, hocası ile beraber geçirdikleri zaman dilimlerinden ve yaşadıkları olaylardan çıkarılmaktadır.

1. 6. Ebu Alî Sînâ'nın İlim Yolculuğu

“Ebū ‘Alî Sînâ zemân-ı pür-behçet ü senâlarında hâzır olup zât-ı fezâ’il-meşhûnlarından kâ’ide vü kânûn üzre taşşîl-i ‘ulûm u fûnûn iderdi. Emrâz u ‘ilel-i şükûk-ı bî-mağalden şifâ vü necât bulup iktibâs ü iktinâş-ı envâ’-ı fezâ’il ve eşnâf-ı kemâlât iderdi. Ve ‘ulûm-ı garîbe vü ‘acîbe ‘ale’l-ıhuşûş ‘ilm-i evfâkda ‘ale’l-ıtlâk miyân-ı aşhâb-ı istihâl ü istihkâkda şöhre-i âfâk olup bu fenn-i pür-i’timâd u veşâkda dağı üstâd-ı mâhir idüğine icmâ’ u ıtbâk olunmuşdur. ‘Acâ’ib-i hâlât ve garâ’ib-i ittifâkât dandır ki cenâb-ı fezâ’il-me’âbı mahrûsa-i Burûsa’da Medrese-i ‘Aliyye-i Yıldırım Hâniyyede müderris ve binâ-yı sarây-ı vücûd-ı pür-cüdların envâ’-ı fezâ’il-i nâ-mağşûr ve kemâlât-ı nâ-ma’dûd ile mü’esses iken ‘ilm-i mezbûra fi’l-cümle kûşîş ü verziş itmekle bu fende dağı üstâd olup bu ‘ilmüñ gavâmız u hafâyâ ve esrâr u

habâyâsını cāmî‘ bir kaşîde-i ber-güzîde-i belâgat-nihâd te‘lîf idüp vefku’l-murâd diyü ad virmişler idi.” (Tezkire, 1978: I, 60).

Hikâyenin kişisi Ebu Alî Sînâ adında biridir. Bu kişi aydınlık ve iyi zamanlarda bulunup fazilet dolu zatlardan kuralına uygun olarak ilim öğrenen biridir. Gereksiz şüphe sebepleri ve hastalıklardan kurtulma gibi faziletlerin çeşitlerinden faydalanarak kendini yetiştirir. Özellikle şaşılacak ilimlerin en uygununda, hak ettiği ehil sahibi kişiler arasında öylesine yapılan bir konuşma esnasında, onun becerikli bir usta olduğu konusunda ittifak edilir. Sözleşmenin tuhaflığındandır ki bu kişi Bursa’da Yıldırım Hânîyye Yüksek medresesinde müderristir. Ve çok cömert varlık sarayının binalarının sıkıştırılmış faziletlerinin çeşidi ve sayısız olgunluklar ile kurulmuş iken, adı geçen ilmi -mantık- bir cümle çalışıp çabalar. Burada adı geçen ilmin mantık olduğu hikâye öncesi bilgilerden öğrenilir. O, bu ilimde de usta olup ilmin kolay anlaşılmayan sınırlarını belâgatın doğurduğu seçkin bir kaside telif edip isteğe uygun olarak isimlendirir.

Hikâyenin mekânı Bursa Yıldırım Han Medresesidir. Medresenin Bursa’da olmasından dolayı ilk olarak buradan bahsetmek uygundur. Şehir olarak Bursa, Osmanlı Devleti’nin ilk başkentidir. Devletin tarihî ve kültürel dokularını barındırması bakımından önemli bir coğrafyadır. Osmanlı’dan kalma cami, darüşşifa, külliye, medrese gibi mimarî yapıları barındırması yönünden daha da önemli hâle gelmiştir. Bu yapılardan biri de Yıldırım Medresesidir. Kaynaklarda Yıldırım Medresesinin Yıldırım Bayezid tarafından kurulduğu söylenir. Medresenin mimarî yapısıyla ilgili “*Medresenin ve darüşşifanın içerisinde bulunduğu külliye, kuzeydoğu ve kuzeybatı taraflarında sertçe bir meyil ile yükselmiş bir tepenin zirvesine oturtulmuş olan şimdiki cami denilen zaviye binası ile başlar. Medrese, caminin kuzeybatı yönünde yapılmıştır ve plân açısından darüşşifa ile sıkı bir benzerliği vardır.*” şeklinde bilgiler mevcuttur. (Furat 2003:192).

Hikâyede hatırlatılan zaman; bir kişinin ilim öğrenme ve aktarma - öğrencilikten hocalığa- sürecinde geçen süredir. Hikâyenin kişisi Ebu Alî Sînâ’nın ilim öğrenip kendini yetiştirmesi, tanınması, bir ilimde ustalaşma süreci geniş bir zaman dilimini kapsar. Ancak bu süreç hikâyede direkt söylenilmemiş olup kişinin yaptıkları ve yaşadıklarından çıkarılır.

1. 7. Ali Şîr Nevâî'nin Ahmed Paşa'ya Etkisi Olma İhtimali

“Râkımü'l-hurūfuñ cecdi olan Mirî Efendi'den vâlid-i firdevs-mekân rivâyet iderler idi ki Aḥmed Paşa'nuñ evâ'il-i hâlde didügi eş'âr u maḳâlde çün hâlet ü melâhat yoğ idi. Şoñra Emîr 'Alî Şîr Nevâî otuz üç dâne ḡazel göndermiş idi. Ahmed Paşa aña iḳtidâ itmekle üslûb-ı şî'ri ḥûb ve tarz-ı ḡüftârı mergûb olmuş idi.” (Tezkire, 1978: I, 135).

Kınalızâde Hasan Çelebi hikâyeyi dedesi Mirî Efendi'den naklen babası Ali Çelebi'den aktarır.

Hikâyenin Ahmed Paşa hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi hakkındaki rivâyete göre ilk başlarda yazdığı şiirlerinde güzellik, nitelik yoktur. Sonrasında Ali Şîr Nevâî ona otuz üç ḡazel gönderir. Ahmed Paşa da onu örnek alarak böylece şiirlerini beğenilir hâle getirir. Hikâye bu konudan bahseder.

Öncelikle hikâyede şahıs olarak adı geçen kişiler Ahmed Paşa ve Ali Şîr Nevâî'dir. Anlatıya göre sanki Ahmed Paşa'nın şiir yeteneği yokmuş da, Nevâî'nin otuz üç ḡazelinin okuduktan sonra iyi şair olmuş gibi bir duygu hissedilir. Otuz üç ḡazel gibi az sayıda ḡazel okumakla iyi şair olunmayacağı açıktır. Burada Ahmed Paşa'nın kendinde zaten var olan bir yeteneği daha da geliştirdiği söylenebilir. Zaten öncesine bakıldığında da çok beğenilmiş -Kerem Kasidesi- kasideleri olduğu görülür.

Burada akla gelen diğer özellik ise şairlerin beğendikleri şairlerin şiirlerine aynı konu, vezin ve kafiyede yazdıkları şiirlerden meydana gelen nazirecilik geleneğidir. Ahmed Paşa Nevâî'nin otuz üç ḡazeline nazire yazmışsa; bunun üslûbuna etki edeceği kaçınılmazdır. Burada belirsiz olarak karşımıza çıkan bu ḡazellerin hangileri olduğudur.

Nevâî'nin Çağatay sahasında, Ahmed Paşa'nın da Anadolu sahasında şair oldukları düşünöldüğünde de üslûp farklarının olacağı kaçınılmazdır; ancak burada Ahmed Paşa'nın Nevâî'den etkilenme olasılığı onun şiirlerinden anlaşılır. Çünkü hikâyede şiirlerinin beğenilir hâle geldiği söylenmiştir.

Mekâna dair herhangi bir işaret bulunmadığı için hikâye bu yönüyle değerdendirilemedi.

Zaman yönünden de hikâyede bir ifade geçmediği için bu yönüyle de hikâye incelenemedi; ancak şu söylenebilir ki, 16. yüzyıl Osmanlı Devleti Anadolu sahasındaki Ahmed Paşa gibi bazı şairlerin, Çağatay sahasındaki Ali Şîr Nevâî gibi

güçlü ve önemli şairlerden etkilendikleri nesnel bir zaman diliminin varlığı şüphesizdir.

1. 8. Zâtî'nin Gözünden Emrî'nin Bir Gazeli

“Merhûm-ı merķûm rākımü'l-hurûfa hikâyet itmiş idi ki, bu gazeli didigümde büleğâ-yı Rûm'uhn şâ'ir-i sûtüde-şifâtı re'îs-i şu'arâ ve kıdve-i büleğâ Mevlânâ Zâtî merhûma okuduğda şehâb-ı ihticâb zühür-ı fehvâsına mâni' ve âftâb-ı murâd faķîr-i nâ-murâdîñ zemîn-i fu'âdında t̄ali' ü lâmi' olmayıcağ bu beyt-i belâgat-nizâmuñ ma'nâsını yine bu eķall-i enâmdan istifsâr itdiler. Ba'zı yârân-ı şafâ bu beytün ma'nâsı esrâr-ı 'âşığı bî-şabr u qarâra âgâh olduğda dilber lebin ışırup hâl-i 'uşşâka hayrân olduğundan kinâyet olmağa ķâbiliyyet vardur didiler.” (Tezkire, 1978: I, 178).

Hikâyenin eserin müellifi tarafından Kınalızâde Hasan Çelebi'ye anlatıldığı anlaşılır. Öncesinde anlatılanlardan da eserin müellifi denilen kişinin Emrî olduğu anlaşılır ki, hikâye tezkirede Emrî başlığı altında anlatılmıştır. Emrî bahsettiği gazeli Zâtî'ye okur. Hikâyenin kişisi Zâtî dönemin şairlikte örnek alınandır. Ona göre gazel, muradına erememiş fakirin muradının güneşidir. Belâgat yönünden düzgün olan gazelin anlam yönünden kinaye bulundurup bulundurmadığı pek az kişiye sorulur. Sonuç itibari ile bu gazel hakkında iç açan yorumlarda bulunan dostlar, beytin anlamında âşıkların hâline hayran olduklarından kinaye olma ihtimalinin olduğunu söylerler.

Hikâye kişisi Zâtî, şairlikte lider, yazılan gazelin geleceği hakkında yorum yapacak kadar bilgili biri konumundadır. Emrî'nin yazdığı gazeli ona getirip sorması da Zâtî'nin üstünlüğünü kabul ettiğinin göstergesidir. Şiir konusunda asgarî bilgiye sahip olduğu ve kulaklarının da duymaması sebebiyle remilcilik öğrendiği söylenilir. Ancak onun *“köklü bir eğitim almadan kendi kendini yetiştirerek şairler arasına girmesi, sağır olduğu hâlde sanatını geliştirmesi ve dükkânını şairlerin eğitim aldığı bir ortam hâline getirmesi takdir edildiği hususlardır.”* (Coşkun, 2013:150).

Hikâyenin diğer kişisi eserin müellifi Emrî'dir. Bu kişi ise yazdığı bir gazeli değerlendirmesi için Zâtî'ye fikir danışan bir şair olarak karşımıza çıkar. Yine Emrî, hikâyeyi tezkire yazarı Kınalızâde'ye anlatan kişidir.

Hikâye mekân ve zaman yönünden değerlendirildiğinde; açıkça belirtilen bir zaman diliminin ve mekânın olmadığı görülür.

1. 9. Emrî'nin Tarih Düşürmekteki Ustalığı

“Bir gün Şemsî-i mezbûr Emrî'ye tûtivâr söyledügi sözde haberdâr olmasun diyü bir miqdâr esrâr ile hayrân ve bâğ-ı dimâğından murg-ı hümâ-pervâz ‘aqlını perrân ider ki mezbûrî mağlûb itmekle hacel ve yârân arasında münkesir ü münfa‘il ide. Emrî dağı bu hileden gâfil ü zâhil bî-şümâr gubâr yiyüp kıanzil olur. Mezbûr Şemsî Emrî'nün kör bengi olduğın görür. Kebâb yiriken Emrî ismine ta‘miye idüp: Kebâb bî-ğadd hõrdem bârî.

Ve târihde dâğı kudreti ve nihâyetde mahâreti vardur. Ta‘miyye üslûbı üzre ba‘zı yârânunun oğlı vefâtına bu târihi hûbdur: “ Hezârdan felek-i dün irdi berg-i güli âh ” Bu mışrâ‘ târih olduğından gayrı hezârdan ki biñdür berg-i güli ki lâmdur cüdâ idicek târih olur ve ekâbir-i ‘ulemâ vü e‘âzım-ı fuzalâdan Edirne kâdîsi olan merhûm Merhabâ Efendi meclis-i fenâdan bezm-i beğâyâ irtihâl ve bu dâr-ı miñnetden civâr-ı kıurbete intikâl itdükde bu târih-i bî-nazîr ü bî-mişâl olmışdur:

Şâkiyâ bezm-i cihândan Merhabâ'ya hû dimiş.

Ve Vâ‘iz Emîr dimekle ma‘rûf bir şerîr var idi ki dâ‘imâ aqvâl ü effâli halkla nizâ‘ ü cidâl ve ‘ibâdet ü a‘mâli süm‘a vü riyâ ve nuş u pendî edânî vü e‘âlîye cevr ü cefâ hemîşe kârı vü peyveste-efkârı hâtır-şikenî ve merdüm-âzârî idi. Ma‘nâ-yı ve *cezâu seyî’etün mişluhâ* * (Şürâ/40) rüşen ü hüveydâ olup sene ihdâ ve seb‘în ve tis‘a mi‘ede ba‘zı kimesneler ile huşûmet itdükde mezbûrî te’dîb için hâbs itdüklerinde bu târihi ‘acîb ü gârîb vâki‘ oldı.” (Tezkire, 1978: I, 180-181).

Öncelikle hikâyede adı geçen kişilerin Şemsî ve Emrî olduğü görülür. Anlatılanlara göre bu iki şahıs “*Edirne’nün bâğ-ı behîşt âsâlarında zevk ü şafâ idüp gâh ‘ıyş u ‘işret ve gâhî müşâ‘are vü muşâhebet iderlerdi*” derken bir gün bahsedilen Şemsî söyledügi sözden haberdar olmasın diye Emrî'ye toz yemek teklif eder. Emrî sakınmadan sevinçle tozdan yiyip zil zurna sarhoş olur. Şemsî bu durumdan Emrî'nin körkütük esrarkeş olduğünü anlar. Kebap yerken Emrî ismine kapalı şekilde gönderme yapar.

* Bir kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür.

Klâsik edebiyatta ebced hesabı yöntemi ile bazı şairlerin hadiselerle tarih düştüğü görülür. Arap harflerine verilen rakamsal değerler; yani rakamları harften olan hesaplamaya “ hisâbu’l-cümel: cümlelerin hesabı ” denilir. Bu işlem yapılırken harflerin sayısal değeri İbranice ve Süryaniceye göre sıralanır. “*Ebced tertibinde sıralanan harflerin oluşturduğu kelimelerin ilk üçü birler (âhâd: 1-10), ortadaki ikisi onlar (aşerât: 20-90) ve son üçü de yüzler (miât: 100-1000) basamağında bulunan rakamları gruplandırır.*” (Demirayak, 2014: 88).

Bu yöntem bir hüner göstergesidir. Tarih düşürme sanatında ustalık gösteren şairlerden biri de Emrî’dir. Dostlarının oğlunun vefatında bu tarihi “hisâbu’l-cumel” yöntemi ile söyler: “*Hezârdan felek-i dūn irdi berg-i gülî āh.*” Diğer tarih gösterdiği yer zamanın âlimlerinin büyüklerinden olan fazilet sahibi Edirne kadısı Merhaba Efendi, fenâ meclisinden bekâ meclisine göç ettiğinde benzersiz bu tarihi söyler: “*Şâkiyâ bezm-i cihândan Merhabâ’ya hū dimiş.*” Hikâyenin bu anlatımlarından da anlaşılacağı üzere Emrî tarih düşürmede ve muamma söz söylemede usta bir kişidir. Sarhoş dahi olsa tarih düşürmede ustalığını göstermektedir. Hikâyenin son paragrafının da bütün bu anlatılanların bir örneği olduğu görülür.

Son paragrafta toplumla kavgalı olan biri vardır. İnsanlara sözleri itici gelip saygı gösterilmeyen biridir. Bu kişi 971/1563-1564 senesinde bazı kimseler ile husumet eder. Kişiye cezasını vermek için hapsedtiklerinde, Emrî’nin bu tarihi önceden vermesi de hayret uyandıran bir özelliğidir.

Hikâyede adı geçen diğer kişi Şemsî adında biridir. Bu kişininse Emrî ile dost olduğu ve birbirlerine muamma söyledikleri hikâyede görülür. Diğer adı zikr edilen kişi ise dönemin Edirne kadılığını yapan Merhaba Efendi’dir. Âlimlerin büyüğü ve faziletliilerin ileri gelenlerinden biri olarak zikr edilir. Kendisinin vefatına Emrî’nin tarih düşmesi ile hikâyede adı geçer.

Hikâye mekân yönünden incelendiğinde “*bezm-i bekâ*” ve “*meclis-i fenâ*” kelimeleri kullanılmıştır. Bezm-i bekâ; tüm canlıların yaşadığı bu dünya hayatı için kullanılırken; meclis-i fenâ ise, yokluk meclisi yani ebedî hayatı ifade etmek için hikâyede kullanılan sözcüklerdir. Hikâyede Merhaba Efendi’nin vefatını ifade etmek için kullanılmıştır. Metafizik mekâna karşılık gelen ifadelerdir.

Hikâyenin nesnel zamanına bakıldığında ise hicri 971 yılının geçtiği görülür ki bu tarih milâdiye göre 1563 yılına karşılık gelir (X²). Hikâyedeki bu tarih, toplumla kavgalı kişinin hapse girdiği tarih olarak verilmiştir.

1. 10. “ Dil Keşfisine Barça Diyen Türk’e ” Câmî’nin Cevabı

“Hikâyet olunur ki merhûm-ı merķûm bu beyt-i belâgat-rûsûmı didükde;

Keşti-i dil bulmağa deryâ-yı hayretten hâlâş
Kâkül-i dil-ber hayâliyle resenler bağladum

Ol eşnâda Ğalata Boğazı’nda bir keşti batmış idi. Anı çıkarmak için büyük urganlar bağlamışlar idi. Şu‘arâdan birisi bu beyti demişdür:

Şol batan barçaya taşılan yoğın urganlara
Luţf-ı tab‘ından efendüm kâkül-i dil-ber demiş

Merhûm-ı mezbûr dağı muķâbelede bu beyt ile cevâp virmişdür:

Dil keşfisine barça diyen Türk’e ne dirsın
Urgana taşılup anda hemân anı aşaydı ” (Tezkire,1978: I, 244-245).

Hikâyede bahsedilen iki şair vardır; ancak bunların adları açıkça belirtilmediğinden hikâye öncesi bilgilere bakma ihtiyacı duyulur. Kınalızâde bu hikâyeyi Câmî başlığı altında, kişinin namının Mehmed olduğu, Sultan Bayezid döneminde Anadolu kazaskerliği yaptığı, “tahrîr-i kâmil Hacı Hasanzâde” demekle bilindiği, çeşitli ilimler ve faziletler ile meşhur olduğu hakkında bilgi verir. Sonrasında kendisiyle ilgili anlatılan bu hikâyeyi aktarır. Diğer kişi ise şairlerden herhangi biridir ve söylediği beyit ile hikâyede yerini alır.

Hikâyeye göre, Câmî belâgatle oluşturulmuş ilk beyti dediği sırada Galata boğazında bir gemi batar. Onu çıkarmak için de büyük ipler bağlarlar. Bu durum için şairlerden birisi:

“ Şol batan barçaya taşılan yoğın urganlara
Luţf-ı tab‘ından efendüm kâkül-i dil-ber demiş ”

beytini söyleyince; bu beyte karşılık olarak Câmî:

“ Dil keşîsine barça diyen Türke ne dirsın
Urgâna taşılup anda hemân anı aşaydı ” şeklinde bir beyitle cevap verir.

Hikâyeye mekân yönünden bakıldığında Galata boğazı adının geçtiği görülür. Boğaz, açık mekân özelliği gösterir. Burada bir geminin batmasından bahsedilir. Ancak hikâyede olayın ne zaman gerçekleştiği, batan geminin Türklere mi yoksa yabancılara mı ait olduğuna dair bilgiler verilmediği için bir belirsizlik söz konudur.

Zaman yönünden hikâyeye bakıldığında vaka zamanı açıkça belirtilmemiştir. Olayın günün hangi saatinde gerçekleştiği de belirtilmediği için yaşatılan güncel zaman tespit edilememiştir. Ama hikâye öncesi verilen bilgilerden nesnel zamanın Sultan Bayezid dönemi olduğu anlaşılır.

1. 11. Cafer Çelebi ve Vasiyeti

“Mevlânâ Necmî Çelebi’den nağl olunur ki Mevlânâ-yı mezbûr katl olduğundan üç dört gün muğaddem mezbûre vardukda: Bir tâze ğazel didüm içinden bu beyti gâyetle begendüm, didi. Ol beyt budur:

Ben şehîd-i tîğ-i ıışk olduğda rāh-ı yārda
Yumadın defn eyleñüz tenden ğubārı gitmesün

Fi’l-vâkı‘ katl olunduğda ol re’îs-i mazlûmânı kanı ile Sulţân Selîm câmi‘i yanında Nişāncı Mescidi dimekle ma’rûf mescidde ki kendüsi binā eylemişdür, defn eylediler. Merhûm Sa‘dî Efendi’nün haţţ-ı şerîfinden menķüldür ki (Hâzret)-i Mevlânâ katl olunmazdan üç dört gün muğaddem bir gice vâkı‘asında bu beyt-i belâğat-şî‘ârı okıyup tekrâr idermiş:

Menem ân dü-rûze ‘ömrî ki bezisten neyerzed
Pes ez-ân ki men be-mîrem be-girîsten neyerzed ” (Tezkire, 1978: I,248-249).

Hikâyede açıkça belirtilen kişiler Necmî Çelebi ve Sâdî Çelebi’dir. Ancak adı direkt söylenilmeyen birinden bahsedilir ki, bu kişi Cafer Çelebi’dir. Çünkü tezkirede Cafer Çelebi başlığı altında anlatılan olaylarla ilgili kısımda bu hikâyeye yer verilir. (Öncesinde Yavuz Sultan Selim’in Cafer Çelebi’nin katlinden duyduğu pişmanlığın

hikâyesi tarihî hikâyeler kısmında anlatıldı. Bu hikâye ise Cafer Çelebi'nin edebî yönüyle ilgili olduğu için burada anlatılması uygun görüldü.)

Hikâyede şahıs olarak yer alan Mevlânâ Necmî Çelebi'den aktarılır ki; bahsedilen Mevlânâ'nın öldürülmesinden üç dört gün önce yanına gittiklerinde, bir yeni gazel yazdım, içinden bu beyti çok beğendim dediği beyit budur:

“ Ben şehîd-i tîğ-i ıışk olduğda rāh-ı yārda
Yumadın defn eyleñüz tenden ğubārı gitmesün ”

(Ben aşk kılıcının şehidi olduğumda, sevgilinin yolunda

Yıkamadan defn ediniz, tenden tozu gitmesin)

Gerçekten de öldürüldüğünde o mazlumların önde geleni, kanı ile Sultan Selim Camii yanında Nişancı mescidi demekle bilinen mescide -ki kendisi yaptırmıştır- defn edilir. Bu beyti de vasiyet olarak kabul edip yıkamadan kanı ile defn ederler.

Burada Necmî Çelebi hikâyeyi aktaran kişidir. Bu da onun yaşanan bu trajik olayı görebileceği ihtimalini akla getirir. Bu özelliği ile adından zikr edilir.

Adı zikr edilen bir diğer kişi de merhûm Sâdî Efendi'dir ki mübarek hattından şöyle nakledilir: Mevlânâ Hazret'i öldürülmeden üç dört gün önce bir gece rüyasında bu belâgatlı beyti okuyup tekrar eder:

“ Menem ân dü-rûze ‘ömrî ki bezisten neyerzed
Pes ez-ân ki men be-mîrem be-girîsten neyerzed ”

(Ben, yaşamaya değmeyen iki günlük bir ömrüm
O hâlde öldüğüm zaman da ağlamaya değmez.)

Adı geçen diğer kişi ise Sâdî Efendi'dir ki bu kişi Tacizâde Cafer Çelebi'nin kardeşi, Tacizâde Sâdî Çelebi'dir. Kardeşi olduğuna dair bilgi hikâyede açıkça belirtilmez. Ancak hikâyede Sâdî Efendi'nin, Cafer Çelebi'nin öldürülmeden üç dört gün önce rüyasında belâgatlı beyit okumasına tanık olması da onunla birlikte yaşayan, yakın biri -kardeşi- olabileceği ihtimalini doğurur. “*Sâdî Çelebi, Câfer Çelebi 921'de (1515) Yavuz Sultan Selim tarafından öldürülünce naaşını Fener sırtlarında ağabeyinin yaptırdığı mescidin hazîresine defn etti.*” şeklindeki bilgi ise onların kardeş olduklarını ortaya koyar. Aynı zamanda kişiyle ilgili diğer bilgi ise “*Amasya'da doğdu. Amasya'da şehzâde Bayezid'in defterdarı olarak hizmet etmiş ve Amasya seraskerliği*

görevinde bulunmuş olan şair, münşî ve hattat Tâcî Bey'in oğlu, Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin kardeşidir.” şeklindedir (Erünsal, 2010: 356).

Hikâyede “*tîg-i ışk*” tamlaması mecazî anlamda kullanılmıştır. Tâcîzâde Cafer Çelebi, çileli, zahmetli uzun bir yolculuktan geldiğini, o tozların kendisiyle birlikte gitmesini istediği, bu kadar zahmeti boşuna çekmiş olmamak için bari şehit mertebesinde olayım, manasında kullanmıştır. Yolculuk, tozu beraberinde getirir ki; şairin de leff ü neşr sanatını kullanarak bunu beyte yerleştirdiği görülür. Aşk yolunda çektikleri bu kişinin amelidir ki onu da kendisiyle birlikte götürmek ister.

Hikâyede kapalı mekân Sultan Selim Camii ve Nişancı Mescididir. Rivâyete göre Nişancı Mescidini Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin kendi yaptırmıştır ve o, burada defn edilmiştir. Sultan Selim Camii de bu mescidin yanındadır.

Hikâyede hatırlatılan zaman açıkça belirtilmiş olup “*üç dört gün önce*” ifadeleridir ki, Tâcîzâde Câfer Çelebi'nin öldürülmeden önce söylediği beyitlerin zamanını hatırlatır. Yine hatırlatılan zaman ifade eden sözcük “*bir gece*” ifadesidir, geriye dönüşle üç dört gün önceki zaman diliminde “*herhangi bir gece*” anlamını vermek için kullanılmıştır. Bu gecede birey rüyasında şiir okur.

1. 12. Cafer Çelebi Aşk Ateşine Münkirse

“Rivâyet olunur ki Sulţân-ı melek-rifât ve şâhib-kırân-ı Sikender-heybet ve Cemşîd-şaşmet Sulţân Selîm ile eşnâ-yı muşâhabet ve hengâm-ı münâdemetde merhûm-ı merķûm, ben mâhiyyet-i ışka münkirüm ve ışk u maħabbet ķalb-i ışıķa sūziş ü hareket virdüğine ğayr-ı muķırrum* ışk didükleri mücerred efsâne ve ehl-i ıaķl olan âdem ıâlemde ıışķdan dem urmaķ kelâm-ı câhilânedür, diyü da‘vâ idüp beyyine-i maķâlden ıaczi zâhir ve iķâmet-i şâhide ķâdir olmayıcaķ yemîn itdükde sulţân-ı rüy-ı zemîn merhûma; and içmeñ ıışķa inkaruñuz ebyât u eş‘aruñuzdan zâhir ü bedîdâr ve rüşen ü âşikârdur, diyü buyurmuşlar. Merhûm Şeyhü'l-islâm üstâdı ve üstâdü'l-enâm *ellezî lem-yesmaħ bi-mişlihi'l-bevâriħ ve'l ğavâdî*** Mevlânâ Ebu's-su‘üdü'l-ıimâdî hazretlerinden menķüldür ki merhûm Sulţân Bâyezîd mutaşarrıf-ı imâret iken (Hâzret)-i Mevlânâ-yı merķûm ve Mü’eyyedzâde-i merhûm baħt u sa‘âdet gibi ħidmet-

* Tezde “makarrum” olarak yazılan bu kelimenin anlam gereği “mukırrum” okunması gerekir. (Sungurhan, 2009: 204).

** Onun gibisini ne mazî ne atî bahşetmiştir.

i şehzâde-i ‘âlî-rütebden ayrılmazlar ve halka-mişâl bâb-ı devlet ü iqbâlınden ayrılmazlar idi. Ol taqrîble aralarında maḥabbet ü vidâd vâsıl-ı mertebe-i ittihâd olmuş idi. Ba‘dehû Sulţân Bâyezîd Ḥân fermân-fermâ-yı halk-ı cihân olduḡda her biri manzûr-ı nazar-ı luţf u iḥsânı olup Mü‘eyyedzâde-i merḥûm kâdî-i Edirne iken Mevlânâ-yı merḡûm nişâncı olicak tehniye-i manşıb içün gönderdüḡi mektûb-ı belâġat-üslûbda bu beyti taştîr ve ḥuḡûḡ-ı sâbıkaya işâreti bu güne taştîr itmiş:

Selâmen selâmen inne’l-kirâme izâ mâ.

Ya‘ni bu beyt-i meşhûra işâret ider:

İnne’l-kirâme izâ mâ eshelü zekerü
Men kâne ye’lifühüm fi’l-menzili’l-ḥaşîni*

Naḡl buyururlar idi ki Monlâ-yı merḡûm *izâ mâ* lafzı neye işâret idüġine nâ‘il olmaduḡda erbâb-ı ‘irfândan ba‘zı yârânuñ mu‘âvenet ü ilkâsıyla murâda vâsıl olmuş. Merḡûmuñ inşâda Hevesnâme’si meşhûr ve kemâl-i belâġat u nihâyet-i feşâḡatla maḡbûl-i cumhûrdur. Bu bir iki eş‘âr-ı belâġat-şi‘âr ol şâ‘ir-i nâmdâr ve nâzım-ı saḡbân-iḡtidârüñ zemîn-i belâġata nişâr ve kân-ı feşâḡatdan ibdâ vü izḡâr itdüġi le‘âlî-i âbdâr ve cevâhir-i zevâhir-i pür-raġbet ü i‘tibârdandır.” (Tezkire, 1978: I, 249-250).

Hikâyenin kişiler i Sultan Selim, Sultan Bayezid Han, Müeyyedzâde ve Ebussuûd el-İmadî’dir. Bunların dışında hikâyede “*merhûm-ı merkûm*” olarak bahsedilen birisinin daha olduġu anlaşılır. Bu kişi hikâyenin merkezî kişisi olan Cafer Çelebi’dir ve eserde bu isim altında hikâye anlatılmıştır. Bu kişiler haricinde adı geçen karakterler ise Cemşid ve İskender’dir.

Rivâyete göre melek gibi yüce, İskender gibi heybetli ve Cemşid haşmetinde Sultan Selim ile sohbet edip arkadaş oldukları zamanlarda bahsedilen merhûm, aşkın içeriġine inanmaz. Aşk ve sevginin âřıġın kalbini yakıp onu yönlendirdiġini de kabul etmez. Ona göre aşk dedikleri yalnız efsanedir, akıllı olan için âlemde aşktan bahsedilir söz söylenir şeklinde iddia eder. Ancak sözünü ispat etmekte aciz duruma düşünce ve sözle bunu açıklayamayınca yemin eder. Yeryüzü sultanı; merhûma yemin etmemesini, aşka inkârının yazdıġı beyitler ve şiiirlerinden anlaşıldıġını ona söyler.

* Cömertler/ asiller kolay gördüklerinde (eshelu) kendilerini korunaklı bir evde bir araya getireni zikrederler.

Burada hikâyenin merkezî kişisi Cafer Çelebi ile Sultan Selim arasında edebî bir konuşmanın geçtiği görülür. Sultanın, Cafer Çelebi'nin aşka inkârını anladığı beyitler ve şiirlerinin olduğunu söylemesi şairin Hevesnâme adlı eserini akla getirir. Bu eserde Tâcîzâde Cafer Çelebi, “(...)başından geçen bir aşk ilişkisini anlatır. (...)Mesnevînin anlatıcısı aynı zamanda hikâyenin kahramanıdır. (...) Mesnevîde, Cafer Çelebi, kendisini hem “Cafer”, hem “âşık”, hem de “mü’ellif-i kitâb” olarak tanıtır.” Aynı zamanda Tâcîzâde eserde aşkın bir maraz görülmesine karşı çıkararak, bedensel tutkunun hastalık olarak görülmesinde eleştireldir. Ona göre mecazî ve hakîkî aşk vardır ve bunu “îşk-bâzî”ya da “aşk oyunu” olarak tanımlar. Görünürde hakîkî aşk vardır ve mecazî yaşanan aşk bu kavramın sınırları içindedir. (Atay, 2003: 27-37).

Ana hikâyeyi destekler nitelikte alt bir hikâyenin anlatıldığı görülür ki bu, merhûm Mevlânâ Ebussuûd el-İmadî Hazretleri'nden nakledilir. Merhûm Sultan Bayezid şehzâde iken; bahsedilen Mevlânâ Hazreti ve merhûm Müeyyedzâde, kendileri için büyük şans ve mutluluk olan şehzâdenin hizmetinden ve halka gibi devlet kapısından ayrılmazlar. O yakınlaşma ile aralarında sevgi ve dostluk oluşur. Sonra Sultan Bayezid Han dünya hükümdarı olduğunda her birinin gözünde beğenilen ve bağışlayan olur. Merhûm Müeyyedzâde Edirne kadısı iken, bahsedilen Mevlânâ nişancı olunca onu makamı için tebrik edip gönderdiği belâgat üslûplu mektubunda bu beyti satırlara yazar ve geçmişteki dostluklarına bugün işaret eder.

Bu anlatıda da hikâye kişilerinden yine merkezî kişi Cafer Çelebi ile birlikte önce şehzâde, sonra sultan olan Bayezid, Mevlânâ Ebussuûd el-İmadî ve Müeyyedzâde vardır. Sultan Bayezid'in şehzâdelik zamanlarında Cafer Çelebi ve Müeyyedzâde onun hizmetinde bulunup devlet görevindedirler. Böylece aralarında dostluk bağı oluşur. Sonrasında o, padişahın tuğrasını çeken önemli bir meslek olan nişancılığa kadar yükselmiştir. Bu hikâyede Mevlânâ Ebussuûd el-İmadî geçmişte yaşananları anlatan biridir. Sultan Bayezid şehzâde, Cafer Çelebi ve Müeyyedzâde ise devlet memuriyetinde önemli mevkilerde çalışan kişiler konumundadır.

Son anlatılan hikâye ise merkezî kişinin edebî özelliklerine yöneliktir. Anlatılanlara göre bahsedilen Monla “îzâ mâ” lafzının neye işaret olduğunu bilemediğinde, anlayış sahiplerinden bazı dostlarının yardım ve yönlendirmesiyle bunu bilebilir. Merhûmun inşada Hevesnâme'si meşhurdur. Belâgat olgunluğu ve

fesâhat özelliği ile cumhurun kabulüdür. Bu bir iki belâgatli şiiri, o şöhretli ve iktidarın gözde şairi fesâhatin kaynağından benzersiz parlak inciler olarak çıkarır. Görünüşüyle çok rağbet edilen cevherler/şiirler bu nitelikleriyle Cafer Çelebi'nin itibarını arttırır.

Hikâyede açık mekân “*rûy-ı zemîn*” sözcüğüdür ki yeryüzü anlamına gelir. “*Sultan-ı rûy-ı zemîn*” olarak oluşturulan tamlama Sultan Selim'in sıfatı niteliğindedir. Onun sahip olduğu toprakların büyüklüğünü ifade etmek için kullanılan geniş mekân olarak belirtmek mümkündür. Diğer açık mekân, hikâye kişilerinden Müeyyedzâde'nin kadılık görevini yaptığı Edirne şehridir.

Hikâyede yaşatılan güncel zaman, bireyin meslekte olgunlaşma süreci söylenebilir ki; bu şehzâdelikten hükümdarlığa kadar gider. Nesnel zaman olaraksa Sultan Bayezid'in şehzâdelik dönemi ve Sultan Selim döneminin olduğunu söylemek mümkündür.

1. 13. Cafer Çelebi'ye Hacı Hasanzâde'nin Beyit Göndermesi

“ Rivâyet olunur ki merhûm-ı merķūmuñ dīde-i ‘âlem-bīni çeşm-i dil-berân-ı nâzenīn gibi hūnīn olup eşk-i çeşm-i hūn-ıimtizâcī ķaşr-ı zücâcīlerine perde çekmekle merdüm-i dīdeleri cān gibi gözden nihān ve sirişk-i āli dil-i meyyāl elinden ķan ağlayup ‘âşık-ı nālān gibi giryān olduķda ol zemānda ķāzī‘asker olan merhūm Hacı Hasanzāde ki maķlası Cāmī’dür. Bu ebyâtı diyüp merķūma göndermişdür.

Ey gözüm nūrı gözün merdümünün hāli ne
Dermend ü intizārūm umaram şāfī cevāb

Fırķatūnde hūn-ı eşküm ‘aks ider kim gösterür
Gözlerūñ āyīnesi her lahza hūn-ı bī-ķisāb ” (Tezkire, 1978: I, 251-252).

Yukarıdaki hikâyede olduğu gibi bu hikâyenin de merkezî kişisi Tâcîzâde Cafer Çelebi'dir. Ancak bu bilgi hikâyede açıkça belirtilmemiş olup eserde müellifin bu başlık altında hikâyeyi anlatmasından anlaşılmaktadır. Merkezî kişinin, dönemin kazaskerlik gibi önemli bir makamdaki kişiden beyit alması yönünden hikâye önemlidir. Aynı zamanda bulunduğu sağlık durumunu da tasvir ettiği görülür. Hacı Hasanzâde bu tasvirde onu gözleri kıpkırmızı ve kanlı yaşlar içerisinde olarak tasvir eder. Kendisi ise, Cafer Çelebi'yi bu durumda gördüğünde onun ayrılığında kendinin de kanlı gözyaşı döktüğünü belirtir.

Rivâyete göre bahsedilen merhûmun âlemi gören gözü nazlı güzellerin gözü gibi kana bulanır. Gözünün kızıl gözyaşı, hevesli gönül elinden kan ağlayıp inleyen âşık gibidir. O zamanda kazasker olan Câmî mahlaslı merhûm Hacı Hasanzâde bu beyitlerde;

“Ey gözüm nûrî gözün merdümünün hâli ne
Derd-mend ü intizârum umaram şâfî cevâb

(Ey gözümün nuru senin gözünün göz bebeklerinin hâli ne?
Senin için kaygılı bekleyişim inşallah Şâfî’den bir cevap olur.)

Fırkatünde hûn-ı eşküm ‘aks ider kim gösterür
Gözlerün âyînesi her lahza hûn-ı bî-hisâb ”

(Senin ayrılığında gözyaşımın kanının her an hesapsız olduğu
Gözlerinin aynasında yansımaktadır.)

deyip merhûma gönderir. Tâcîzâde’nin ayrılığından dolayı kanlı gözyaşı döker. Bu durum onların aralarındaki dostluk bağının kuvvetliliğinin göstergesidir.

Hikâyede mekân olarak “*kasr-ı zücâci*” tamlaması geçmektedir. Camdan saray/köşk olarak günümüz Türkçesine çevrilen tamlama, hikâyede somut bir mekân olmamakla beraber yazar bu ifadeyi benzetme amaçlı kullanmıştır.

Hikâyede hatırlatılan zamanı “*ol zemânda*” ifadesi gösterir. Bu sözcük olayın yaşandığı zamanı göstermek amaçlı geçmişe atıf yapılarak kullanılmıştır. Hikâyenin olaydan daha sonra anlatıldığının da göstergesidir.

1. 14. Kemal Paşazâde ve Hamdî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı

“Hikâyet olunur ki merhûm Kemâl Paşazâde yanında Yûsuf u Züleyhâ-yı Hamdî medh olınsa kadh* idüp; “ol kitâbuñ selâseti ve ol nazmuñ leñâfeti hemân baħrinüñ melâħatidür yoħsa nazmı sâde-rüy-ı bî-ğunc-ı dellâl olan dilber gibi şiveden ‘ârî ve dil-berây-ı ħalk-ı cihân olan melâħat ve ândan berîdür”** dirler imiş. Lâkin kelâm-ı mezbûr inşâfdan dür idügi cumhûr-ı ehl-i kemâle maħfî vü mestûr degüldür ve merhûmuñ Kıyâfetnâmesi vardır.” (Tezkire, 1978: I, 309-310).

* Tezkire metnindeki “olınsa kadh” ifadesi doktora tezinde atlanmıştır. (Sungurhan, 2009: 255).

** “Biridür” şeklinde doktora tezinde okunan kelimenin, “berîdür” şeklinde okunması uygun görüldü. (Sungurhan, 2009: 255).

Hikâyede kişi olarak Kemal Paşazâde ve Hamdî ismi geçmektedir. Yûsuf ve Züleyhâ ismi ise eser adı olarak kullanılmıştır. Hikâye, Kemal Paşazâde'nin sağ iken Hamdî'nin eseri hakkında yaptığı bir yorumdan bahseder.

Anlatılanlara göre rahmetli Kemal Paşazâde, yanında Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı medh edildiğinde, o kitabın akıcılığının ve şiirinin güzelliğinin aslında "bahr" kalıbının güzelliğinden olduğunu söyler. Yoksa şiiri, davet eden fakat cilvesiz, sevgili gibi gönül alıcılıktan uzak, dünya halkının gönlü için olan güzellikten uzaktır, yorumunu yapar. Lâkin bahsedilenin sözü insaftan uzak olduğu için olgunluk sahibi bu işten anlayan topluluğa eser gizli değildir.

Anlaşılabacağı üzere hikâyede, merkezî kişi olan Hamdî'nin eseri üzerine yorum yapılmaktadır. Burada birbiri ile çatışan iki farklı görüş vardır. Kemal Paşazâde'nin görüşüne göre eserdeki şiirlerin güzelliği "bahr" kalıbı yani bahir güzelliğindedir. Yoksa şiirler güzel değildir manası çıkarken; diğer görüş bunun tam zıddı olarak; bu görüşün insaf ve adaletten uzak olduğu, şiirden anlayan kişilere göre eserin hiç de gizli saklı olmadığı ifade edilir. Yapılan okumalar neticesinde bu eserin alanında örnek olduğu neticesine varılmıştır. *"15. yüzyılda yaşadığı bilinen Hamdullah Hamdî'nin kaleme aldığı Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi, mesnevi tarzında kaleme alınmış, edebi değeri en yüksek Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzyıl ve bu yüzyıldan sonra dönemin siyasi ve edebî anlayışıyla birlikte gerek Molla Camî'nin tesiriyle gerek Hamdullah Hamdî'nin etkisiyle birçok Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi kaleme alınmıştır."*(Cin-Akyıldız, 2013: 72).

Hikâyede Kınalızâde'nin, Kemal Paşazâde'nin yorumunu eleştirdiği görülür. Hamdî'nin bu eseri dışında Kıyafetnâmesi'nin olduğu da ayrıca belirtilmiştir.

Hikâyede kişiler arasında gösterilebilecek *"cumhur-ı ehl-i kemâl"* ifadesidir. Bu ifadeyi yazar eserden anlayan kişiler için kullanmıştır. Çünkü Kemal Paşazâde'nin eserin sadece biçim özelliklerine yönelik eleştirisine karşılık; olgunluk sahibi, şiirden anlayan kişiler, eserin aslında öyle olmadığını iddia ederler.

Anlatıda zamansal olarak *"medh olınsa"* sözcüğü *"her ne zaman övülse"* anlamında belirsiz bir zaman sürecine işaret eder. Nesnel zamanın ise Hamdullah Hamdî ve eserinin yazılma zamanından 15. yüzyılın son çeyreği çıkarımını yapmak mümkündür.

“Hikâyet olunur ki merhûm-ı merkûm nazm-ı Yûsuf u Züleyhâ’yı tamâm itdükde; ol hitâb-ı belâgat-nişâbuñ huṭbesinde nâm-ı hümâyûn-ı sultânî oḡınmaḡ revâ degüldür ve ol harîm-i feṣâhatda perverde olan ebkâr-ı efkârüñ huṭbesi zât-ı sütüde-şifât-ı ḡâkânîden ḡayrıya olmaḡ sezâ degüldür diyü nazm-ı merḡumuñ sebîke-i i’tibârını pûte-i melâḡatde mesbûk itdükden soñra şâh-ı devrân Sultân Bâyezîd Ḥân’uñ nâm-ı pür-‘unvânıyla meskûk itdükde iltifât-ı sultânî vefḡ-i âmâlî üzre ḡarîn-i ḡâlî olmayup muḡtezâ-yı zamîr ve mübteḡâ-yı ḡâṭır-ı ḡâṭiri üzre elṭâf-ı sultânî mezkûr bürüz u zuhûr itmeyicek elḡâb-ı şâhî kitâb-ı mesfûrdan ḡıḡarmışlar idi.

Vâlid-i firdevs-mekân pederleri Mîrî Efendi’den naḡl idüp bu maḡûle gevher-feşân olurlar idi ki Ḥamdî Çelebi’ye zemânında hergiz ri‘âyet ü raḡbet olunmayup cevâ’iz-i ḡâkânî ve şalât-ı sultânîye maḡzar olmayup beytü’l-mâldan vazîfe-i dâra şalât-ı muḡarreresi olmayıcaḡ Yûsuf u Züleyhâ’yı kendüsi yazup satardı, ḡalḡ daḡı mezbûruñ ḡaṭṭıyla olmaḡın raḡbet idüp ziyâde bahâya alurlardı.” (Tezkire, 1978: I, 310).

Anlatılan bu hikâye yukarıdaki hikâyede bahsedilen eser ve müellifi Hamdî ile ilgilidir. Kendisinden “*merhûm-ı merkum*” olarak bahsedilmesi hikâyenin Hamdî’nin vefat ettikten sonra anlatıldığını ortaya koyar. Aktarma yönteminin kullanıldığı hikâyede anlatıldığına göre Hamdî, Yûsuf u Züleyhâ’sını tamamladığında o belâgat saḡan sözlü hutbesinde sultana ait kutlu sözü okunmamak uygun değildir. O fesâhat evinde yetmiş fikirlerin hutbesi, sadece Hakan’ın övülmüş sıfatına layıktır. Böylece bahsedilenin şiiri, saygıdeḡer lezzet tavasından geçirilip devrin şâhı Sultan Bayezid Han’ın çok unvanlı namıyla mühürlenir. Burada yemek pişirme mazmununa yer verildiği görülür. Şiirin lezzet tavasından geçmesi, Hakan’ın övülmüş sıfatlarını içermesine ve Sultan’ın mührüyle mühürlenmesine bağlıdır. Ancak Hamdî, bunun karşısında istediği iltifatı Sultan’dan göremez. Bu yüzden de Sultan’a has lütuflar ve şâhın lakapları yazılı kitaptan ḡıkarılır.

Sonrasında aktarma yönteminin devam ettiği hikâyede, Cennet mekânının babaları Mîrî Efendi’den nakledildiğine göre Hamdî Çelebi’ye kimse raḡbet etmeyip saygı göstermez. Hakandan da armaḡanlar ve hediyeler alamaz. Devlet hazinesinden

bir işe kavuşamayınca da Yûsuf u Züleyhâ'sını kendisi yazıp satar. Halk ise kitabı bahsedilenin hattıyla olduğu için fazlasıyla rağbet edip pahalıya alırlar.

Bütün bu anlatılanlara göre kişiler Hamdî, Sultan Bayezid, Mirî Efendi ve halktır. Hamdî, belâgat üslûbu ile Sultan'a ne kadar övgüler yapsa da ondan istediği iltifata kavuşamaz ve memur da olmadığı için eserini kendi el yazısıyla satıp geçinen biri konumunda hikâyede bulunur. Halk ise Hamdî'nin yanındadır ve el yazısıyla yazılmış esere fazlasıyla rağbet gösterir. Sultan Bayezid ise kendi mührünü bastığı eserin müellifine hak ettiği değeri göstermeyip hiçbir armağan vermeyen padişah konumundadır. Bütün bu olayları bilip nakleden kişi ise Mirî Efendi'dir. Mirî Efendi de rahmetli olmuş olmalı ki arkasından "*firdevs-mekân*" olarak konuşulur.

Hikâyede mekân belirten "*firdevs-mekân*" sözcüğü rahmetli olan kişilerin ardından "*mekânı cennet olsun*" anlamında kullanılır. Soyut ve güzel tasavvur edilen bir mekândır. Diğer mekân belirten "*beytü'l-mâl*" ifadesidir. Devlet hazinesi anlamında soyut bir mekâna karşılık gelir.

Hikâye zaman yönünden incelendiğinde "*tamam itdükde*" ifadesi eserin tamamlandığı hatırlatılan zamana, "*mesbûk itdükten sonra*" sözcüğü kalıba döktükten sonra anlamında eserin güzel bir şekilde meydana gelmesinden sonraki aşamaya, "*zemânında*" kelimesi ise geçmiş herhangi bir zaman dilimine işaret eden ifadelerdir.

1. 15. Hayalî Çelebi'nin Sadrazam Mahmud Paşa'ya Eser Takdimi

"Hikâyet olunur ki merhûm-ı merķûm Hâşîye-i Şerhü'l-'akâ'idi Maḥmûd Paşa nâmına ihdâ itdükde terbiyet-i 'ulemâ ve taķviyet-i fużalâda salṭanat-ı kâhiresi gibi âyet-i bâhire olan ḥâķân-ı zamân fâtiḥ-i Kōstantîniyye Sulṭân Meḥemmed Ḥân Hazretleri kitâb-ı merķûmuñ sebîke-i vücûdı dârü'd-ḍarb-ı ḥilâfet-i mes'ûdlarında meskûk u mażrûb olmuş iken kendülerinüñ elķâb-ı hümâyûnı anda mersûm u mektûb olmayup o kitâbuñ sikke-i i'tibâr u istinâdı cenâb-ı 'âlîlerinüñ adına olmaduğından ve ol câmi'î maḥâsin-i feżâ'ilüñ minber-i leṭâfet-muḥbirinde ḥuṭbe kendülerinüñ nâm-ı vâcibü'l-iḥtirâmlarına oķınmaduđından rencide ḥâṭır olmuşlar idi." (Tezkire, 1978: I, 351).

Hikâyede kendinden bahsedilen bir kişinin varlığı anlaşılır. Eserde anlatının “Hayalî Çelebi” başlığı altında aktarıldığı için bu kişi kendisidir. Anlatılana göre bahsedilen merhûm akaid şerhinin haşiyesini Mahmud Paşa adına ithaf eder. Bu eser zamanın hakanı Konstantin fatihi, Sultan Mehmed Han Hazretleri’nin mutlu zamanlarında yazılır. Ancak Fatih’in uğurlu adı o kitaba yazılmadığından kitap büyüklerin şerefli adına yaslanmadığından onun itibarı sağlam olmaz. Fatih Sultan Mehmed kendisinin saygıdeğer adı okunmadığı için kırılır.

Hayalî Çelebi’nin yazdığı bu eserin adı, “*Hâşiye ‘Alâ Şerhi’l-‘Akâ’idi’n-Nesefiyye*”dir. Eserin dönemin sadrazamı Mahmud Paşa’ya takdim edilmesini duyan Padişah Fatih Sultan Mehmed bu duruma üzülür.

Hayalî Çelebi ile ilgili bilgi yine tezkireden aktarılacak olursa; Kınalızâde Hasan Çelebi onun İznik’ten ve Hızır Bey Çelebi’nin öğrencilerinden olduğunu, Muğni’l-lebîb kitabını okumak için Kâhire’ye gittiğini hikâye öncesi bilgilerde anlatır.

Burada adından bahsedilen diğer eser “*Muğni’l-lebîb*”dir. Bu eser “*İbn Hişâm en-Nahvî’nin (ö. 761/1360) Arap gramerine dair eseri. Müellif, nahiv ilminin bütün konularına ayırdığı bu eserine Muğni’l-lebîb ân kütübi’l-e’ârîb adını vererek onun, okuyucuları nahiv ilminde ve özellikle cümle tahlillerinde başka kitaplardan müstağni kıldığını ifade etmektedir.*” (Özbalıkçı, 2005: 384).

Hikâyede adı geçen diğer kişi Mahmud Paşa, Fatih döneminin kendisine eser takdim edilecek kadar itibarlı sadrazamı olarak yer alır. Mahmud Paşa “*lâtif tab‘, hakîm-mizâç idi. Onun menkıbeleri dimağlarda misk râyihası gibi yer tutmuşdur. (...) Onun husûsî sohbetlerinde sözü öz ve azdı. Kelimeleri sohbetinde bulunanların sohbetini açardı. İnsanlara akıllarının derecesine göre konuşup sözüne uyarak konuşurdu. Ulemâyâ hürmeti fukarâyâ karşı da iyi hareketi vardı.*” (Tezbaşar, Trs: 31) hakkındaki bu bilgiler onun kişiliğine yöneliktir ve padişah sefere çıktığında ülkeyi yöneten bir sadrazam olmasının da etkisi olsa gerek, kendisine eser takdimi yapılmıştır.

Diğer hikâye kişisi Fatih Sultan Mehmed ise Sultan Murad Han’ın oğludur, kendisine on iki yaşında tahta geçme emri babası tarafından verilir. Bu karar karşısında Sultan Murad’ın arkadaşları aşağıdaki Türkçe nazmı kendisine okurlar.

“Be kişi hey ne turfa iş itdüñ
 İřiñ altunken kem iş itdüñ
 Getirip on iki yaşar şanayı
 Geçirip yerine kömiş itdüñ ” şeklinde eleştiride bulunurlar. Sonrasında yirmi

bir yaşına geldiğinde iki tarafı suya bir tarafı dağa bağlı Konstantiniye kalesini ele geçirerek ehl-i İslam’dan nice melik ve sultanın rağbet gösterip almak isteyip de alamadığı İstanbul’un fethini gerçekteştirir (Tezbaşar, Trs:36). Böylece genç yaşta büyük bir başarıya ulaşan padişahın hikâyede Konstantin fatihi olması yönüyle büyüklüğü kastedilir. Ne var ki kendisine eser takdim edilmediği, bu yüzden de Hayalî Çelebi’ye kırıldığı yönündeki rivâyet aktarılır.

Hikâyede mekân olarak olayın geçtiği belirli bir yerin bulunmadığı görülür. Sadece müellif, Fatih Sultan Mehmed’i “*Konstantin fatihi* ” olarak tanımlamıştır. Buradaki Konstantin yukarıda da bahsedildiği üzere bir kalenin adıdır. Buranın fethedilmesiyle İstanbul’un da fethi gerçekteşir.

Hikâyenin nesnel zamanınının 15. yüzyıl Fatih Sultan Mehmed Han devri olduğu anlaşılır.

1. 16. Hayalî’nin Hayretî’yi Kıskanması

“ Evâ’il-i ģâlinde vezîr-i deryâ-nevâl İbrâhîm Paşa’ya virdüği şaşide-i bî-mişâli beyne’l-cumhür meşhûrdur. Rivâyet olunur ki bir gün paşa-yı mezbûr Ħayretî’ye luř u mekremet ü işsân ve terbiyet şaşdın idüp Ħayâlî’ye: Hemřehrûñ Ħayretî’yi bilür misin, didükde ‘âdet-i ebnâ-yı zemân üzre ki mübâ’âdet ü mübâğâzet-ı iĥvânda birâderân-ı Yûsuf’dan eşeddür, vezîr-i mezbûruñ manzûr-ı mekârim-i mevfûrı olmak iĥtimâlinde ģased ve bâb-ı luřf-ı vezîr-i kâmyâbı sedd idüp; bilürüm ‘âlem-i istiğnâda řayd-ı dünyâdan sevr-mişâl âzâde ne ümmîd-i manşıb ve ne sevdâ-yı ģidmet-i pâdşâh şehbâz-ı řab’ı bî-ser ü sâmânlıķ ile özge hevâdadur. Bu eşnâda bir a’lâ ģazel dimişdür. ‘Ale’l-ĥuřuř maşla’ı ģâyetde laşîf ü ĥořterdür. Ħattâ baña dağı naşîre dimek müyesser olmadı diyüp bu maşla’ı oęur:

Ne Süleymân’a esîrüz ne Selîm’üñ ģuliyuz
 Kimse bilmez bizi bir şâh-ı Kerîm’üñ ģuliyuz

Pādşāh daḥı mezbūra cüz'î tîmār emr idüp ol daḥı dil-i bîmārına bu maḳûle ile tîmār olunmaz diyü ḳabûl itmeyüp ümerā-yı nāmdāruñ beglerine gāh Yanyālî gāh Miḥālî Beglerine ḥidmet ve anlar ile muvāneset ü ülfet idüp ol mennān-ı bî-minnet ve kerîm-i bî-zînnet ḥazretleri virdügi kuvvet-i lâ-yemûtle ḳanā'at itmiş idi. Bu ḥâlde iken dîde-i ḳalîle dîdār-ı şāhid-i ma'nāya nāzır ve başar-ı başıreti mir'āt-ı cemāl-i ḥaḳîkata ḳaşır olmaḡ için nuḳûş u şuver-i deyr-i cihāndan göz yumup maḥbûb u maḥlûbını muḳārin-i aḡyār görmege iḥtiyār itmeyüp a'mā olmuş idi ve çeşm-i cihān-bîni bu sebebden nā-bînā olmuş idi. Hemān merdüm-i cismi rûzgār-dîde olmaḡla pîr olup aḡarmış idi. Ve şāhid-i vāhid-i ḥaḳîḳiyye ikilik nazārını itdügi için dîdesini gözünden gönîlinden çıkarmış idi. Ba'dehū sene iḥdā ve erbā'în ve tis'a mi'ede terk-i 'ālem-i fenā ve seyr-i mülk-i beḳā idüp vāşıl-ı Ḥazret-i Mevlā olmuşdur." (Tezkire, 1978: I, 315-316).

Hikâyede kişi olarak; Vezir İbrahim Paşa, Hayretî, Hayalî, Süleyman, Selim, Yûsuf'un kardeşleri, Yanya ve Mihalli beylerinden bahsedilir. Üçüncü tekil kişi aḡzıyla anlatılan hikâyede olay şöyle gerçekleşir: İlk zamanlarında Hayretî'nin, bağışı derya gibi olan vezir İbrahim Paşa'ya verdiği eşsiz kasidesi halk arasında meşhurdur. Bu durum vezirin hoşuna gitmiş olacak ki kendisine büyük bir bağışta bulunmak ister. Bunun için Hayalî'ye hemşehrin Hayretî'yi bilir misin diye sorar. -Demek ki Hayalî vezire daha yakın birisidir- Burada merkezî kişi Hayretî, Hayalî'nin hemşehrisi olarak bulunur. Vezirin gözünden mesafe olarak yakınlık -hemşehri- bulunsa da Hayalî gözünden duygusal anlamda bu mesafenin çok uzak olduğu olayın devamından anlaşılmaktadır. Gelişen olaylar somut mesafeyi de çok büyük hâle getirecektir, hikâyenin sonunda Hayretî'nin başka beylerin yanına çekip gitmesi bunu gösterir. Olayın devamında zamanın âdeti üzere ki dostlar arasındaki uzaklık ve soğukluk Yûsuf'un kardeşlerinden daha şiddetli olduğundan Hayalî; Hayretî'yi tokgözlü, kimseye baş eğmeyen biri olarak tanıtır. Zikr edilen vezirin geniş ikramlarının yansımaları Hayalî'de kıskançlık ve haset oluşturduğundan vezirden Hayretî'ye gelecek yardım kapısını böylece kapatır. Bu sırada Hayretî'nin bir gazelinin matlasına nazîre söylemenin kolay olmadığını da belirterek bu matlayı okur:

*“ Ne Süleymân’a esîriz ne Selîm’ün kuluyuz
Kimse bilmez bizi bir Şâh-ı Kerîm’ün kuluyuz ”*

Hayalî'nin bu sözlerinden sonra Padişah da Hayretî'ye bir parça tımar verir. O da gönül kırıklığının, bunun ile tedavi edilmeyeceğini söyleyip ünlü emirlere gâh Yanyalı, gâh Mihalli beylerine hizmet edip onlarla beraber yaşayıp onlarla dostluk kurarak verdikleri bağışla yetinir. Bu hâlde iken mana güzelinin çehresine bakıp basîret gözüyle hakikat güzelinin aynasına nakışlar ve cihân manastırının suretlerine gözünü yumarak hakikî sevgiliye gözlerini açmak ve başkalarından daha yakın olmak için kör olur. Ve gözünün kör olmasının sebebi budur. Dönemin hâlini gören gözüne perde iner. Ve hakikatin tek Şahid'ine ikilik nazarı ettiği için gözünü gözünden ve gönlünden çıkarır. Sonra sene 941/1534'te geçici âlemi terk ederek ebedî mülküne göç edip Mevlâ Hazreti'ne ulaşır.

Buradaki Vezir İbrahim Paşa Kanûni'nin sadrazamı Pargalı İbrahim Paşa'dır. Hayretî'nin kaside sunduğu kişi oluşu da Esmâ Tezcan'a ait yüksek lisans tezinde - Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebî Yaşam- anlattıklarından öğrenilmektedir. Nitekim bu tezde kaside ve İbrahim Paşa hakkında detaylı bilgiye ulaşılmıştır. Bu tezde geçen *“İbrahim Paşa'nın Kanûnî Sultan Süleyman'la İlişkisi ve Yükselişi ”* (Tezcan, 2004: 12) başlığı altında anlatılanlar; Hayalî'nin, Vezir İbrahim Paşa'ya söylediklerinin inandırıcılığını arttırmaktadır ve Hayretî'ye verilecek bağışın kesilmesi için böyle bir beyti seçip okuması fesatlığını açıkça ortaya koyar.

Yanyalı ve Mihalli beyleri ise, Hayretî'nin gönlü kırıldıktan sonra kendilerine sığındığı kişilerdir. Açık mekân olan Yanya ve Mihalli şehirlerinin haricinde *“âlem-i fenâ ”* tamlamasının kullanıldığı görülür. Bu tamlama, fenâ âlemi, gelip geçici bu dünya hayatı için kullanılan bir kavramdır.

Hikâyenin nesnel zamanı, Hayretî'nin vefat tarihi 941/1534 yılıdır. Tarihsel dönem ise Vezir İbrahim Paşa'nın görev zamanı, Kanunî Sultan Süleyman devri 16. yüzyıl çıkarımını yapmanın yanlış olmayacağı düşünülmektedir.

1. 17. Sadrî'nin Ayas Paşa'yı Daveti ve Kum Sanatındaki Becerisi

“Kendisi hikâyet iderdi ki Yalak Muştafâ Yunus Paşa bāğçesin alup vezîr-i a‘zam olan Ayas Paşa’yı ol ravza-i behişt şıfatda da‘vet idüp ziyâfet itdüğü münâsebetle bu beyti didüm diyü mübâhât iderdi:

Şunma rakîbe ğabğabuñı ey Mesîh-dem
Kâfir iline düşmesün ol sîb-i müslimî ” (Tezkire, 1978: I, 564).

Hikâyenin kişileri, Yalak Mustafa, Yunus Paşa ve Ayas Paşa’dır. Kaynaklarda Yalak Mustafa ve Yunus Paşa hakkında daha fazla bilgiye ulaşılamadı. Ayas Paşa’nın ise Avlonya yakınında Himera’da doğduğu, baba adının Mehmed olduğu, enderunda yetiştikten sonra ağalıkla saraydan çıktığı ve yeniçeri ağası olarak Yavuz Sultan Selim’in seferlerine katıldığı söylenir (Kütükoğlu, 1991: 202).

Tezkireye bakıldığında hikâye Sadrî başlığı altında anlatılır. Asıl hikâye anlatılmadan önce verilen bilgilerde Sadrî'nin “ *Nâmı Pîri’ dür. Toğlızâde dimekle meşhûrdur. Ekşer-i vüzerânun meclis-i hâşşına mahrem ve her biriyle enîs ü hem-dem geçinüp ekâbir-i ‘ulemâ ve e‘âzım-ı ümerâ vü vüzerâyyla şöhbet ü ülfet idüp Sulţân Bâyezîd Hân zemânından berü zâhir ü nümâyân olan efâzıl-ı dânişverânun kitâb gibi nazar-ı me‘âlî-nişâblarından dür olmamış ve tîr-mişâl ekşer-i ümerânun hidmetinde per-tâb olup şemşîr-veş yanlarından kaç’a ayrılmamış geçürdi. Ol ecilden her birinün aĥvâlini zabt idüp ayaklı târîh ve hâzır-ı nüşha-i tevârîh olmuş idi.*” (Tezkire, 563) şeklinde hakkında bilgi verildiği görülür.

O kendi hikâyesini anlatan kişi konumundadır. Böylece olay birinci tekil kişi ağzından aktarılmıştır. Anlattığına göre Sadrî, Yalak Mustafa, Yunus Paşa bahçesini alıp büyük vezir olan Ayas Paşa’yı o cennet bahçesi niteliğindeki yere davet edip ziyâfet verir ve bu vesileyle de ona söylediği aşağıdaki beyit için övünür:

“Şunma rakîbe ğabğabuñı ey Mesîh-dem
Kâfir iline düşmesün ol sîb-i Müslimî ”

(Ey soluğu şifa veren sevgili, rakibe gabgabını verme
Kâfir iline düşmesin o Müslüman elması)

Yukarıda Sadrî'nin veziriazama bile beyit okuyabildiği kendi ağzından aktarılan bir hikâyeye ile anlatılmıştır. Aynı başlık altında aktarılan bir başka rivâyette ise onun kum sanatındaki hüneri bir örnek ile nakledilir. Şöyle ki:

“ Şan‘at-ı remlde mahāreti şol mertebede idi ki nokta-i vefā hāric kalb-i perī-peykerānı hūr-sīmā olup cemā‘at-i ‘uşşāk bir tarīkle dāhīl-i ‘atebe-i vişāl ve beyt-i ferāhda ictimā‘ ü ittīşāl itmek muhāl ve herān hicr ü melāl ile menkūs ve eşkālī ma‘kūs olup ‘ukle-i ahzānda dā‘imü’l-infişāl idügin bilürdi. Hattā ba‘zı şikātdan mervīdür ki bir gün bir kimesne mezbūra reml itdirüp ol dağı remli çizüp eşkālını yirlü yirinde dizdükde hānde-zenān olup ‘ömrümde bu maqūle niyyet işitmedüm diyü hayrān olduğda şahş-ı mezbūr gāh gül gibi surh-rū oldı ve gāh benefşe gibi hayretten ser-fürü itdi. Lākin mā fi’z-zamīrīn şīşe-i billūrīn gibi izhār itmemiş idi. Şahş-ı mezbūr gitdükden soñra remmāl-i mesfūrdan su‘āl itdüklerinde; ‘avretüm Rūsī midür degül midür, diyü niyyet itmiş olaydı didi. Fi’l-vāқи‘ hayli zamīrdānlıkdur. Şadrı gibi nazmı dağı gāyetde sāde vü güşādedür. ” (Tezkire, 1978: I, 564).

Bu hikâyede anlatılana göre onun kum sanatında yeteneği o derece iyidir ki verdiği sözü tutma dışında peri yüzlü kalbi hurilerin yüzü olup kavuşma ve ayrılıkları bilir. Hatta bazı güvenilir kişilerden rivâyet edildiğine göre; bir gün bir kimse zikr edilene fal baktırır. O da kumu çizip şekillerini yerli yerinde dizdiğinde gülmeye başlar. Ömrümde bu çeşit niyet duymadım diye şaşırduğında, zikr edilen şahıs gāh gül gibi kızarır gāh menekşe gibi şaşkınlıktan başını eğer. Lākin iç yüzündeki şey parlak şīşe gibi ortaya çıkmaz. Zikr edilen şahıs gittikten sonra adı geçen falcıdan sorduklarında eşim Rus mudur değil midir diye niyet etmiş olaydı, der.

Burada bahsedilen diğer kişiler fal bakılırken gülenler, fal baktıran halktan birisi ve hikâyeyi anlatan bazı güvenilir kimselerdir.

Birbirinden bağımsız gibi görünen bu iki hikâyeye aslında müellifin, Sadrî'nin şiir söylemekteki başarısını anlatmak için eserine aldığı birbirini tamamlar nitelikteki aktarımlardır. Böylece müellif farklı aktarımlar vesilesiyle aynı konuya dikkat çekmeye çalışmıştır. Kınalızāde Hasan Çelebi rivâyetin sonunda yaptığı yorumda Sadrî'nin gerçekten gönlünde hayli gizli sırlarının olduğunu, göğsü gibi şiirinin de son derece sade ve açıklığını belirtmiştir.

Mekân ile ilgili olarak ilk hikâyede “*ravza-i behişt*” tamlamasının geçtiği görülür. Cennet bahçesi olarak çevrilen tamlama, hikâyede Yalak Mustafa’nın Yunus Paşa’dan satın aldıktan sonra orada Ayas Paşa’ya ziyafet verdiği yer olarak açık mekân konumundadır. Müellif çok güzel bir yer olduğunu belirtmek istemiş olmalı ki mübalağalı bir şekilde cennet bahçesine benzetmiştir.

Zaman yönünden hikâyede hiçbir zaman ifadesi belirten kelimenin olmadığı görülür. Ancak hikâye öncesinde verilen bilgilerden nesnel zamanın 16. yüzyıl Sultan Bayezid dönemi olduğu anlaşılır.

1. 18. Har-nâme’nin Yazılma Hikâyesi

“Cümle-i hazâkat u mahâretinden hikâyet olunur ki Âl-i Osmân’dan Sulţân Meĥmed bin Yıldırım Ĥân bir marâz-ı hâ’ile mübtelâ olup cümle-i eţibbâ ‘ilâc u devâsında ‘âciz ü kâşır ve maĥarr u maĥâm-ı e’âzım u ekâbir olan der-i devletinde ĥâzır bulunan ĥükemâ hâ’im ü ĥâ’ir olup mezbûra mürâca‘at olındukda teşĥiş-i marâz idüp ‘ilâcı bir feraĥ-ı müfretdür diyü kelâm-ı şâfi ve ĥitâb-ı vâfi ile cevâb virür. Meger ol eşnâda pâdşâh-ı sipihr-iĥtişâmuñ maĥşşüd u merâmı dil-rübâlar gönli gibi sengin bir ĥal‘a-i metin ü ĥaşinüñ ĥaber-i fetĥi imiş. Ol ĥaber-i meserret-eşer sem‘-i sulţâna irişicek marâz-ı mezbûr mündefi‘ ve ‘araĥ-ı elem bi’l-külliyeye münĥaţi‘ olur. Pâdşâh daĥı câ’ize Toĥuzlu nâm bir ĥaryeyi virüp mezbûr daĥı ĥarye-i mezkûrenüñ zâbtına giderken eski zâbıtları yolın başup emvâl ü esbâbın ġâret itdükde:

Acıyan ĥar meşeldür atı geĥer

mazmûnı üzre mezbûrlaruñ bu kâr-ı ĥabâĥat-âşârı cân-ı şîrînine kâr idüp ol Ĥüsrev-i zemâne bu bahâne ile ĥâlini hikâyet için Ĥar-nâme risâlesin nazm idüp ol ġâretgerlerden şikâyet itmişdür.

Ol eyyâmda Sulţân Meĥmed diyâr-ı ‘uĥbâya ĥırâm itdükde yine Ĥüsrev-i rüy-ı zemîn olan murâduñ işâreti ile nazm-ı Ĥüsrev ü Şîrîn’e şurû‘ itmiş idi. Lâkin kitâb-ı belâġat-simâtuñ maţla-ı ebyâtından ĥürşîd-i itmâm zâhir olmadın ve ol ĥitâb-ı şîrîn-maĥâlüñ âftâb-ı vücûdı kemâlin bulmadın nâzım-ı mezbûruñ nazm-ı ‘ömri maĥta‘-ı

fenâda âhîr olup ğamâm-ı hımâm-ı hilâl-i merâmı hâcib ü sâtir olduĝa hemşîre-zâdesi Cemâlî kitâb-ı mezbûrî itmâm itmîşdür. ” (Tezkire, 1978: I, 530).

Hikâyenin merkezî kişisinin Şeyhî olduĝu anlaşılır. Başından geçen bir olay anlatılmaktadır. Buna göre Osmanlı’nın büyüklerinden Yıldırım Han’ın oĝlu Sultan Mehmed bir hastalığa tutulur. Tabiplerin hepsi ilâç ve devâda yetersiz kalıp aciz olduklarında Şeyhî’ye başvururlar. Zikr edilen, hastalığı teşhis edip ilâcının bir tek mutluluk olduĝunu söyler. Tam o sırada padişahın istediĝi kalenin fetih haberi gelir. Bu haberi duyan sultan, zikr edilen hastalığı atlatarak üzüntüsü son bulur. Padişah da Tokuzlu adında bir köyü Şeyhî’ye verdikten sonra o da bahsedilen köyün idaresine giderken eski sahipleri yolunu kesip nesi var nesi yoksa hepsini yağmalarlar. Tatlı canını zor kurtaran Şeyhî, “*cânı yanan eşek atı geçer*” mазmunu üzere bu bahane ile hâlini anlatmak için Har-nâme kitapçığını yazıp o yağmacılardan şikâyet eder.

Burada kişi olarak Şeyhî’nin haricinde Yıldırım Han’ın oĝlu Sultan Mehmed ve tabipler, Tokuzlu köyünün eski sahipleri ve kız kardeşinin oĝlu Cemalî bulunur. Hikâyede diĝer dikkati çeken Şeyhî’nin hâlini anlatmak için yazdığı Har-nâme’yi kime sunduĝudur. Burada bir belirsizlik söz konusudur. Har-nâme’nin açık olarak Çelebi Mehmed’e sunulduĝuna dair bir cümleye hikâyede rastlanmaz.

İlk bölümde Şeyhî’nin başına gelenler anlatıldıktan sonra hikâyenin sonunda başka bir konuya geçilmiştir. O günlerde artık Sultan Mehmed vefat etmiştir ve yeryüzünün padişahı olan Murad’ın emri ile merkezî kişi Hüsrev ü Şîrîn mesnevisine başlar. Lâkin belâgat işaretli kitabının beyitlerinin matlasını tamamlayıp güneş doğmadan o tatlı sözlü hitabı vücudunun güneş ışığı olgunluĝa ulaşmadan zikr edilen ömrünün şiiri yokluk maktasında son bulur ve bahsedilen kitabı kız kardeşinin çocuĝu Cemalî tamamlar.

Hikâyede açık ve somut mekân, padişahın merkezî kişi Şeyhî’ye tımar olarak verdiĝi Tokuzlu köyüdür. Zıttı olarak ise duyusal anlamda soyut ve metafizik mekân olarak “*diyâr-ı ukba*” bulunur. Burası Sultan Mehmed’in vefat ettikten sonra gittiĝi öbür dünyadır.

Hikâyenin hatırlatılan zamanını “*ol eyyâm*” sözcüğü o günlerde, o sıralarda anlamında belirsizlik ifade ederek gösterir ve Sultan Mehmed’in vefatını hatırlatır. “*Ol esnâda*” sözcüğü eylemin tam istenilen vakitte gerçekleştiği anlamını verir ve yaşatılan güncel zamanı gösterir. “*Diyâr-ı ukbâya hırâm itdükde*” cümlecği ise süreç ifade eder. “*ömri makta‘-ı fenâda âhir olup*” cümlecğindeki “*ömür*” kelimesi ise bir insanın doğumundan ölümüne kadar yaşadığı zaman süresinin tamam olup sona erdiği zamanı belirten yaşatılan güncel zamandır. Nesnel zaman ise Çelebi Mehmed ve II. Murad devri olan 15. yüzyıldır.

2. Tarihî Hikâyeler

Tarihsel süreçte yaşanan pek çok olay ve durumlar bazen sözlü olarak bazen de yazılı olarak aktarılagelmiştir. Klasik dönem mensur eserlerinden olan tezkirelerde, dönemin devlet adamı, padişah, şehzâde ya da vezirlerle ilgili yaşanan olay ya da durumlar, rivâyet şeklinde aktarılmıştır. Bu aktarımlar daha çok siyasî tarihe ışık tutacak niteliktedir. Tezkiretü’ş-Şuarâ’nın ilk cildinde tarihte yaşanmış olay ya da durumları konu edinen hikâyeleri bu başlık altında incelemek uygun görülmüştür.

2. 1. Ebussuûd Efendi’ye Dair

“Sulţānū’l-efāzıl bürhānū’l-emāşıl kıdvetü’l-müfessirîn üsvetü’l-muta‘aḥḥirîn keşşāfū’l-müşkilāt ḥallālū’l-mu‘zilat şeyhū’l-islām muḳtedi’l-enām ḍalilān-ı aşḥāb-ı dāniş ü iz‘āna ni‘amū’l-hādî olan Mevlānā Ebu’s-su‘ūdū’l-imādî ve *hüve ellezi lem-yemsaḥū’l-eyyām bî-mişlihi fi’l-bevāriḥ ve’l-gavādî* * ḥazretlerine dānişmend olup ol seyf-i şārım ve esed-i zārım ḥazretlerinden mülāzım olduğdan sonra ṭarīḳ-i pür-tevfīḳ-i tadrīse ‘āzm olduğda evvel otuz aḳçe ile medrese-i ‘aliyye-i Murād Paşa ile behremend ü ber-murād olmuşlar idi. Ba‘dehū mahrūsa-i Burūsa’da kırk aḳçe ile Medrese-i Yıldırım Ḥānīyede tahşil-i envā-ı fezā’il ve sa‘ādet-i cāvidāniyye itmişler idi. Ba‘dehū merḥūm u maḡfūrla Sulţān Süleymān Ḥān -*Eskenaha’llāhu Te‘ālā ferādisü’l-cinān* ** - Sigetvār seferine revān olduğda babalarınıñ iltibās u tazarru‘ pāyesiyle on aḳçe teraḳḳî olunup pāye-i ḥārice dāḥil olmuşlar idi. Medrese-i mezbūrede müderris iken cümleden Mevlānā Muşliḥū’d-dīnū’l-Lārī merḥūmuñ tārīḥini terceme idüp inşā-ı laṭif ü belīḡ ile bir kitāb-ı bedī’ itmişlerdür ki üstād-ı zemān ve Ḥā^vce-i Cihān mekteb-i vücūd-ı imkānda nazīr ü mişālin görmemişdür ve münşiyān-ı ‘ālem ü süḥanverān-ı benī Ādem ol kelimāt-ı belāḡat-simātuñ ḳarīn ü hem-sālīñ işitmemişdür. ‘İbārāt-ı fā’iḳa ve isti‘ārāt-ı rā’iḳası ḡayret-nümā-yı aşḥāb-ı belāḡat u kelimāt-ı meliḥa ve elfāz-ı faşīḥası hayret-fezā-yı aşḥāb-ı feşāḥat u berā‘atdur. Bir kitāb-ı müsteṭābdur ki elfāz u ‘ibārātı nesīm-i seḥerden ‘azeb ve kelimāt-ı pür-intizāmı seḥer-i ḳamerden aḥsen ü aṭyeb her şaḥīfesinde bir laṭife ve her şafḥasında niçe ḳarīḥa her ḥarfinde niçe

* Onun gibisini ne mazî ne atî bahşetmiştir.

** Allah Teāla yerini Firdevs cennetleri kılsın.

zarf her noktasında niçe nükte her remzinde niçe kenz her işâretinde niçe beşâret münderic ve hilâl-i sûtür ve hurûf-ı müşğîn-i zurûfında hâlât-ı sihr-i helâl meşmûl u mündemicdür.” (Tezkire, 1978: I, 64-65).

Hikâyenin kişileri Mevlânâ Ebussuûd Efendi ve ondan eğitim alan biridir. Ebussuûd Efendi, anlatıldığına göre iyi bir tefsirci, zorluklara çare bulan, insanlara doğru yolu gösteren bir İslam şeyhidir. Hoca Çelebi, Ebû Hanife-i Sani unvanlarıyla anılan bu kişi müfessirdir ve müftülük, şeyhülislâmlık, müderrislik gibi görevlerin haricinde, Rumeli kazaskerliği de yaparak Kara Boğdan Estergon ve Budin seferlerinde padişahın yanında bulunur. Aynı zamanda “*İstanbul, Edirne ve Bursa’da kadı olanların oğullarının 30 akçeli miftah müderrisliklerine tayinleri ilk defâ onun zamanında yapıldı.*” (Akgündüz, 1994: 365).

Hikâyeye göre Ebussuûd Efendi’den eğitim alan kişi 30 akçe ile Murad Paşa Yüksek Medresesine tayin olunarak amacına ulaşır. Sonra Bursa’da Yıldırım Han Medresesinde çeşitli yetkinliklerde bulunur. Daha sonra Sultan Süleyman Han ile Zigetvar seferine gider. Mevlânâ Muslihuddîn el-Lârî’nin tarih kitabını inşa kurallarına göre tercüme eder. Bu yüzden olsa gerek ki rütbesinde on akçe yükselerek hâric derecesine dâhil olur. Osmanlıda “*Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh Medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrise ödenen günlük ücretlere ve nihâyet hariç, dâhil, Sahn altmışlı, Süleymaniye, Dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre yapılmış*” derecelendirmeler bulunur. Hariç ellili medreselerde müderrise elli akçe ayrılır (İpşirli, 2003: 327).

Hikâyede diğer adı geçen kişi Mevlânâ Muslihuddîn el-Lârî’dir. Hikâyede bu kişinin tarih kitabının tercüme edilip inşa kurallarına göre tekrar yazıldığına dair bilgiler mevcuttur. Kişinin Ebussuûd Efendi ile birlikte verilmesi de kendisi hakkında doğru bilgiye ulaşmaya yardımcı olur. Muslihuddîn el-Lârî ile ilgili “*Mollâ Muslihuddîn Muhammed (Mehmed) b. Salâh b. Celâleddîn Mültevî el-Lârî (ö. 979/1572) Hâşiye ve risâleleriyle tanınan âlim 916 (1510) yılı civarında bugün İran sınırları içinde bulunan Lâristan bölgesinin merkezi Lâr şehrinde doğdu. (...) İstanbul’a geçti. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve diğer bazı âlimlerle mübâhaselerde*

bulunarak yetkinliğini ispat etti ve 50 akçe maaşla müderris tayin edildi.” (Kılıç, 2003: 103) şeklinde bilgilere ulaşmak mümkündür.

Hikâyede öğretim kurumu olarak bulunan Murad Paşa Yüksek Medresesi ve Yıldırım Hânîyye Medresesi kapalı mekânlardır. Bunlardan Murad Paşa Medresesinin otuz akçe, Yıldırım Hânîyye Medresesinin ise kırk akçe olduğu hakkında ek bilgi de vardır.

Bursa Yıldırım Han Medresesinin Bursa’da olmasından dolayı ilk olarak burayı anlatmak uygundur. Hikâyede “*mahrûsa-i Burûsa*” olarak geçen tamlamadaki “*mahrûsa*” kelimesi büyük şehir anlamında kullanılır (Aydın, 2017: 38). Şehir olarak Bursa, Osmanlı Devleti’nin ilk başkentidir. Devletin, tarihî ve kültürel dokularını barındırması bakımından önemli bir coğrafyadır. Osmanlı’dan kalma cami, darüşşifa, külliye, medrese gibi mimarî yapıları barındırması yönünden daha da önemli hâle gelmiştir. Bu yapılardan biri de Yıldırım Medresesidir. Kaynaklarda Yıldırım Medresesinin Yıldırım Bayezid tarafından kurulduğu söylenir. Medresenin mimarî yapısıyla ilgili “*Dârüşşifanın içerisinde bulunduğu külliye, kuzeydoğu ve kuzeybatı taraflarında sertçe bir meyil ile yükselmiş bir tepenin zirvesine oturtulmuş olan şimdiki cami denilen zaviye binası ile başlar. Medrese, caminin kuzeybatı yönünde yapılmıştır ve plân açısından Darüşşifa ile sıkı bir benzerliği vardır.*” (Furat, 2003: 192) şeklinde bilgiler mevcuttur.

Diğer mekân belirten ifade Murad Paşa Yüksek Medresesidir. Ancak bu isimle kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanılamamakla birlikte anılan medresenin Muradiye Medresesi ile aynı olabilme ihtimali olduğundan Muradiye Medresesi hakkında ulaşılan bilgiyi aktarmakla yetinildi. “*Yüksek seviyede bir öğretim merkezi olan Muradiye Medresesi II. Murad’ın Bursa vakfiyesinde, medresedeki müderrise 20 akçe ve Bursa Kirmastı’daki Salihler Köyü mahsûlünün tamamının, müide her gün 10 akçe nakit, senede 8 müd buğday ve 6 müd arpanın tahsis edilmesi ve medrese talebelerine günlük 2 akçe ve 2 ekmek verilmesi şart koşulmuştur.*” (Furat, 2003:197).

Hikâyede kesin bir zaman dilimi verilmemekle birlikte kişinin Murad Paşa Yüksek Medresesi ile Yıldırım Han Medresesinde bulunma sürecinin hatırlatılması, hatırlatılan zaman olarak kabul edilebilir. Ebussuûd Efendi’nin yaşadığı 16. yüzyıldan da tarihsel dönem nesnel zaman belirlenmiş olur.

2. 2. II. Murad ve İlim

“Fâtih-i huşûn u kıllâ‘ kâsir-i ‘abede-i vüdd ü suvâ‘ ekşer-i memâlik-i Rûm’ı kurûm-ı ‘asâkir-i zafer-rüsûmı ile teşhîr ve niçe şâhib-i sikke vü serîr olan serdâr-ı küffârûñ yirini *ka‘r bise’l- maşîri** den iden bilâd-ı dîn ü îmâniye hâris ve evlâd-ı emcâd-güzîn-i ‘Osmâniyye sâdis olan ebu’l-feth ve’l-magâzî merhûm Sulţân Murâd Hân-ı Gâzî’dür. Merhûm-ı merkûm eflâk-ı salţanat u eyâletüñ şâdîsi olmağla ki şâhib-i felek-i müşterîdür, ‘ulemâ-yı dânişverâna meyl ü ragbeti ve tâ’ife-i şerîfe-i fuзалâ ile sohbet ü ülfeti olup mir’ât-ı damîr-i hünerverân hemîşe manzûr-ı nazâr-ı in‘âm u ihsânı ve sefine-i seniyye-i aşhâb-ı kemâl müstağrak-ı deryâ-yı şehâ-yı firâvânî idi. Nağkâşân-ı şuver-i hikâyet bu güne resm-i şüret-i rivâyet itmişlerdür ki ol kevkeb-i burc-ı şâhî mihr-i ‘âlem-efrûz-ı pâdşâhî hâkân-ı şâhib-kırân her heftede iki gün ‘ulemâ vü şu‘arâ ile kırân idüp gahî müşkilât-ı ‘ulûm ve mu‘zîlât-ı fûnûndan mübâheşe vü münâzara ve gâhî ma‘ârif ü leţâ’if-i günâ-gün ile müşâ‘ere vü muhâvere iderdi.” (Tezkire, 1978: I, 72).

Hikâyenin merkezî kişisi Osmanlı Devleti’nin altıncı padişahı olan II. Murad’tır ki, bu bilgi hikâye içerisinde verilmiştir. O, hikâyede surlar ve kaleler fatihi, puta tapanları Rum memleketlerinden gönderen padişah olarak tasvir edilir. Nice taht ve mühür sahibi kâfir komutanlarından sonra buralar onun zamanında huzur ve barışa kavuşur. Aynı zamanda Kınalızâde, II. Murad’ı seçilmiş, şerefli evlat ve fethin babası olarak tanımlamaktadır. Bu padişahın bilginler ve âlimler ile dostluğu olup hünerli kimselerin kalp gözüdür. Daima bağışta bulunduğu için kendisine iyilik eden biri gözüyle bakılır ve cömertlik deryasında batan biridir. Onu, hikâye anlatıcıları bu şekilde rivâyet ederler. Bu şahı; göğün yıldızı, âlemin aydınlık güneşi, daima zafer kazanan hakan olarak tasvir ederler. Onun bir özelliği de haftada iki gün âlimler ve şairler ile toplanıp onlarla ilmin zorlukları ve çeşitli bilimler hakkında konuşarak fikir alışverişinde bulunmasıdır. Bu durum II. Murad’ın ilme verdiği değeri gösterir. “*Bursa’dan sonra Osmanlı Devleti’nin bir süre payitahtlığını yapan Edirne’de II. Murad*

* Çok kötü bir varış yeri. [Bakara/126, Âl-i İmrân/162, Enfâl/16, Tevbe/74, Hac/72, Hadid/5, Mücadele/8, Tegâbün/10, Tahrîm/9, Mülk/6]

döneminde ilim hayatında büyük bir inkişaf görüldü. Bu şehirde medreselerin yaygınlaşmasıyla medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılayacak bir esnaf gurubunun ortaya çıkmış olması gerektiği ”(Erünsal, 2007: 104) bilgisi II. Murad’ın ilimle ilgilendiğinin diğer göstergeleridir.

Hikâyede geçen diğer kişiler kâfirler ve âlimlerdir. Kâfirler; Anadolu’da halka huzur vermeyen İslâm dini dışındaki muhtelif dinlere ait isyancı komutan -II. Murad öncesi Bizans İmparatoru- ve kişiler olarak söylenebilir. Âlimler ise dönemin önemli bilim mensubu kişileridir ki, bunların isimleri hikâyede açık olarak zikr edilmemiştir.

Hikâyede mekân olarak “*memâlik-i Rûm*” tamlamasının geçtiği görülür. “*Romalı, Roma'ya mensup*” anlamında ki *Romanio* isminin Arapçaya geçmiş şekli olan *Rûm* kelimesi Arap İslâm kaynaklarında *Romalılar, Bizanslılar ve İslâm topraklarında yaşayan Rumlar için kullanılmıştır.*” (Avcı, 2008: 222). Rum memleketleri olarak günümüz Türkçesine çevirisi yapılan tamlama bugünkü Anadolu topraklarıdır. Hikâyede o dönemde farklı etnik grupları barındırması ve bunları II. Murad’ın gönderdiğine dair bilgi verilmiştir. Tarihte Osmanlı öncesi bu milletlerin Anadolu’da yaşamasından dolayı bu kelimenin kullanıldığı söylenebilir.

Hikâyenin aktif güncel zamanını, Sultan II. Murad’ın her hafta iki defa şairler ve âlimlerle bir araya geldiği bilgisi belirler. Bu da sistemli bir zaman kullanımını gösterir. Nesnel zaman ise, Osmanlının önemli padişahlarından biri olan II. Murad dönemi 15. yüzyıldır.

2. 3. Bir Derviş Hikâyesinde II. Murad

“*Ḥazret-i vâlid-i firdevs-mekân ve quds-âşiyân-ı nâsuñ menâsik-i hikâyet ve şâlik-i mesâlik-i rivâyet olup biḥâr-ı aḥbârda gavvâşlık itmekle sâcil-i taḥkîk u beyâna getürdüğü dürer ü leâlî-i şemândandur ki bir gün bir dervîş-i dil-rîş ki zâhiren muḥtâc-ı nân görünürdi, lâkin ‘âlem-i bâtında sulṭân-ı cihân idi. Güşe-i vîrânı taḥt-ı sulṭâniye degişmez ve külâh-ı fakrî tâc-ı pür-ibtihâc-ı şâh-ı dehre virmez idi. Her gün pādşâhân-ı şâhib-baḥtı serîr ü taḥtından indürür ve nice fütâdegân-ı kûy-ı zillet ü hevânı taḥt-ı salṭanat u serîr-i ‘izzete irgürürdi. Sulṭân-ı mesfûr ümerâ-yı nâmdâr ve ‘âsâkir-i şîr-şikâr ile geşt-i kûh ü deştiden gelürken nidâ idüp dir ki: Ey pādşâh-ı bâ- ‘adl u dâd ve ey mevsûm-ı ism-i şerîf-i Murâd taḥkîk ü yaḫîn üzre ol ki va‘desi yaḫîn olup cenâb-ı*

bî-reyb ü meydân saña virilen deynüñ va‘desi yitmişdür. Müddet-i girūdār u best ü güşād āhîr oldı. Şimden girü sefer-i ‘ālem-i ‘uqbāya hāzır olup çeşm-i cān ve dîde-i cinānuñı cenāb-ı dünyādan döndürdüp riyāz-ı mülket-i beķāya nāzır ol.” (Tezkire, 1978: I, 63).

Bu anlatı, Kınalızāde Hasan Çelebi’nin babasının anlattığı bir derviş hikâyesidir. Merkezî kişi olarak hikâyede bulunan dervişin kiminle sohbet ettiği ise hikâye öncesi verilen bilgilerden anlaşılır. Bu bilgilerde Sultan II. Murad’ın vefatından bahsedilir.

Hikâye anlatılardan işitilip yazıya geçirildiği bu anlatıya göre; bir gün yüreği yaralı bir derviş -ki görünürde ekmeğe muhtaç; lâkin hakikatte dünya sultanı- vardır. Bu kişi yıkılmış evini sultan tahtına değışmez ve fakirlik külahını dünya şahının sevinçlerinin tacına vermez. Her gün şans sahibi padişahı tahtından ve yatacak yerinden indirir ve nice aşağılık köyünün düşkünlerini kıymet yatağına ve saltanat tahtına oturtur.

Adı geçen sultan namlı emirleri ve av erleri ile çöl ve dağı gezmekten gelirken bu dervişle karşılaşır ve derviş ona kendisine verilen sürenin bu dünyada tamam olduğu ve şimdiden öbür dünya seferi için savaşa hazır olmasını, can ve dünyadan gözünü çevirip, bâkî ülkenin bahçelerine bakmasını söyler. Burada kişinin -derviş- görünüşüne göre çok zayıf; ama manevî olarak ne kadar güçlü olduğu ifade edilmek istenmiştir.

Hikâyenin anlatımında yazar anlamsal zıtlıklardan yararlanmışır. Şöyle ki; dervişin betimlemesini ekmeğe muhtaç, yüreği yaralı olarak yaparken; karşısındaki kişi namlı emirlere sahip, emrinde erleri olan güçlü bir padişaktır. Maneviyat yönünden bakıldığında ise durum tam tersidir. Bu anlatım Kınalızāde Hasan Çelebi’nin sanatkârane üslûbunu ortaya koymaktadır.

Hikâyede padişahın av alanları -dağlar, çöller, ovalar- ve dervişle karşılaştığı herhangi bir yer açık mekân konumundadır.

Hikâyede nesnel ve duyusal anlamda hatırlatılan zaman vardır. Şöyle ki; padişahın dervişle karşılaştığı -avdan döndüğü zaman- an, tam olarak belirtilmemekle birlikte nesnel zamandır. Duyusal anlamda hatırlatılan zaman ise ebedî hayata dair dervişin sultana hatırlattıklarıdır. Yine nesnel zamanı II. Murad devri 15. yüzyıl olarak söylemek mümkündür.

2. 4. “Gökte Arayanların Yerde Bulduğu” Sahn-ı Semân Medresesi

“Hikâyet olunur ki bu t̄ā’ife-i şerîfeye kemâl-i meyl ü maḥabbetlerinden ḥavme-i ḥimâyetlerinde olan kavâbil ü emâsil-i zemândan dânişmend ü mu’id ve t̄aleb ü müstefid her kim var ise ism ü resmi ile defter idüp ḥuzûr-ı şerîflerinde şakırlar idi ki bir manşıbı cedîd maḥlûl olsa kaḅırsı lâ’ik u ma’kûl ise taḅlîd itmekle binâ-yı sarây-ı ‘ilm ü kemâlî teşyîd iderler idi. Bu müdde‘âya şâhid-i şâdık nûr-ı âftâb gibi lâmi‘ ü şâriḅdur ki muḥayyem-i ‘asâkir-i nuşret-mâşir ve muḅarrer-i âyât-ı celâlet-mezâhir olan Dârü’s-salṭanatü’s-seniyye-i Ḳonstantiniyye-i maḥmiyede esâs-ı vücûdı ḥâk-ı mekremet ü cûd ile sirişt olmuş müşâkil ü mümâsil-i Heşt-Behişt ki her birinüñ ḳubbesi ḳımme-i felek-i devvâra vâşıl ve her birinüñ şaḥn-ı pehni sâḥa-i bâḅ-ı rıdvâna muḅâbildür. Medâris-i Şemâniye binâ itmekle ḳadr-ı ḳaşr-ı ‘ilmi şî‘râ-yı yemâniyye irgürüp ‘ilm ü kemâl gökde istediḅin yirde buldı ve mevâ‘id-i fevâ‘id-i faẓl u efdâli ile sâḥa-i ‘azîmü’s-mesâḥa zemîn ü zemân toldı. ” (Tezkire, 1978: I, 76).

Hikâyenin kişileri, dönemin bilgi sahiplerinden faydalanmak isteyenlerdir. Hikâyeye göre bu kişiler ismi ve resmi ile defter yapıp saklarlar ki yeni bir memuriyet olduğunda hangisine uygun oluyorsa çoḅaltıp ilim sarayının binasını saḅlamlaştırırlar.

Hikâyede mekân kişilerle baḅlantılıdır. İlim sarayının doḅru şâhidi ise güneş ışığı gibi parlayan ibret verici âyetlerle kesinleşmiş olan Konstantiniyye’nin yüksek saltanat yeri olan İstanbul’dur. Yarattılmış sekiz cenneti andırdığı ve her birinin kubbesinin gökyüzüne ulaştığı ve geniş avlusuyla cennet kapıcısı büyük meleḅin bostanının sahasına karşılık geldiği belirtilerek benzetme yapılmıştır. Kişiler de böylece gökte aradıklarını yerde bulmuşlar.

Hikâyede sekiz cennetten bahsettiğine göre bu ifade bize Sahn-ı Seman medresesini akla getirir. Fatih Sultan Mehmed “*Ayasofya şahanesi suretinde bir ulu cami, (...) Caminin bazı taraflarına külliyeinin bir parçası olarak sekiz medrese*” yaptırmıştır. “*Bu medreselerde güzel sanatlar, tefsir, hadis ve usul dersleri, aklî ve naklî bilimler okutuldu.*” Burada ders veren hocaların, adaleti ve bilgisiyle “*İlim Çin’de dahi olsa arayınız, ilmin bazısı sana verilmemiştir ki küllisi sana verilsin*” hükümlerine göre görevlerini icra ettikleri söylenir. Hikâyede de Fatih Sultan Mehmed, bu külliyyede Sahn-ı Seman denilen bu medreselerin yanına zengin, fakir herkes için şifa evleri yaptırır. Bir tarafına da büyük bir aşevi yaptırap orada bulunan

medresedekilere, fakara kimselere ve mahalleliye günde iki öğün yemek pişirttiği söylenir. (Tezbaşar, Trs: 62) Hal böyle olduğu için olsa gerek ki, burası sekiz cennete benzetilmiştir.

Hikâyede zamana dair açık bir ifadeye rastlayamamakla birlikte kişilerin ilim yolculuğuna çıkmalarından ve Sahn medreselerinde eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinden hatırlatan zamandan bahsetmek mümkündür.

2. 5. Taht Mücadeleleri ve II. Bayezid'in Ölüm Hâdisesi

“Sulţān Korkud yeniçeri otağlarında mekîn iken livā-yı salţanat-ı Kefe’de olan Sulţān Selīm Hānuñ kefi kifāyetine teslīm olındı. El-kışşa h^vāh u nā-h^vāh ikrāh u icbār ile Hāzret-i Hudāvendigār şehzāde-i gerdūn-vaqār Sulţān Selīm-i nāmdār tāt-ı pūr-ibtihāc-ı salţanatı ber-ser ü taht-ı pūr-baht-ı hilāfeti menzil ü maqarr olup pederleri livā-yı zafer-pirā-yı eyāleti zāt-ı halīm ü selimine tefvīz ü teslīm idüp kendüleri Dimetoka nām kaşabaya ‘azīmete taşmīm itmişler idi. Hemān rūh-ı revānı ve bā’iş-i hayāt-ı zindegānīleri olan salţanattan cüdā olduğda henüz ol kaşabaya vāşıl olmadın kaç-ı menāzil ve tayy-ı merāhil iderek rūh-ı pūr-fütūhları bu ‘ālem-i āb u gilden mühmel bağlayup riyāz-ı rıdvān ve hadā’ik-ı cinānı menzil eyledi. *Ve kâne zālike fī şehri şaferi’l-muzaffer li-sene semān ‘aşere ve tis’a mi’e min hicreti hayri’l-fi’eh pādşāh-ı mezkūruñ -‘Aleyh rahmetü’l-meliki’l gafūr- ‘ulemā vü şulehā ve hünerverān-ı şuarāya gāyetde meyl ü rağbeti olup sār-i havākīn-i cihānuñ kalem-rev-i fermānında olan fuzālā-yı zemān ve bülegā-i feşāhat- ‘unvāna irsāl-i cevā’iz ü ihsān iderler idi.”* (Tezkire, 1978: I, 81-82).

Hikâyede II. Bayezid’in tahtı Şehzāde Selim’e bıraktıktan sonra Dimetoka’ya giderken ölmesi olayı anlatılır.

Hikâyede kişi olarak, Şehzāde Korkud ve Sultan Selim’in ismi açıkça belirtilirken; Dimetoka yolcuğundan da II. Bayezid’e atıf yapılmıştır. Şehzāde Korkud’un yeniçeri otağlarında oturduğu zamanlardaki gelişmelerle ilgili bilgiler verilmektedir; kardeşi Şehzāde Selim’in de bu sırada Kefe sancağında oturduğu söylenilir.

Hikâyenin önemli bir tarihî olaya atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır ki bu olay Osmanlı Devleti’nde II. Bayezid’in oğulları Ahmed, Korkud ve Selim arasından hangisinin tahta geçeceği konusundaki süreçtir. Saltanat konusunda önceleri Şehzāde

Ahmed'e meyleden padişahın, onun Şah Kulu isyanında başarısızlığını ve savaş sırasında bencilce askerden biat istemesine tanık olduğu için bu düşüncesinden vaz geçtiği söylenir. Buna karşılık Şehzâde Selim'in liyakat sahibi olduğunu anladığı için tahtı ona vermeye karar vermiştir (Söylemez, 2012: 82).

Hikâyenin devamında Sultan Selim'e tahtı devreden II. Bayezid'in Dimetoka'ya gitmek istediği kesinleşir. Sultan Selim babasına eşlik ederek onu Edirnekapı'dan yolcu eder. (Söylemez, 2012: 83). Bazı kaynaklarda Şehzâde Selim ile II. Bayezid arasında mücadele yaşandığı, bunun da *“Osmanlı tarihinde ilk kez baba-oğul arasında bir mücadele ”* olarak belirtildiği görülür. (Pul, 2013: 475). Hikâyenin sonuna gelindiğinde ise II. Bayezid'in yolda hastalanarak 912/1512' de vefat ettiği söylenir.

Hikâyede açık mekân Kefe sancağı ve Dimetoka ismi açıkça belirtilen yerlerdir. Kefe; *“Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yer alır. (...) II. Bayezid zamanında ilk Rus elçiliğinin kurulması sırasında sancak beyliğinin Şehzâde Mehmed'e verilmesiyle şehzâde sancağı olmuştur. (...) Kefe, sadece II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in oğlu Süleyman'ın şehzâde sancağı olmuş; II. Bayezid ve oğlu Selim arasında cereyan eden iktidar mücadelesinde Selim'in güç aldığı bir merkez olmuştur.”* (Pul, 2013: 471).

Hikâyede diğer açık mekân Dimetoka'dır. Dimetoka; *“Yunanistan'da Trakya kesiminde eski bir Osmanlı kasabası. Bugün Didymoteikhon veya Demotika adıyla anılmakta olup Türkiye sınırına yakın. Edirne'nin 40 km. güneyinde ve Uzunköprü'nün 20 km. batısında Evros vilayetine (Nomos) bağlı yaklaşık 10.000 nüfuslu bir kasabadır.”* (Kiel, 1994: 305). Kasabanın hikâye ile olan bağlantısına bakıldığında; II. Bayezid'in tahtı Şehzâde Selim'e bıraktıktan sonra buraya gitmek istediği söylenir.

Hikâyede nesnel zaman II. Bayezid'in ölüm 918/1512 yılı açık olarak belirtilmiştir. Bunun haricinde *“Sultân Korkud yeniçeri oğalarında mekân iken”* cümlecığı Şehzâde Korkud'un yeniçeri otağlarında oturduğu zamanlara; yani süreç ifade eden belirsiz hatırlatılan zamana işaret eder. Yine *“cüda olduğda”* ifadesi kesin bir zaman belirtmemekle saltanattan herhangi bir zamanda ayrılık vaktine işaret eden hatırlatılan zamandır.

2. 6. Sultan Cem Vak'ası

“Rivāyet olunur ki Freng-i la‘în ri‘āyet-i ḥāṭır-ı Sultān Bāyezīd Ḥān için ol şehensāh-ı ser-efrāzuñ başını zehr-ālūde ustıra ile tirāş eyleyüp zümre-i şühedāya baş itmişler ve cesedini defn için ḥıṭṭa-i İslāma göndermişlerdür. Burūsa-i maḥrūsede Murādiyye civārında medfūndur. Ser-güzeşt ü ser-encāmı bī-ḥadd ü erkām ma‘rūf ve ma‘lūm-ı ‘āmmе-i ḥāşş u ‘āmmdur. Ol diyārdan bī-şümār miḥnet-nāmeler göndermekle kışsa-i pür-guşşasın iḥbār ve mihen-i mevfūr ve küreb ü şecen-i nā-maḥşūrın ibdā vü izhār idüp nefşetü'l-maşdūr bir ḳasīde diyüp göndermişdür. ” (Tezkire, 1978: I, 114).

Kınalızāde Hasan Çelebi'nin tezkiresinde önemli tarihî olayların anlatıldığı, hatta bu olaylarla ilgili rivāyetlerin de aktarıldığını görmek mümkündür. Ki bunlardan birisi de Sultan Cem ile ilgilidir. Hikâyenin öncesinde müellif Sultan Cem'i tanıtırken Fatih Sultan Mehmed'in çocuğu, Sultan Bayezid'in de biraderi olduğu bilgisini verir. Devamında ise tahta geçme isteği yüzünden Sultan Cem ve Sultan Bayezid'in Bursa çevresinde karşı karşıya geldiği ve bazı devlet adamlarının Sultan Cem'i terk edip Sultan Bayezid'e hizmet etmesinden dolayı yenilen Sultan Cem'in çaresiz Mısır'a sığındığını söyler. Oradayken hac vazifesini yerine getirdiği ve çok itibarlı şekilde varlık içerisinde hayatını devam ettirdiği bilgisini de verir.

Daha sonra Anadolu'dan bazı nefesine uymuş kişilerin haberleri, Sultan Cem'i tahrik eder ve taht için ümitlendirir. Tekrar Anadolu'ya yönelse de kaderde dünya devletinin bayrağı Sultan Bayezid Han'a yazılı olduğundan bu karşılaşmada başarısız olur ve canını zor kurtararak Frengistan'a gider. Tarihî kaynaklarda konu ile ilgili muhtelif rivāyetler aktarıldığı ve yorumlar yapıldığı -kardeş kavgasının Osmanlı'yı parçalanmaya sürüklediği, Avrupa'nın haçlı savaşlarında Cem'i kullanmak istediği, yine Avrupa'nın Cem'i maddî bir gelir kaynağı olarak kullandığı, hatta cenazesinin tabutunu şehir şehir dolaştırdığı, iadesinde de bunun için Osmanlı'dan yüklü miktarda para aldığı vb. - görülür.

Cem Sultan'ın Avrupa'da kaldığı süreç içerisinde yaşadıkları olaylara dair muhtelif rivāyetler anlatılır. Bunlardan birisi de şehzādeyi Rodos'ta papanın sarayına götürdüklerinde, âdetleri üzere şehzādeden papanın ayağını öpmesini, hiç değilse dizini öpmesinin vacip olduğunu söylerler. Bu davranış papadan mağfiret ummak anlamına gelir. Bunu öğrenen şehzāde mağfireti yalnız Allah'tan umduğunu bunun

için papaya ihtiyacının olmadığını söyleyerek şiddetle celallenenek reddeder (Eravcı, Trs: 7).

Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresinde de bu hikâyelerden birine rastlanır ki o da Cem Sultan'ın ölümüne dairdir. Bu anlatıya göre, Avrupa'nın II. Bayezid için Sultan Cem'in başını zehirli ustura ile tıraş ettirip zehirleterek cesedini İslâm ülkesine gönderdikleri ve cesedinin Bursa'da Muradiye civarında medfun olduğu anlatılmıştır.

Sonuç olarak hikâyenin kişisi Sultan Cem hakkında yapılan okumalar sonucunda Osmanlı tarihi açısından, onun II. Bayezid ile mücadele ettikten sonra Mısır'a ve oradan da Avrupa'ya gittiği bilgisi kesindir. Ancak muallak olan onun nasıl ve ne şekilde öldüğü konusudur. Bu konuda muhtelif rivâyetler vardır. Bazıları sıtmaya yakalanarak öldüğünü söylerken bazıları da suikast sonucu öldürüldüğünü söyler. Bir kaynakta da “ *Terrasin*’de sıtmaya yakalandı. ” (Sarıbal, 2018: 227) şeklinde bilgi verilir.

Hikâyede açık mekân Bursa Muradiye civarındır. Anlatıda geçen “ *Burūsa-i maḥrūse*de *Murādiyye civārında medfūndur*” cümlesindeki “ *civārında* ” kelimesi kesin bir yer belirtmez. Bu belirsizliğin Âşık Çelebi Tezkiresi’nde Cem’in ölümü ile ilgili “ *Murādiyye Camii civarında defn idüp yerine yaturdular.*” şeklinde olduğunu söyleyen Meriç, “ *Sultan Cem, babası Fatih Sultan Mehmed’in Bursa-Muradiye’de büyük oğlu Şehzâde Mustafa için özel olarak yaptırdığı türbede, ağabeyinin yanında defn edilmiştir. Şimdi o türbe Sultan Cem Türbesi olarak anılmaktadır.* ” şeklinde kesin bilgi verir (Meriç, 2010: 61).

Hikâyede zaman kesin olarak belirtilmemiştir. Ancak Cem Sultan'ın ölüm zamanına işaret edilmesi hatırlatılan zamanı gösterir. Yukarıda bahsedilen tarihî kaynaklardan hareket edilecek olursa Cem Sultan zehirlendikten sonra ya da hastalandıktan sonra ne kadar süre bu rahatsızlığı yaşadığı ya da bu rahatsızlığın onda geçen zamanı nasıl hissettirdiğine dair hikâyede hiçbir ipucuna rastlanılmaz. Bunların haricinde Papa'nın Sultan Cem'i öldükten ne kadar süre sonra Osmanlı'ya iade ettiği de muallak olan zaman dilimleridir.

2. 7. Şehzâde Bayezid'in İran'a Sığınma Hikâyesi

“Tafşîl-i hâl Sultân Selîm Hân Hâzretlerinüñ tercemelerinde taḥrîr ü taştîr olunmuşdur. Vâkıf-ı hâl olan ehl-i kemâlün taḥkîki ol idi ki evvel şehensâh-ı nâmdâr

küh-mişâl yirinde şâbit ü ber-çarâr olsa halk-ı ‘âlem dâmen-i sa‘âdetine yüz urup saltanat u hilâfet ayağına varmak muhakkek u muqarrer ve serv-mişâl reh-i gülzâr-ı istikâmetde pâydar olsa mişâl-i enhâr şîgâr u kibâr ayağına aqup cüybâr-ı eyâlet muktezâ-yı fermânı üzre cârî olmak mutaşavver ü müyesser idi. Lâkin bir âlây eşrâr şâhsâr-ı sa‘âdetine pîçide mâr olmağla ol bülbül-i gülzâr-ı saltanatı âşiyânından göçürdiler ve bir iki bed-baht-ı sitizekâr ol şehensâh-ı şâfî derûnı mişâl-i âb-ı revân istedikleri yire atmakla ol şehir-yârı yârdan uçurdılar.

‘Acâ’ib-i hâlât ve garâ’ib-i ittifâkdandır ki maşlaş-ı Şâhî ol şehir-yâr-ı celâlet-destgâhı bi’l-âhere re’is-i kefer-i serdâr rafaza-i fecere Tahmasb-ı la‘în *hazelehu’llâhu demmer** ilticâ itmekle sâ’îk olup te’sîr-i taħalluş nûr-ı âftâb gibi lâmi‘ ü şâriķ oldu. Hâkkâ ki şehir-yâr-ı mezbûr ma‘ârif ü kemâlât ile âşinâ ve dîde-i dil ü cânı kuhl-ı ma‘ârif ü letâ’if-i bî-kerân ile rûşenâ biħadd ü lâ-yu‘add kemâlât u ‘irfânı olup bu hâl ile erbâb-ı kemâl yanında hayli nâm u nişânı var idi. Lâkin (...) Şâh-ı neketpenâh itdükde ol daħı şehensâh-ı mezbûrî Yûsuf-mişâl maħbûs-ı çâh eyleyüp ba‘dehû sene toķuz yüz altmış toķuz zi’l-ka‘desinûñ yigirmi birinci günü ferzendânı ile serhayl-i mazlûmân u şâh-ı şehîdân eyledi.” (Tezkire, 1978: I, 120-121).

Öncelikle hikâyenin bir durumu açıklayarak başlaması dikkat çeker. Hikâyenin bu kısımdan alınma sebebi; öncesinde yazarın hikâye kişisi olan Şehzâde Sultan Bayezid’in yiğit, savaşçı, cesur, ihsan sahibi olması gibi özelliklerini belirtmesidir. Ayrıca Şehzâde Bayezid’in mahlasının Şâhî, Sultan Selim Han Hazretleri’nin de en küçük kardeşi olduğu bilgisini verir. Şehzâde Bayezid’in mahlas kullanması şiir yazdığı bilgisine işaret eder.

Hikâyede kişi olarak Sultan Selim Han ve mahlası Şâhî olan sultanın -Şehzâde Bayezid- adı geçmektedir ki, bu kişilerin tarihî kaynaklarda Kanunî Sultan Süleyman’ın Hürrem Sultan’dan olan oğulları olduğu söylenir. Diğer adı geçen kişi ise Tahmasb’dır.

Kişiler hikâyede anlatılan olay ile bağlantılı olarak incelendiğinde; Kanunî, Sultan Bayezid ve Sultan Selim arasında yaşanan tarihî olaya atıf yapıldığı görülür. Bu olayda araya fitnecilerin girdiği de söylenir. “(...)bir âlây eşrâr şâhsâr-ı sa‘âdetine

* Allah ona yardım etmeyi bıraktı.

pîçide mâr olmağla ol bülbul-i gülzâr-ı salṭanâtı âşiyânından göçürdiler. ” şeklinde hikâyede geçer. Taht mücadelesine giren II. Selim ve Bayezid arasında gerginlik başlar. Buna önlem almayı düşünen Kanunî; Selim’i Manisa’dan Konya’ya, Bayezid’i ise Kütahya’dan Amasya’ya tayin ederek şehzâdelerin sancaklarını değiştirir. Bu yer değiştirme esnasında yolda giderken Bayezid; ülkenin buhranından etkilenen ve dirlik gelirleri düşük olan tımarlı sipahileri de etrafında toplamaya başlar. Olayların özü kısaca söylenilecek olursa; Kanunî Şehzâde Selim’i desteklemiş ve Bayezid onun gözünde “...itaatinden çıkıp kaleler ele geçiren, halka mal salıp veren vergi alan ve asker toplayan bir âsi ” konumuna gelir. Konya’da giriştiği savaşı kaybettikten sonra da kendisini isyana sürükleyen kişinin Lala Mustafa Paşa olduğunu mektupta babasına yazdığı söylene de mektubun padişaha ulaşmadan yolda Lala Mustafa Paşa tarafından imha edildiği söylenir. Osmanlı topraklarında sıkışıp burada kalamayacağını anlayan Şehzâdenin “*yakın adamları ve şehzâdeleriyle birlikte İran’a giderek Safevî hükümdarı Şah Tahmasb’a*” sığındığı söylenir (Gülten, 2012: 198-200).

Kınalızâde Hasan Çelebi, aktardığı hikâyede Şehzâde Bayezid’in İran’a sığındıktan sonraki olayları anlatmıştır. Durumun ayrıntısının Sultan Selim’in hâl tercümelerinde (biyografi) bulunduğunu söyleyen yazar, üstün faziletlerini söyledikten sonra hikâyenin sonunda Yûsuf gibi kuyuya hapsedilip sonra da 969/1561’de şehitler sınıfına gönderildiğini belirtir.

Hikâyenin kişisi Şehzâde Bayezid, Şah Tahmasb’a sığındıktan sonra babası, İran üzerine sefer düzenler. Bunun neticesinde de Amasya antlaşmasının imzalandığı tarih kaynaklarında geçer. Böylece başta içte bir siyasî sorun iken; artık Osmanlı’nın dıştaki bir siyasî meselesi hâline dönüştüğü görülür. “*Şah, şehzâde ve oğullarını el üzerinde tuttu, şehzâdeye ve çocuklarına dokunmayacağına ve onları Kanunî’ye teslim etmeyeceğine dair yemin etti.*” şeklinde ifadeler kullanılsa da olayın sonucunun böyle olmadığı; Şehzâde ve oğullarının Selim’in elçisine antlaşma karşılığında teslim edildiği söylenir. Öncesinde de Şah Tahmasb “*bir suikast hazırlandığı iddiasıyla önce Bayezid’in askerlerini dağıtmış, 16 Nisan 1560’ta da onu ve oğullarını hapsedirmişti.*” (Turan, 1992: 230-231).

Hikâyede Kınalızâde, Yûsuf kıssasına telmihte bulunmuştur. “*Yûsuf-misâl mahbûs-ı çâh eyleyüp* ” cümlesi bunu açıkça göstermektedir. Yûsuf’un da kardeşleri

tarafından kuyuya hapsedildiği peygamber kıssalarında anlatılır. Bu yönden bir teşbih yapılmıştır. Ama sonlarının benzer olmayacağı kesindir. Çünkü sonrasında “*Bayezid, Selim’in çavuşbaşısı Ali Ağa’ya teslim edildi ve hemen orada boynuna geçirilen bir kementle boğularak öldürüldü. Şehzâde Bayezid ile oğullarının naaşları Sivas’a getirilerek surların dışına defn edildi.*” (Gülten, 2012: 203) şeklindeki bilgiler bunu ortaya koyar.

Şehzâde Bayezid’in “*Şâhî*” mahlasını kullandığı hikâyede belirtildiği için, kişinin edebî yönü ve fizikî özellikleri hakkında da açıklama yapmak uygun görüldü. “*Mizaç itibariyle babasına benzeyen Bayezid’i 1555’te Edirne’de gören seyyah H. Dernschwam onu kısa boylu, solgun, sarı benizli, zayıf ve hafif bıyıklı olarak tarif eder. Ayrıca o kendisiyle tanışan diğer seyyahlar tarafından melankolik tabiatlı; fakat okumayı ve iyiliği seven, faziletli, şair yaradılışlı, zeki, mütevazı, mert ve cesur bir kişi olarak da nitelendirilmektedir. Şâhî mahlasıyla şiirler yazan Bayezid’in Kütahya’da iken âlimlerden ve şairlerden oluşan bir "irfan âlemi" kurduğu bilinmektedir.*” (Turan, 1992: 231). Onun Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan dîvânı olduğu bilinmekte ve “*Samimi duygularla ve içten söylediği şiirlerinde münacat ve gazellerden başka, babasına İran’da iken yazmış olduğu şikâyetâmiz manzûmeler bulunmaktadır. Bu tür şiirlerinde ülkesinden kovulduğunu, kendisini Acemistan, Kazvin, Herat, İsfahan, Nahcivan ve Şirvan erenlerinin kabul ettiğini belirtir ve babasının kendisini affetmesini ister.*” Hal böyle olunca da ilgili makale onun manzumelerinde işlediği konuları “*saltanat arzusu, aşk, zamânedeki şikâyet ve günahlarının bağışlanması için yakarış olmak üzere dört başlık altında ele almayı*” (Çiçekler, 2011: 217-219) uygun görmüştür.

Hikâyede geçen diğer kişinin Sultan Selim (II.) olduğu görülür. Sultan’ın babasının Kanunî Sultan Süleyman, annesinin Hürrem Sultan olduğunu, kardeşi Şehzâde Bayezid ile olan taht mücadelesinden ve hayatından yukarıda bahsedildiği için tekrara düşmemek için açıklama gereği duyulmadı.

Hikâyede geçen son şahıs Şah Tahmasb’dır. Bu kişi kâfirler reisi ve Şehzâde Bayezid’in öldürülmesine sebep olan kişidir ki yukarıda da bu olayın nasıl gerçekleştiğinden bahsedilmiştir.

Hikâyede kapalı mekâna işaret eden “çâh” kelimesidir. Bu kelime sözlükte kuyu, çukur manasına gelir. (Devellioğlu, 2007:151). Rivâyette, Şehzâde Bayezid’i Tahmasb’ın hapsedtiği yer olarak karşımıza çıkar ki; bireyi sıkan, huzursuz eden özelliğine sahip olduğu için bir ceza alanıdır.

Hikâyede nesnel zaman olarak “*sene toğuz yüz altmış toğuz zi’l-ka’desinüñ yigirmi birinci günü*” (23 Temmuz 1562) olarak Şehzâde Bayezid’in ölüm tarihi belirtilir.

Bu tarihin haricinde hikâyede; kardeşi Sultan Selim ile olan mücadele süreleri, İran’a ne zaman geçtiği ve burada ne kadar süre kaldığı, ne kadar hapis hayatı yaşadığına dair zaman süreçlerinin belirtilmediği görülür. Tarihsel olarak nesnel zamanın 16. yüzyıl, Osmanlı’da Kanunî Sultan Süleyman devri -1520 tahta çıkış tarihinden 1566 ölüm tarihi- olan zaman kabul edilebilir.

2. 8. Cafer Çelebi’nin Katledilmesinin Pişmanlığı

“Rivâyet olunur ki merhûm Sultân Selîm-i hünerver eyyâm-ı hazar ve hengâm-ı seferde şeref-i şöbete ile kâmrân hattâ sefer-i pür-zafer-i Erdebil ve ‘azîmet-i cenğ-i Şâh İsmâ‘îl’de (Hâzreti) Mevlânâ, Mevlânâ İdrîs ve Mevlânâ Halîmî ol hâkân-ı memâlik-sitân ile fetḥ ü nuşret gibi hem-‘inân olup neşr-i envâf-ı ma‘ârif ve bezl-i cevâhir-i hikâyât u leṭâ’if ile revân olurlardı. Āḫirü’l-emr ber-feḫvâ-yı

*Ve eyyu na‘îmin lâ-yükediruhu’ d-dehru **

rûzgâr-ı pür-şiddet ü qahr mezâk-ı ḫuzûrın zehr idüp Amasiyya’da yeñiçeri tâ’ifesinüñ taḫrîki töhmeti ile şadr-ı şadâretten şaff-ı ni‘âl-i felâket ve serîr-i riyâsetden meydân-ı siyâsete getürdi.

Ḥikâyet olunur ki merhûm-ı merkûm katl olunacağın ma‘lûm idinüp seyf ü naṭ‘ görüp tiğ-i memâtle ḫayâtdan ümmîdin kaṭ‘ itdükde mânend-i ḫâme-i dü-zebân ḫayli ceriyyü’l-lisân olup vâfir mevâğıṭ u zevâhir ve hikâyât u nezâ’ir söyleyüp Hârûnü’r-reşîd Ca‘fer-i Bermekî’yi katl itdüğine nâdim ve katl-i nefis idenleri ne mertebede günâhkâr ü âşîm olduğın ‘ıyân u beyân itmiş. Lâkin bād-ı ganîmet-i a‘dâ-yı

* Zamanın yıpratamayacağı hiçbir güzellik yoktur.

bed-sikāl âteş-i ‘azâb-ı pādşāhiye ol deñlü iştiğāl virmiş idi ki қатарât-ı naşâ’ih ü mevâ‘iz ile teskîn olunmaқ emr-i muḥāl ve maḥz-ı ḥayāl idi.

Naқl olunur ki ba‘de’l-қаtl pādīşāh-ı merīḥ ḡazab u Sikender-heybet mezbūri қatl itdüğine muḥkem nedāmet idüp muқarrebān-ı Ḥazreti: Niçün baña ḥabs ilkā itmedüñüz, diyü melāmet itmiş. Ol eṣnāda bezzāzistān ve eṭrāfinda olan ḥāne vü dükkān derūn-ı ‘āşık-ı nālān gibi sūzān ve ḥalk-ı cihān mānend-i ehl-i ‘iṣyān muқımi caḥīm ü nīrān olup şehir-i İstanbul başına odlar yaқup zulm-i dehrden ol şāh berr ü baḥra şikāyet ve zebān-ı âteşin ile sūz-ı derūnın ḥikāyet iderdi.

Rivāyet olunur ki ḥākān-ı merḥūm ol âteşi bi’z-zāt söndürmege mübāşeret itdükte Sinān Paşa’ya dimişler ki: Bu âteş-i pür-şerār merḥūm Ca‘fer Çelebi’nüñ āh-ı âteş-bārınüñ āşārıdır. Ḥavfūm oldur ki anuñ āh-ı âteşbārı қаşr-ı vücūdumuzu sūzān ve serāy-ı salṭanat u eyāletimüzi ḥarāb u vīrān idüp seyl-i ḥūn-ı nā-ḥaққı taht u baḥtımuzu seyle ve bād-ı āhı serāy-ı Süleymānımüzi yile vire.

Rivāyet olunur ki merḥūm Sulṭān Selīm serir-i salṭanata cülūs itdükte ve medāric ü me‘āric-i salṭanata rākī olduқda iki zāt-ı sūtūde-şifāta mülākī olduқ[da] ki biri Mü‘eyyedzāde ammā ki ne fā’ide pīrligine irmişüz ve biri Tācīzāde’dür ki dest-i tehevvrle ḥırmen-i vücūdın yile virmişüz, diyü buyururlarmış.” (Tezkire, 1978: I, 247-248).

Anlatılanlarda görüleceği üzere temel hikâyenin etrafında başka rivâyetler de anlatılmıştır. Hikâye tarihî bir olaydan bahseder. Rivâyete göre merhûm Sultan Selim sefere çıkmadığı günlerde ve sefer vakitlerinde mutludur. Çünkü Erdebil’in zafer dolu seferinde ve Şah İsmail ile olan savaşın yolunda; hikâyede bahsedilen Mevlânâ, Mevlânâ İdris ve Mevlânâ Halimî onunla birlikte savaşmaya giderler ve fetih sırasında yardımlaşırlar. Birlikte irfan çeşitlerinden bahsederler ve farklı farklı hikâye anlatırlar. İlim, irfan hepsi de dökülüp saçılır. En nihayet nimetlerin hangisi kederlendirmez, bir nimet varsa onun mutlaka kederi vardır. Kahır ve şiddet dolu zaman, huzurun zevkini zehir edip Amasya’da yeniçeri grubunun tahriki, suçlaması ile sadrazamlık makamının merkezinden felâketlerin en aşağı yeri yani yöneticiliğin yüksek tahtından ölüm meydanına getirir.

Hikâye edilir ki bahsedilen merhûm katl olunacağını öğrenip kılıç ve nat‘ı görüp ölüm kılıcıyla hayattan ümidini kestiğinde iki dilli yontulmuş kaleme benzer.

Hayli dili açılıp çok bol öğütler ve hikâyeler anlatır. Bunlardan birisi de Harun Reşid'in, Cafer-i Bermekî'yi katl ettiğine pişman olması ve katl-i nefis edenlerin ne derecede günahkâr olduklarına dairdir. Lâkin fesatçı kimselerin ganimet rüzgârı padişahın azap ateşini o denli alevlendirir ki, padişahı sakinleştirmek artık hayal olur.

Anlatılanlara göre, İskender heybetli padişah Cafer Çelebi'yi katlettirdikten sonra oldukça pişman olup etrafındakilere niçin bana hapsi önermediniz diyerek çıkışır. O sırada kapalı mekân bedesten ve etrafında olan ev ve dükkânlar inleyen âşığın kalbi gibi yanar ve dünya halkı isyan ehline benzer. İstanbul şehrinin başına ateşler yağar, o Şah dehrin zulmünü çöle ve denize şikâyet eder, ne yapacağını bilemez.

Rivâyet olunur ki merhûm hakan o ateşi bizzat söndürmeye başladığında Sinan Paşa'ya der ki; bu çok kıvılcımlı ateş merhûm Cafer Çelebi'nin ateş yağdıran âhının eseridir. Korkum odur ki onun ateş saçan âhı varlık sarayımızı yakan ve saltanat sarayı ve şehirlerimizi harap edip bu haksızlık bahtımızı sele, âhın rüzgârı Süleyman'ınkine benzer sarayımızı yele vere.

Rivâyet olunur ki merhûm Sultan Selim saltanat tahtına oturduğunda iki övülmüş sıfatlı kişiyle karşılaşır. Bunlardan biri Müeyyedzâde; ama ki ne fayda ihtiyarlığına ermişiz ve biri Tâcîzâde'dir ki öfke eliyle vücut harmanını yele vermişiz diyerek pişmanlığını dile getirir.

Hikâyede şahıs olarak isimleri açıkça belirtilen kişiler: Sultan Selim, Şah İsmail, Cafer Çelebi, Mevlânâ İdris, Mevlânâ Halimî, Sinan Paşa, Harun Reşid ve Cafer-i Bermekî'dir. Bu kişilerden bazıları bizzat hikâyede merkezî kişi iken bazıları ise sadece adı zikr edilen birisi konumundadır.

Hikâye, Sultan Selim'in barış ve sefer zamanlarındaki durumuyla başlar. Karşı tarafında bulunan kişi Şah İsmail'dir. Sultan Selim İran üzerine sefer düzenlemiştir. Hikâyede Şah İsmail ile olan savaşın yolundan bahsedilir ki bu savaşın Çaldıran Savaşı olma ihtimali vardır. Anlatıda bu savaş anlatılmayıp sadece telmihte bulunmuş ve bu savaş yolunda yaşananlardan bahsedilmiştir. Padişah bu savaşa giderken hikâyenin diğer kişilerinden Cafer Çelebi, Mevlânâ İdris ve Mevlânâ Halimî de yanında bulunur. Bu kişiler Padişah ile birlikteyken değerli hikâyeler de anlatırlar. İdris-i Bitlisî "*Akkoyunlu Devleti'nin Safevî Şah İsmail tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Şah İsmail'in Tebriz' e davetini reddedip Osmanlı Devleti'ne*" (Özcan, 2000: 485)

sığınan devlet adamıdır. Hikâyede de Sultan Selim ile birlikte yürüyen kişi olarak belirtilir.

Diğer kişi Mevlânâ Halimî'dir ki “ *Yavuz Selim kendisine imam tayin ettiği Halimî'yi ayrıca şehzâdesi Süleyman'ın eğitimiyle de görevlendirdi.*” (Abdülkadiroğlu, 1997: 343) şeklinde önemli bir görevi olduğu söylenir. Hikâyenin sonlarına doğru gelindiğinde katledilen asıl kahramanın Tâcîzâde Cafer Çelebi olduğu açıkça belirtilir. Yavuz Sultan Selim “*Çaldıran'dan dönerken yapılan yeniçeri ayaklanmalarını tahkik ettirerek ocak ağalarını sorguya çekti ve olaylarda dahli bulunan bazı devlet adamlarını idam ettirdi. Tâcîzâde Cafer Çelebi de bunlardan biridir.*” (Varlık, 1993: 194) şeklinde bu bilgiye yer verilir. Şöyle ki; anlatılan diğer bir rivâyete göre İstanbul'da bir yangın çıkar. Bu yangın büyük korkuya neden olur. Bu sırada Sinan Paşa'ya bu yangının Cafer Çelebi'nin âhının ateşi olduğunu söylerler. Burada hikâye tarihte önemli ikinci bir olaya daha telmihte bulunmuştur. Bu olay hikâyede de belirtildiği üzere Büyük İstanbul yangınıdır. Bu yangını merhûm hakan Yavuz Sultan Selim'in bizzat söndürmeye çalıştığı hikâyede açıkça belirtilmiştir.

Hikâyede adı geçen diğer kişi Sinan Paşa'dır. Kendisinin görevi hakkında bilgi verilmemiş olup sadece ismi zikr edilmiştir. Yavuz dönemindeki görevine ilişkin bilgide onun Çaldıran Savaşı'nda ordunun sağ kolunda kuvvetleriyle büyük başarılar imza attığı, zaferle sonuçlanan savaşta büyük payının olduğu, bu başarısından dolayı Rumeli beylerbeyliğine getirildiği ve veziriazamlığa kadar yükseldiği söylenir. Hatta Yavuz Sultan Selim gibi sert karakterde bir padişahın gazabına uğramamış olması, sadakatinden ve iyi bir yönetici olmasından kaynaklandığı düşünülür. Padişah onu kaybettiğinde çok üzülür ve “ *Gerçi Mısır'ı aldık ama Sinan 'ı kaybettik* ” sözleriyle üzüntüsünü ifade eder. (Turan, 1997: 8).

Hikâyenin temel konusu Cafer Çelebi'nin katledilmesi meselesidir. Bunu Cafer Çelebi öğrendiğinde Harun Reşid ve Cafer-i Bermekî olayını padişaha hatırlatır. Burada Cafer Çelebi canını kurtarmaya çalışırken karar kesinleşirse padişahın da pişman olma ihtimalini söyler. Nitekim padişah, Harun Reşid gibi pişman da olmuştur. Çok pişmanlık duyan Sultan Selim yakınlarına habsi neden önermedikleri için çıkışır. Sonrasında İstanbul'da gerçekleşen büyük yangın da onu çok korkutur ve Sinan Paşa'ya Cafer Çelebi'nin âhının ateşi olma ihtimalini söyler.

Birçok kaynağa göre Harun Reşid Abbasi halifesidir. Cafer-i Bermekî ise İran asıllı başarılı bir devlet adamıdır. Bermekîler güçlenip tüm devlet kademelerine kendi soylarından İran asıllı kişileri göreve getirince halife Harun Reşid uyanır ve bütün Bermekîleri katlettirir, mallarına el koyar. Bir rivâyete göre, Cafer-i Bermekî ile Harun Reşid'in kız kardeşi Abbase arasındaki aşk hikâyesi olduğunu söyleyenler olsa da bunun olayın bir sebebi olmadığını söyleyenler de vardır (Yıldız, 1992: 519).

Ana hikâyenin etrafında gerçekleşen son hikâyeye göreyse Sultan Selim zamanının iki önemli kişisinin olduğu belirtilir. Bunlardan biri Müeyyedzâde'dir ki son dönemine denk geldiği için üzüntü duyulur. Kendisinin ne kadar değerli olduğu ortadadır. Diğer ise Tacizâde Cafer Çelebi'dir ki o da öfkenin eliyle vücudu yele verilir. Hikâye trajik bir şekilde sona ermiştir.

Hikâyedeki mekânlar; Amasya, İstanbul ve Erdebil'dir. Bu şehirlerin dışında mekân belirten kelimeler; “*serîr-i riyâset*”, “*mevdân-ı siyâset*”, “*Bezzâzistân*”, “*hâne vü dükkân*” kelimeleridir.

Açık mekân olan Amasya hikâyede Cafer Çelebi'nin yeniçeri isyanına karıştığı ve bu yüzden ölümüne sebep olduğu şehirdir. Amasya'da gerçekleşen yeniçeri isyanını Cafer Çelebi ve Halimî Çelebi durduramaz. Fakat bu olayın meydana gelmesine Cafer Çelebi ve Halimî Çelebi sebep olmuş gibi padişaha ulaştırırlar. Durumdan habersiz olan Cafer Çelebi'ye bir gün Yavuz Sultan Selim'in İslam askerini isyana teşvik edenin cezası nedir diye sorduğu, onun da hüküm sabitse katletmektir cevabını verdiği için kendi idam hükmünü kendisine verdiğini söylerler. Öldürüleceğini anlayan Cafer Çelebi padişaha farklı hikâyeler anlattıysa da padişahın gazabından kurtulamaz (İpekten, 1996: 64).

Hikâyede açık mekân olan diğer şehir İstanbul'dur. Burası Cafer Çelebi'nin âh ateşiyle çıktığı düşünülen büyük bir yangın dolayısıyla zikr edilmektedir. Buradaki bedesten ve etrafındaki ev ve dükkânlar kapalı mekân olmakla inleyen âşığın kalbi gibi yanar. O kadar büyük bir yangın meydana gelir ki Sultan Selim bile söndürmeye çalışır ve veziriazamı Sinan Paşa'ya dönüp merhûm Cafer Çelebi'nin âh ateşi olmaya diyerek hem ona verdiği değeri ortaya koyar hem de pişmanlığını dile getirir.

Diğer adı geçen açık mekân şehir Erdebil'dir. Burası Yavuz Sultan Selim'in sefer düzenlediği yer olarak hikâyede geçer. Çünkü hikâyenin diğer bir kişisi Şah İsmail'in bulunduğu İran Safevî Devleti'nin önemli bir merkezi konumundadır. Bu

sefer esnasında sultanın yanında bulunan kişilerse Cafer Çelebi, İdris-i Bitlisî ve Halimî Çelebi'dir.

Hikâyede mekân olarak dikkati çeken diğer sözcükler; serîr-i riyâset ve meydan-ı siyâset tamlamalarıdır. “serîr-i riyâset” tamlamasındaki riyâset sözcüğü sözlükte reislik, başlık, baş olma, başkanlık anlamına gelirken; “serîr” kelimesi ise taht, yatacak yer anlamlarına gelir. Diğer “meydan-ı siyâset” tamlaması ise siyaset alanı, politika, idam cezasının uygulandığı yer anlamına gelir (Devellioğlu, 2007: 895, 638). Yazar birbirine tamamen zıt bu iki tamlamayı kullanırken en üst makamdan en aşağı seviyeye nasıl gelindiğini de net olarak belirginleştirerek bireyin yok oluşunun da tablosunu çizer.

Hikâyede nesnel zaman, Yavuz Sultan Selim dönemi 16. yüzyıldır. Bunların haricinde hikâyede yine birbirine zıt eyyâm-ı hażar (barış günleri) ve hengâm-ı sefer (sefer zamanı) tamlamaları hatırlatılan zamana işaret eder.

2. 9. Sâdı'nın Biraderinin Katline Üzüntüsü

“Hikâyet olnur ki birâderi Ca'fer Çelebi katl olınuğında dîvân-ı sulţânîden meytin alduğı zemânda âteş-i muşîbet-i birâder ile pür-âzer olduğda pādşâh-ı Cem-ihtişâma düşnâm idüp bed-du'â-güne ba'zı kelâm itdügi sem'î şâh-ı enâma vâşıl olduğda nâ'ire-i ğazab-ı sulţânî tekrâr müştâ'il ve âşâr-ı qahr-ı qahramânî kendüye müntakîl olmak havfîyle mağmûm u menkûb mübtelâ-yı belâ-yı aħzân u kürüb berg-i dırahtân gibi yirinde lertzân ve tîğ-i siyâset-i hâķânî kendünüñ kara yire qanın revân ide diyü cism-i zerd-fâmı mübtelâ-yı maraz-ı yereķân olup hummâsı yaklaşmış mağmûm gibi müterakķab u muntazar ve eceli yitmiş medyûn gibi daķķ-ı bâbdan müte'ellem ü mütekedder тұrurken sulţân-ı mışra irsâl-i nâme lâzım gelüp sulţân-ı melek-nihâd merhûm Ca'fer Çelebi'yi yâd idüp; eger merhûm şağ olaydı bu emrûñ kifâyeti anuñ dest-i berâ'at atına vâbeste ve reyâhîn-i belâğat reşehât-ı şehâb-ı aķlâmı ile nev-reste olmak muķarrer idi, diyü buyurduķlarında muķarrebân-ı hażret ve mağremân-ı halvetden ba'zı; hala qarındaşı Şahn müderrisi olan Sa'dî Çelebi daħı meydân-ı belâğatuñ merd-i çâbük-süvârı ve tevsen-i feşâhat u berâ'atle emşâl ü aķrânınuñ şâbıķ-ı mizmârı olduğı erbâb-ı hibret ü aşķab-ı faziletîñ dâmîrine müstetir ü mütevâri, degüldür didüklerinde fi'l-hâl 'atebe-i felek-mişâle; hâżır olsun, diyü

fermān-ı k̄azā cereyān-ı şādır olup mezbūra da‘vet için çavuş vardukdā ol sultān-ı gāzanfer-heybetūn deryā-yı kahr u sa‘veti cūş itdi diyū havfından tecdid-i vuzu‘ ve te‘kīd-i vaşiiyet ve sār levāzım-ı intikāl u rihleti yirine getirūp gāyet ıztırābla tıbbide dil ve iltihām-ı āteş-i ālām-ı bī-ħisābla müteħayyer ü lā-ya‘kıl ceres-mişāl derūn-ı dilden efgān-künān ‘azme maħmil bağlayup āstān-ı devlet āşiyān-ı sultāna varup muntazır-ı fermān iken cenāb-ı ħākān-ı Sikender-‘unvāndan tesvīd-i mektūbla me’mūr oldukdā sürūr-ı mevfūr ve ħubūr-ı nā-maħşūr ile evine gelūp ol gice efkār-ı bī-şümār ile mānend-i nücūm şabāħa dek bīdār olmağla tīşe-i endīşe ile kān-ı efkārı k̄azup niçe cevāhir-i pūr-i‘tibār ibdā’ vü izhār kılmiş idi ve deryā-yı belāgat u feşāħata gāvvaşlıklar kılmağla niçe le‘ālī-i şāhvārı ele getürmiş idi. ‘Ale’s-şabāħ ki kātib-i yed-i taqdir sevād-ı şeb-i fārı beyāzı nehāre çıkarup müsvedde-i zālāmı pūr-nūr kılmiş idi ve şāh-ı encūm ħaşem-i sipihri devvār eṭrāf u kenāfa berīd-i şafā nevīd-i envār ile irsāl-i menşūr itmiş idi. Āstān-ı sultān-ı melek-ħiṣāle inşā itdūgi mektūb-ı bedī‘ü’l-üslūb-ı belāgat-maşhūbla rüy-māl itmiş idi. Cenāb-ı şehensāhīde maḳbūl u mer‘ī düşūp medresesine otuz aḳçe terakki biñ aḳçe ve bir semmūr kürkli şūf cā’ize virilmişdür ve merħūm Alī Paşa’ya yazduğı vaḳfiyye gāyetde bī-naẓīr ü āftāb-ı felek-eşīr gibi ‘ālem-gīrdür.’ (Tezkire, 1978: I, 463-464).

Eserde üç “*Sādī*” başlığı bulunmaktadır. Bu hikâyedeki Sâdî, Cafer Çelebi’nin kardeşi olan Sâdî’dir. Üçüncü tekil kişi ağzıyla hikâye anlatılmıştır. Hikâyenin olay örgüsü ile bağlantılı olarak kişiler anlatılacak olursa; Cafer Çelebi katledildiğinde biraderi, sultanın divanından cenazesini almaya gider. Kardeş felâketinin acısıyla çok yanmış olup padişaha küfrederek beddua tarzında bazı sözler söyler. Sultanın yanına gittiğinde onun tekrar öfkelenip kahredici gazabının etkileri kendisine geçer korkusuyla tasalı ve gözden düşme kaygısıyla ağaç yaprağı gibi yerinde titrer. Ve hakanın yönetim anlayışı beni de infaz eder diye, soluk vücudu sanki sarılık hastalığına yakalanıp sıtması tutan ve ecelini bekleyen hasta gibi korkuya tutulur. Bu sırada Mısır sultanına gönderilmesi gereken bir mektup vardır. Melek huylu sultan, merhûm Cafer Çelebi’yi hatırlatıp; eğer merhûm sağ olsaydı bu emrin yeterliliği onun iyilik atının eline bağlı, en iyi onun kalemi bu işi anlatabilirdi dediğinde Hazret’in yakın dostu, hala kardeşi, Sahn müderrisi olan Sâdî Çelebi’nin de belâgat meydanının ata iyi binen yiğidi olduğunu söyler. Sultan hemen eşiğe hazır olsun diye emreder.

Sâdî'ye davet için çavuş vardığında o; aslan gibi heybeti olan sultanın kahır ve ezici kuvvetinin korkusundan abdest tazeler ve vasiyetini tekrarlar. Göç ve taşınmada gerekli diğer şeyleri yerine getirip son derece ıstırapla tıpta gönül ve hesapsız kederler ateşinin iyileşmesine şaşırılmış ve ne yaptığını bilmeyen çingirak misali gönlünün derinliğinden feryat eden isteğine sepet bağlayıp devlet eşiği olan sultanın evine varıp emir bekler. Burada padişahın pişmanlığı vardır. Cafer Çelebi'nin ağabeyi Sâdî'ye çok iyi davranıp onu saraya davet etmiştir ve kendisine memur olacağı müjdesini verir.

Sâdî, İskender adıyla anılan büyük hükümdardan mektupla memur olacağı zaman tarifsiz sevinçle evine gelip o gece sayısız fikirlerle yıldız gibi sabâha dek uyuyamaz. Düşünce baltası ile fikirlerin kaynağını kazıp nice çok şerefli, benzersiz cevherler açığa çıkar. Belâgat denizinde ve fesâhatte dalgıçlık yapmakla nice iri taneli inciler ele geçirir. Sabâhleyin erkenden gece düşündüklerini gündüz, kaderin eliyle temize çektirir. Padişaha bir mektup yazıp gönderir. Bu mektup çok güzeldir ve padişaha küçük bir de hediye hazırlar.

Hikâyenin merkezî kişisi Sâdî'nin başlangıçta padişaha beddua ve küfürlerinden dolayı ondan çok korktuğu anlaşılırken; hikâyenin sonunda olayların tam tersinin gerçekleştiği görülür. Sâdî, padişahın istediği mektubu yazmıştır. Daha sonra gerçekleşenler tam beklentisi dâhilindedir. Padişah hazretleri onun isteğine uygun hareket ederek medresesine bin akçe ile samur kürk verir. Sâdî Çelebi'nin inşa konusundaki yeteneğini ortaya koyan bir diğer belge de merhûm Ali Paşa'ya yazdığı resmi senet son derece benzersiz ve gökyüzünü dolduran güneş gibi dünyayı zabteder.

Olay örgüsünden de anlaşılacağı üzere hikâyede bahsedilen kişiler; Sâdî Çelebi, biraderi Cafer Çelebi, hala kardeşi, yakın dostları, Padişah ve Ali Paşa'dır. Burada Sâdî Çelebi her ne kadar kardeşinin katledilmesinden dolayı padişaha küfreden kişi olsa da onun inşa konusundaki maharetleri anlatılır. Padişah ise her ne kadar güçlü İskender heybetinde olsa da Cafer Çelebi'yi katletmekten pişmanlık duyan vicdan sahibi biridir. (Cafer Çelebi'nin Katledilmesinin Pişmanlığı' başlığında bu olayın nasıl gerçekleştiği anlatıldığı için tekrar anlatılma gereği duyulmadı.)

Mısır'a gönderilecek mektubu Sâdî'nin yazabileceği konusunda padişaha tavsiyede bulunan yakın dostları Sâdî Çelebi'nin maharetinin ortaya çıkmasına vesile olan kişilerdir. Ali Paşa'nın ise kendisine Sâdî'nin yazdığı resmi senet ile adı zikr edilmektedir.

Hikâyenin kapalı mekânı merkezî kişi Sâdî'nin görev yaptığı Sahn-ı Seman Medresesidir. Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463-1471 yılları arasında Fatih külliyesi içerisine yaptırılan sekiz medreseye “*Sahn-ı Seman veya Semaniye Medreseleri*” denilir (Ulusoy, 2007: 54).

Açık mekân olarak zikr edilen şehir Mısır'dır. Sultanına Osmanlı padişahının mektup göndereceği sebebiyle hikâyede adı geçer.

Hikâyede kesin zaman ifade eden “*ol gice*” ve “*‘ale’s-sabâh*” kelimeleridir. Diğer zaman belirten “*Cafer Çelebi katl olındığında*”, “*Sultan-ı Mısır’a irsâl-nâme lazım gelüp*”, “*tesvîd-i mektûbla me’mûr oldukda*”, “*evine gelüp*”, “*sabâha dek*” sözcükleri süreç ifade eder. Cafer Çelebi'nin katledilmesi ise Yavuz Sultan Selim zamanında gerçekleştiği için Yavuz Sultan Selim devri -15. yüzyılın son çeyreği 16. yüzyılın ilk çeyreği- nesnel zaman olarak kabul edilebilir.

2. 10. Şehzâde Cem'in Dostu Sâdî'nin Anadolu'da Başına Gelenler

“Cem Sa‘dîsi dimekle meşhûrdur. Şehzâde Sultân Cem’e muşâhib ü hem-dem ve harem-sarây-ı esrârına tamâm mahrem idi. Hattâ hikâyet olunur ki hengâm-ı devlet ü ‘izzet* ü eyyâm-ı sa‘âdet ü celâdetde** rikâb âsâ zât-ı melek-şaşletine müdâvim ve cârüb-veş hizmetinde miyân-beste vü mülâzım olup ol şehir-yâr-ı sûtüde-etvârûñ yâr-ı gârı ve fülk-i felâket ve keştî-i miñnete süvâr olduğda dahı enîs ü gamgüsârı olmuş idi. Ve ol eşnâda ittifaqla keştî-i ‘azmi diyâr-ı Frengistân’a şalup nice zemân ol limânda lenger-i iķâmet bırakmış idi. Âhirü’l-emr merķûm şehzâdenüñ işâretiyle tebdîl-i şüret ve taħvîl-i sîret idüp teccüs-i aħbâr ve taħaddüs-i etvâr için diyâr-ı Rûm’a ‘avdet itdükde cezîre-i Rodos’dan Aydın iline geçüp gündüzin Aşhâb-ı Kehf gibi gârda muķırr ve gice ile mâh-ı serî‘ü’s-seyr gibi sefer idüp gelürken ‘ayyârân-ı cihândan bir kaç țarrârlar mezbûra dehri düşüp bir şüret ile mezķûruñ naķşını çıkarmakla şeşder-i felekde bir iki naħs-ı ekâda düşdiler ve bir iki âlây gammâz-ı füsün-sâz seg-i şikârî

* Eserde “*uzlet*” olarak yazılan kelimenin anlam bakımından “*izze*” olması gerektiği düşünöldü. (Sungurhan, 2009: 380).

** Eserde “*celâlet*” olarak yazılan kelimeyi “*celâdet*” olarak okumak uygun göröldü. (Sungurhan,2009: 380).

gibi yirinde tütup mekr ü hîle ile ininden çıkardılar. El-kışşa: ‘Āşık-ı nālân gibi rāz-ı nihānı āşkār u ‘ıyān olup:

‘Ākîbet taş-t-i ü zi-bām üftād
V’ān geda-pîş-i hâss u ‘amm üftād

(Sonunda onun leğeni damdan düştü,
Ve o fakirin ardından seçkinler ve halk da düştü.)

Kilâb-ı ‘avānı cānı diyü ol yār-ı cānı muqayyed ü mağlül cenāb-ı sulţāniyye mevşül itdüklerinde deryā-yı ğazab-ı hâkânî cüş ve ‘ummān-ı kahr-ı sulţānî bād-ı nemîmet-i a’dā ile hürüş idüp ol şadef-i dürr-i şerefi deryāya şalarlar ve ol şināver-i kemāl ü hüneri deryā-dil olduğı için denize atarlar.” (Tezkire, 1978: I, 461-462).

Hikâyede kişi olarak Şehzâde Sultan Cem ve onun çok yakın bir dostundan bahsedilir. Anlatılanlara göre bu kişinin aynı zamanda “*Cem Sâdisi demekle meşhur*” olmasından onun bir Cem şairi olduğu anlaşılır. Şehzâde Sultan Cem’e dost, arkadaş ve sarayın iç yüzünün sırlarını bilen biridir. Hatta hikâyeye göre Şehzâde Sultan Cem’in iyi gününde de kötü gününde de yanındadır. O felâket ve dert gemisine binen olduğunda da dost ve dert ortağı olur.

Hikâyede Şehzâde Sultan Cem’in Avrupa ülkelerine gittiğinde nice zaman o limanda sabit kaldığı belirtilir. Anlatıldığına göre Şehzâde Sultan Cem’in dostu olan bu kişi, sonunda onun emriyle suretini ve ahlâkını değiştirerek söylentileri gizlice araştırmak ve tavırları açığa çıkarmak için Anadolu’ya döner. Rodos adasından Aydın iline geçip gündüzünü Ashâb-ı Kehf gibi mağarada geçirir. Ve gece ise hızlı ilerleyen ay gibi sefer edip gelirken, dünyayı aldatanlardan birkaç yankesici; zikir edilenin fırsatını bulup bir görüş ile resmini çıkartırlar ve bir iki büyüleyici laf yetiştirerek aldatma ve hile ile onu ininden çıkarırlar. Sözün kısası, inleyen âşık gibi saklanılan sırrı açığa çıkar. Zamanın köpekleri, Şehzâde Sultan Cem’in dostunu zincirlere bağlarlar ve onun dedikodusunu sultanın büyüğü olan babasına ulaştırdıklarında, hakanın kızgın denizi kaynar ve sultanın kahr denizi zalimlerin dedikodusunun nefesi ile coşup o şerefli inci kabuğunu denize salarlar. Ve hüneri gönül deryası olan onu denize atarlar.

Merkezî kişi Sâdî’nin hazin sonunun ardından hikâyede bahsedilen diğer kişiler; zamanın köpekleri olarak adlandırılan yankesiciler, Avrupa’dan şekil

değiştirerek Anadolu'ya casusluk için gelen Sâdî'nin resmini çıkartıp saklandığı mağaradan onu çıkartan zalimlerdir. Bu kişiler, hikâyenin sonunda Sâdî'yi sultanın büyüğüne yani Cem'in babası Fatih Sultan Mehmed'e çeşitli dedikodularla ulaştırarak onun çok kızmasına sebep olurlar ve Sâdî'nin de ölümüne neden olurlar.

Hikâyede kişiler olarak Ashab-ı Kehf'e de telmihte bulunulduğu görülür. Sâdî'nin Anadolu'ya geçtiğinde bir mağaraya sığınması Kur'an'daki “*Sûrenin 9-26. âyetlerinde bildirildiğine göre, putperest bir kavmin içinde Allah'ın varlığına ve birliğine inanan birkaç genç bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır*” (Ersöz, 1991: 466) bu olayı hatırlatır.

Hikâyede açık mekân olarak Frengistan, diyar-ı Rûm, Cezire-i Rodos, Aydın illerinin adları geçer. Frengistan, Şehzâde Sultan Cem'in kaçtığı Avrupa ülkeleridir. Diyar-ı Rûm, Sâdî'nin Avrupa'daki Cem'in yanından halk arasında bazı söylentileri öğrenmek amacıyla şekil değiştirerek geldiği Anadolu'dur. Cezire-i Rodos, Sâdî'nin Avrupa üzerinden Aydın iline geçtiği adanın adıdır.

Hikâyede mağara motifi dikkat çeker. Burada mağaranın kurtarıcı, koruyucu, sığınılacak bir mekân rolünde olduğu görülür. Ki Kur'an'daki ilgili surede de putperestliğe karşı çıkan gençler taşlanıp öldürülmekten kaçarak mağaraya sığınır.

Hikâyede hatırlatılan zaman için “*nice zeman*” sözcüğü Şehzâde Cem'in uzun bir süre Avrupa'da kaldığını hatırlatmak için kullanılmıştır. Belirsiz bir zaman sürecine işaret eder.

Hikâyenin nesnel zamanına bakıldığında Şehzâde Cem'in Avrupa'ya gitmesi ve kardeşi II. Bayezid ile olan husumetleri düşünüldüğünde 15. yüzyıla denk geldiği çıkarımını yapmak zor olmayacaktır.

2. 11. “ Sultan-ı İklim ” ve Cem'in Papağanı

“Hikâyet olunur ki Sulţān Cem'ün beyāz-ı şaḥîḥ bir tūṭî-i faşîḥ-zebān ve şekker-güftārı ve mānend-i berḳ-i sefid bir murḡ-ı süḥan-güzār u ḥoş-eṭvārı var idi ki (Ḥazreti) Şehzāde-i Cem iktidārūn enīs ü ḡam-güsārı ve zemān-ı şiddet ü kürbetde mūnis ü ḡam-ḥvārı idi. Sulţān Cem anuñ tekellūmi ile def-i ḡam u elem idüp bir zemān ansuz olmaz idi ve şehzādeye rūḥ-ı revān meşābesinde olmuş idi ki bir ān cānsuz dirilmez idi. Mezbūr defterdār şehensāh-ı mezkūrūñ tuḥaf u yādḡarın getürdükde tūṭî-i mezbūrı

siyāha boyayup kelimāt-ı ta‘ziyye ta‘līm itmiş idi. Tūṭī dahı lafz-ı şariḥ ve beyān-ı faşih ile *elḥükmulı’llāhi pāyende bāde ‘ömr-i pādīşāh**, diyü güyā olurdu: Pādīşāha bu ta‘līm ḥoş gelüp mezbūrı Germiyān kalfasında habs itmiş iken ol Sulṭān-ı iklīm-i luṭf u iḥsānuñ elṭāf-ı firāvānı hakkında nümāyān olup bir a‘lā ze‘āmet iḥsān itmişdür. (Tezkire, 1978: I, 313-314).

Hikâyenin kahramanları Şehzâde Cem, onun papağanı, “ sultan-ı iklim” lakaplı zikr edilen padişah -II. Bayezid- ve adı açıkça zikr edilmeyip papağanı siyaha boyayan ve defterdarlık yapan birisidir. Anlatıldığına göre bu kişi Cem’in dostudur. Eserde hikâyenin başlığının altında, bu kişinin Sivrihisar’dan Haydar Çelebi olduğu ve Sultan Cem’in Frengistan’dan vefat haberini getirdiği bilgisi verilir.

Hikâyede anlatılan olay ile birlikte kişiler anlatıldığında; Cem’in kusursuz güzel konuşan papağanı ve hoş tavırlı bir kuşu vardır. Cem Şehzâde Hazretleri iktidarının dostu ve tesellî edeni, üzüntülü zamanlarında dert ortağıdır. Sultan Cem onun konuşması ile kederini giderir ve bir zaman onsuz olamaz. Ve şehzâdeye can yoldaşı değerindedir, onu canı kadar sever ki bir an onsuz yapamaz. Şehzâde Cem vefat ettikten sonra defterdar Haydar Çelebi kuşa bazı düzgün kelimeler söylemeyi öğretip onu siyaha boyadıktan sonra şahlar şahına -Cem’in ağabeyi II. Bayezid’e- nadir şeyler getirdiğinde kuşu da getirir. Papağan da açık sözler ile “*padişahın ömrü daim olsun*” diyerek konuşur. Sonra padişaha bu güzel eğitim hoş gelir, bahsedilene Germiyan kalesinde hapsedilmiş iken; o bağışlayıcı iklimler sultanı, çok merhametli olup en büyük tımarı bağışlar.

Hikâyede adı açıkça belirtilmeyip kendisine nadir şeyler getirilen kişinin “*sultan-ı iklim*” lakabından II. Bayezid olduğu anlaşılır. Bu nadir şeylerden biri de kardeşi Cem’in vefatından sonra onun defterdarı tarafından kendisine getirilen Cem’in konuşan papağanıdır. Bu kuş sayesinde defterdarın, Germiyan kalesindeki hapisten kurtulduğu belirtilmiştir.

Hikâyede mekân olarak adı geçen tek yer bu kaledir. Kişinin hapsedildiği yer olması dolayısıyla, burayı kapalı ve dar mekân olarak belirtmek mümkündür.

Hikâyede “*bir zemân*” kelimesi hatırlatılan zamanı gösterir. Cümledeki kullanımı gereği “*hiçbir zaman*” olarak çevrilen sözcük görünüşte olumsuz; ama

* Hüküm Allah’ındır, padişahın ömrü daim olsun.

anlam olarak olumlu bir ifadedir. Merkezî kişi Şehzâde Cem'in hiçbir zaman papağansız yapamadığını hatırlatır.

Nesnel zaman olarak ise Şehzâde Cem'in ölümünden sonra tahta geçen II. Bayezid'in padişahlığının ilk dönemlerinin olduğu 15. yüzyılı söylemek yanlış çıkarım olmasa gerek.

2. 12. I. Selim'in Revânî'yi Bina Yaparken Görmesi

“Hattâ hikâyet olunur ki zıkr olunan ‘imâret binâ olunur iken Sulţân Selîm-i evvel oradan mürûr u ‘ubûr idüp; bu binâ kimüñdür diyü su’âl idicek, Revânî bendeñüzüñdür diyü cevâb virdüklerinde binâ-yı kelâma bu vechle tarrâhlık idüp esâs-ı maķâla bu yüzden istiĥkâm virmişler ki; fi’l-vâķî‘ câmi-i Ayaşofya a‘zam-ı cevâmi‘ idügi rüşen ü lâmi’dür. Pes bu maķûle mesâcidi câmi‘ olup yılda nicesin peydâ eylese bâ‘id degüldür.

Merkûm ekşer-i vaķtinde bâde-nüş u şâhid-perest ü müdâm şahbâ-yı ‘ışķ-ı civânân ile medhüş u mest idi. Lâkin âĥir-i ‘ömrinde tevbe inâbet idüp şâgar-ı ‘îşî ve nüşı şikest itdükde rûĥ-ı revânî ‘âlem-i fâniden mülket-i câvidânîye revân olup sene şelaşın ve tis‘a mi’ede

Be-civâr-ı kerem ü raĥmet-i Yezdân peyvest

Binâ itdügi mescidüñ öñinde medfündür. Bahârî bu târiĥi diyüp señg-i mezârına yazmışdur. Ĥaķķâ ki târiĥ-i mezbûr ile sikke-i mermerde ķazmışdur.

Târiĥ : (...) Cinândan yaña cân atdı Revânî ” (Tezkire, 1978: I, 420-421).

Hikâyenin ilk kısmında bir hayır kurumunun inşaatından bahsedilirken; ikinci kısmında zıkr edilen kişinin bireysel özelliklerinden bahsedilir. Hikâyenin ilk kısmındaki kişiler I. Selim ve Revânî’dir. Olay örgüsünde anlatıldığına göre; bir hayır kurumu yapılırken I. Selim oradan geçerken bu yapı kimindir diye sorar. Revânî ben kulunuzundur diye cevap verince “*Hoş Ayasofya’sın, hoş! Yılda bir mescid doğurursun*” diyerek Ayasofya mütevelliliğinin sağladığı maddî imkânlarla işaret etmiştir.” Burada, yapılan bu inşaatın adının ne olduğu belirtilmemiştir. Bu inşaatın “*Saraçhane’de Bozdoğan Kemerî yanındaki mescid*” (Erünsal, 2008: 30) olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

Hikâye öncesinde verilen bilgilerde Revânî'nin Ayasofya ve Bursa Kaplıca Medreselerinde müteveli olarak çalıştığı bilgisi bulunur. Bu sırada da fakirlere gerekli ev ve odalar yaptırır.

Hikâyenin ikinci kısmında Revânî'nin bireysel hayatına dair bilgiler vardır. Bahsedilen, vaktinin çoğunda şarap içer ve güzel seven genç âşıkların şarabıyla şaşırır, sarhoş olur. Lâkin ömrünün sonunda tövbe edip içki bardağını kırdığında ruhu yokluk âleminden sonsuzluk ülkesine 930/ 1523 senesinde “*Allah'ın rahmet ve ikram semtine*” gider. Yaptırdığı mescidin önüne defn edilir.

Hikâyenin merkezî kişisi Revânî hakkında hikâye öncesi verilen bilgilerde Edirneli ve nâmının Şücâ olduğu, Sultan Selim Trabzon'da şehzâde iken yanına gittiği ve sultanın ikram ve ihsanlarına mazhar olup iltifat gördüğü bilgisi verilir. Sonrasında kendisinin yaptığı bir davranışı yüzünden gözden düşer. Devamında verilen bilgiler Revânî ile Sultan Selim'in yaşadıklarına dairdir: “*Muḳtezâ-yı beşeriyet üzre kendü(n)den bir nâdire şâdir olmağla mezbûrı müşâdere idüp emlâk u esbâb ve ‘abîd ü devâb yat u yarağ ve at u otağ cümlesi şatılup tîğ-i hûn-efşân gibi ‘uryân ve şahrâ-yı cihânda gezen Mecnûn-ı ser-gerdân mişâli vâlih ü hayrân olup bu hâlde diyâr-ı Mışır’a revân olduğda şehensâh-ı felek-rifâatün mezbûra ṭabî’ -i meyl ü maḥabbeti olduğundan yine adam gönderüp peydâ-yı nâ-peydâ kerân-ı cihânda gümrâh olmuş iken mezbûrı ḫ^vâh u nâ-ḫ^vâh yoldan döndürürler*” (Tezkire, 419-420) şeklinde kendinden kaynaklanan bir davranışı yüzünden zikr edilenin malına el konulur, mülkleri ve her şeyi; çadırı, binek hayvanları, köleleri ve kendisine gerekli her ne varsa satılır, kanlı, kan saçan kılıç gibi çıplak; dünya çölünde gezen başı dönmüş Mecnun misali şaşırır olur. Bu durumda Mısır diyarına gider. Dönemin yükselttiği şahlar şahının Revânî'ye doğal bir eğilimi ve sevgisi olduğundan tekrar adam gönderir. Revânî dünyanın bir ucunun sahilsiz denizinde yolunu şaşırırken bahsedileni ister istemez yoldan döndürürler.

Hikâyenin ikinci kısmında Revânî'nin vefatından sonra Bahârî'nin “*Cinândan yana cân atdı Revânî*” mısraını tarih düştüğü ve bunu da Revânî'nin mezar taşına yazdırdığı bilgisi verilir. Bu da Revânî ile Bahârî arasında bir dostluk olabileceğini gösterir. (Bahârî ile ilgili yapılan kaynak taramasında başka bilgiye ulaşılamadığı için detaylı bilgi verilemedi.)

Hikâyede Ayasofya Camii kapalı mekândır. Ancak bu caminin Edirne'deki Ayasofya Camii mi yoksa İstanbul'daki Ayasofya Camii mi olduğu net değildir. Hikâyede geçen “*câmi-i Ayasofya a'zam-ı cevâmi*” tamlaması İstanbul'daki Ayasofya Camii olabileceğini düşündürür. Burası camilerin en büyüğüdür. Ayasofya'nın cami olacağı müjdesini veren ilk Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'dir. O Ayasofya'yı aldıktan sonra Bizans imparatorlarının “*kutsal saray*”ı olan imparator sarayından geriye kalanları gezer ve dünyanın gelip geçiciliğini “*Padişahın sarayında örümcekler ağ örmüş, Afrasiyab'ın kulelerinde geceleri baykuşlar öter olmuş*” sözleriyle belirttikten sonra “*Ayasofya'nın gelecekte büyük bir cami, İstanbul'un da imparatorluğun başkenti olacağını*” ilan ederek “*Tacım tahtım, en yüce makam İstanbul'dur*” diyerek kibleye dönüp Ayasofya'da ilk namazını kılar (Clot, 1994: 68). “*Yüzyıllarca benzeri yapılamayan Ayasofya, kentin en önemli camiidir, fethin sembolüdür. (...) Fatih, istese adını "Fethiye Camii" yapabilirdi ancak insanlık mirasına duyulan Osmanlı saygısı gereği ne camiin adı ne de ana yapısı değiştirilmiştir (Ortaylı, 2008:23).*

Edirne'deki Ayasofya Camiine de kısaca değinilecek olursa; onun hakkında “*Bizans dönemi yapılarından Kilise Camii, (...) bu dönemin en büyük kilisesi olduğu sanılan Ayasofya Kilisesi, Sultan I. Murad'ın emriyle camiye dönüştürülmüş, II. Murad döneminde yanına medrese yapılmış ve müderrisin adıyla Halebi Medresesi Camii olarak anılmıştır*”(Usal, 2006: 66) bilgilerine ulaşılmıştır.

Sonuç olarak hem İstanbul hem de Edirne Ayasofya Camileri kiliseden camiye dönüştürülmüş Osmanlı kültür değerlerindedir.

Hikâyede nesnel zaman Revânî'nin vefat tarihi 930/1523'tür. “*Ekser-i vaktinde*” (zamanının çoğu) olarak günümüz Türkçesine çevirdiğimiz tamlama belirsiz bir zaman dilimini ifade ederek zamanın yarısından fazlası, büyük çoğunluğunu kapsadığı manasında hatırlatılan zamanı gösterir. Yine Yavuz Sultan Selim isminden de tarihî olarak nesnel zamanın 16. yüzyıl olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

3. Bireysel Hikâyeler

Tezkiretü’ş-Şuarâ’da bulunan istitrâd üslûbuna dayalı bazı rivâyetlerde; şair, devlet adamı, padişah, şehzâde veya toplumun ileri gelenleri hakkında kişisel bilgiler bulunmaktadır. Bu hikâyelerde onların dostlukları, nüktedanlıkları, başlarından geçen herhangi bir olay, dönemin padişahı, şehzâdesi ile olan münasebetleri ya da geçirdikleri bedensel veya manevî dönüşümler mevcuttur. Bu yüzden tezkirede bireysel konuları içeren hikâyeleri bu bölümde incelemek uygun görülmüştür.

3. 1. Ahmed Paşa’nın Özel Durumu

“Rivâyet olunur ki ol mü’esses-i kavâ’id-i fażl u ‘irfân ve bânî-i mebânî-i ‘ilm ü ikân olan şehensâh-ı nüktedan Sulţân Meĥmed Ĥân - ‘*Aliyhi’r-raĥme ve’l-gufrân* kaşide- i mezbûreyi okuduĥda bu gûne gevher-efşân olmuş ki: Bu ‘uzûbet-i beyân ve feşâhat-ı lisân ki vücûd-ı Aĥmed’de nümâyândur selâţinden âftâb-ı vücûdına zâl u kemâl-i fażlına ‘aynü’l-kemâl irmek emr-i muĥâl ü maĥz-ı hayâldür. Vâlid-i Firdevs-mekânuñ ĥattı ile meşûrdur.

Rivâyet olunur ki Ahmed Paşa’nuñ pādşâh-ı cihânuñ ba’zı ĥidmetkârlarına ta‘alluĥ-ı ĥâtırı vâki’ olup ba’zı ĥâsedler ĥamz idicek pādşâh tahĥîĥ-i ĥâl için ‘alâmet istedükde mezbûr cevânuñ zülfini külâhda pinhân idüñ elbette Aĥmed münâsib-i ĥâl nazm-ı maĥâl itse gerek dimişler fi’l-ĥaĥîĥa eyle idince Aĥmed Paşa fi’l-ĥâl dimiş ki:

Aş zülf-i dil-âvîzi çıkar ĥabs-i külelden
Kim zûlm elin uzatdı ĥatı fitneleri var ” (Tezkire, 1978: I, 136).

Hikâyeye bakıldığında şahıs olarak Sultan Mehmed Han ve Ahmed Paşa isimleri bulunmaktadır ve iki hikâyenin art arda geldiği de dikkat çeker.

Hikâyenin merkezî kişisi Ahmed Paşa’nın özel bir durumu ile ilgili olayı; Kınalızâde Hasan Çelebi’nin babasından aktardıklarının yanı sıra, aynı olay ile ilgili başka rivâyetlerin de olduğu anlaşılır. Hikâyenin öncesinde anlatılan bilgiye göre; “*Aĥmed Paşa vezîr-i a‘zam iken ba’zı aşĥâbı buĥz u sitem iç oĥlanlarından birisine ‘ışĥ u maĥabbet itmişdür diyü bu ma‘nâ-yı ĥıyânet ile cenâb-ı pādşâha ĥamz u ĥıybet iderler. Āĥir sulţân-ı nüktedân âñi tecrübe vü imtiĥân için henüz germâbe-i ‘ışĥında süzân ve zülf-i pür-ĥîn ü kâkül-i müşĥîn ĥamıyla derhem ü perîşân iken ol cevân-ı*

perîşân ile ânî hammâma komağa fermân ider ve sevdâ-yı ıŝkın fâş itmek için dil-ber-i sîm-endâmuñ zülfini tıraş itdürüp haste-i derd-i ışk-ı cânân ve şikeste-i marâz-ı hicrân olan Aĥmed-i bî-câna ol tabîb-i dil ü cân ile âb-ı kevserden ĥuŝter ŝerbet-i cân-perver irsâl ider.” (Tezkire, 135). Ahmed Paşa’nın iç oĝlanlardan biriyle olan gönül ilişkisi vardır. Ve sonrasında padişah onu misk kokulu çok kıvrıcık saçlı genç ile aynı hamama koymaya ferman çıkarır. Sonrasında da aŝklarını ortaya çıkarmak için de parlak vücutlu gencin saçlarını tıraş ettirir. Sevgilinin aşk derdinin hastalığı ve gönül yarasının ayrılıĝına düşen Ahmed Paşa; cansız, o can ve gönül doktoru ile Kevser suyundan daha hoş gönül ŝerbeti gönderir ve ruh hâlini de şu şekilde anlatır: “*Aĥmed Paşa daĥı ol ĥabîb-i îsâ-ĥaŝletüñ ŝerbetin içdükde ve keyfiyet-i bâde-i ıŝkından mest olup geçdükde bedîhe bu beyti dir.”*

“Zülfin gidermiŝ ol ŝanem kâfirliĝin kıomaz henüz
Zünnârını kesmiŝ velî daĥı müselmân olmamış” (Tezkire, 135).

Bu beytin irticalen söylenmesinin ardından padişah zikr edilen husustan rahatsız olup sıkıntıya düşer ve sonuçta Ahmed Paşa’yı öldürmek niyeti ile kapıcılar odasına hapseder.

Konuyla ilgili başka bir rivâyet ikinci hikâyede anlatılır. Bu rivâyete göre ise; Ahmed Paşa’nın padişahın hizmetçilerinden birine gönlünü baĝladığı yönündedir. Bu dedikodunun padişaha ulaşması ile padişah doğruluĝunu sınamak için bahsedilen gencin saçlarını külâhının içine gizlettirerek Ahmed Paşa’nın bulunduĝu ortama sokar. Ahmed Paşa genci görünce hemen şu beyti der:

“As zülfi dil-âvîzi çıkar habs-ı külehden
Kim zulm elin uzatdı katı fitneleri var ”

Bütün bu yaşananlardan sonra sevgiliye şiir söylediği için hapsedilen Ahmed Paşa’nın, yine şiir söyleyerek de hapisten kurtulduĝu eserde görülür. Bu şiir padişaha hitaben yazdığı “*Kerem Kasidesi*” olarak ifade edilse de bu konuda muhtelif görüşler vardır. Ali Nihad Tarlan’ a göre Kerem Kasidesi’nin yazılma sebebi gerçekte böyle olmayıp bu söylentinin bir hikâyeye olduĝudur. Ona göre Kerem Kasidesinin yazılma sebebi; Ahmed Paşa’nın padişahın sevgisini tekrar kazanma isteĝidir (Tarlan, 1992). Çünkü öncesinde Ahmed Paşa Fatih Sultan Mehmed’in hocası konumundadır ve padişah sayesinde önemli görevlere getirilmiştir.

Hikâyenin diğeri kişisi Fatih Sultan Mehmed olarak belirtilmiştir ki; kendisi dönemin Osmanlı padişahıdır. Hikâyede ise Ahmed Paşa'yı kapıcılar odasına hapsedmesinden, sonrasında ise kendisine yazılan kasideyi okuduktan sonra onu affetmesi yönüyle anlatılmıştır.

Hikâyede mekân olarak açıkça belirtilen bir yer bulunmamaktadır. Ancak hikâye öncesi bilgilerde geçen Ahmed Paşa'nın hapsedildiği yer olan kapıcılar odası kapalı mekânı gösterir. Burası da bireyi sıkı, bunaltan ve daraltan bir niteliğe sahip olması yönünden ceza alanı konumundadır.

Hikâyede açıkça geçen bir zaman dilimi bulunmamaktadır. Ancak nesnel zamanın Padişah Fatih Sultan Mehmed döneminin olduğu 16. yüzyıl çıkarımını yapmak mümkündür.

3. 2. Ahmedî, Hacı Paşa ve Monla Fenârî'nin Şeyh'e Gitmesi

“Rivâyet olunur ki mezbûrlar bir gün meşâyih-i tarîkatden şâhib-i velâyet ü kerâmet bir ‘azîzüñ ziyâretine varduğda Şeyh-i mezbûr Ahmedî’ ye: Sen nâzım u şâ‘ir ve Hacı Paşa’ya sen fenn-i tıbbda hâzık u mâhir ve Mevlânâ Fenârî’ye; sen ‘ilm ü fazlda *ke’n-nâri ‘alâ* âlemin* meşhur-i cümle-i ‘âlim olup câmi-i ‘ilm-i bâtın u zâhir olırsun, dir. Fi’l-vâkı‘ mezbûrlaruñ ahvâl ü etvârı didüğü gibi sebât u karar tutup her biri bir fende şâhib-i itibâr u iştihâr olmuşdur.” (Tezkire, 1978: I, 146-147).

Hikâyede şahıs olarak üç âlimin ve bir şeyhin olduğu görülür. Bu üç âlim; Ahmedî, Hacı Paşa ve Monla Fenârî’dir. Hikâye öncesinde verilen bilgilerde bu âlimler beraber Mısır’da Şeyh Ekmel hizmetinde ilim tahsili ile meşgul olurlar.

Hikâye kişileri ilim tahsil ettiği zamanlarda bir gün tarikat şeyhlerinden keramet ve dervişlik sahibi bir evliyanın ziyaretine gider. Şeyh, Ahmedî’ye zamanını şiirde geçireceğini; Hacı Paşa’ya tıpta başarılı olacağını; Monla Fenârî’ye de hayatını din yolunda harcayıp ilim ve takvayı birlikte bulunduracağını söyler. Hikâyeye göre gerçekten de zikr edilen bu kişilerin tavır ve davranışları dediği gibi kararlı olup her biri bir ilimde meşhur ve itibar sahibi olur.

* Yüksek alevli ateş gibi.

“ Hikâyet olunur ki atlı ü gâret-i Tîmür ile diyâr-ı Rûmı daı pür-şer ü şûr ve telâum ü terâküm-i emvâc-ı fiten mazar-ı hâl-i *fe izâ hiye temûr** (Mülk/16) Amasiyya’ya geldükde Amedî Tîmür’a kasîde virüp:

Müşteri dîd ü ‘arz-ı kâlâ kerd**

fehvâsı üzre ‘arz-ı metâ-ı ma‘rifet itdükde Tîmür daı mezbûra rabet-i mevûr göstermekle meclis-i hâşşına daıl olup devlet-i taarrüb ü münâdemetine vâşıl olmuş idi.” (Tezkire, 1978: I, 147).

Hikâyenin devamında ise yağmacı ve katil Timur ile Anadolu çok gürültülü, fitne dalgalarının yayıldığı bir ortamda iken Timur Amasya’ya geldiğinde Ahmedî Timur’a kasîde verir. Bu kasidedeki “*Müşteri gördü ve kumaşı arz etti*” anlamı üzerine ustalığını gösteren Ahmedî’ye Timur çok rabet göstererek özel meclisine onu dâhil edip kendisiyle sohbet etme imkânına kavuşur.

Eserde önceki hikâyenin devamında gelen bu anlatı şeyhin dediklerini dorular niteliktedir. Daha öğrencilik yıllarında iyi bir şair olacağını Ahmedî’ye, Mısır’da Şeyh söylemişti. Şimdi ise şairin Anadolu’yu yağmalayıp talan eden Timur’a kasîde sunacak kadar marifete ulaştığı görülür.

Ahmedî’nin Dîvan, İskendernâme, Cemşîd ü Hurşîd, Tervîhu'l-ervâh, Bedâyi’u's-sihr fi Sanayi’i’ş-şî’r, Mirkâtü'l-edeb, Mizânü’l-edeb, Mi’yârü’l-edeb adlı eserlerinin özellikleri düşünüldüğünde şeyhin öngörüsünün kuvvet derecesi de ortaya çıkmış olur.

İlk hikâyenin dier kişisi Hacı Paşa’dır. “*Aslen Konyalı olan Celaleddin Hızır, tahsil için Mısır’a giderek Kâhire’deki Şeyhûniyye Medresesinde ünlü Hanefî fakihî Ekmeleddin el-Babertî’den dinî ve aklî ilimleri okumuş (...)* Kâhire’de öğrencilii sırasında tutulduğu ağır bir hastalık Hacı Paşa’yı tıpla meşgul olmaya sevketti. Onun tıp mesleine yönelmesinde, öğrencilii sırasında yardımını gördüğü Aydınolu İsa Bey’in teşviklerinin de etkili olduğu söylenebilir.” Anadolu’da farklı görevlerde bulunan Hacı Paşa, “*kadılık görevi yanında Ayasuluk ve Birgi medreselerinde hocalık, sarayda hekimlik yapan Hacı Paşa’nın bir Türk hekimi olarak hükümdardan ve saray*

* O zaman yer sarsıldıkça sarsılır.

** Müşteri gördü ve kumaşı arz etti.

erkânından çok itibar gördüğü ve halk tarafından sevildiği muhakkaktır” (Akınar, 1996: 492-494). Hacı Paşa'nın tıpla ilgilenmesine dair bu bilgiler şeyhin tahminlerinin isabet ettiğinin göstergesidir.

Sonuç itibari ile Hacı Paşa, daha öğrencilik yıllarında gittiği şeyhin söylediği gibi tıpta önemli bir kişi konumuna gelmiştir.

Diğer hikâye kişisi Monla Fenârî'dir. Kendisinin öğrenim gördüğü Mısır'da öğrenci iken, daha o zamanlarda tasavvufi düşüncelerinin temeli oluşmaya başlar; sonrasında da bunun Anadolu'daki temsilciliğini yapar. “*Tasavvufî düşüncelerinin şekillenmesinde Muhyiddin İbnü'I-Arabî'nin tesiri vardır ve İbnü'I-Arabî'ye nisbet edilen Ekberîyye mektebinin görüşlerini Anadolu'da temsil eden âlimler arasında yer almaktadır. (...) Molla Fenârî, Kudüs'te bir medrese ile Bursa'da üç mescid ve bir medrese yaptırmış*”tır (Aydın, 2005: 245).

Hikâyenin son kişisi bir şeyhtir. Bu kişinin adı zikr edilmemekle birlikte, hikâyedeki rolünden anlaşıldığı kadarıyla insanların tavır ve davranışlarından, onların geleceğine yönelik öngörülerini olan biridir. Ahmedî'nin, Hacı Paşa'nın ve Monla Fenârî'nin geleceğine yönelik yaptığı yorumların isabetli olduğu görülür.

Bu iki hikâyede açık mekân “*diyâr-ı Rûm*” ve “*Amasiyya*”dır. Diyâr-ı Rûm, açık ve geniş mekân olarak Anadolu'dur ve hikâyede Timur'un yağmalayıp talan ettiği yer konumundadır. Bilindiği üzere Timur, Yıldırım Bayezid ile Ankara Savaşı'nda savaşmış ve kazanmıştır. Tarihî kaynaklar, Anadolu'da siyasî birliğin bu savaştan sonra bozulduğunu ve Timur'un da çok fazla tahribatta bulunduğunu yazar.

Hikâyede diğer açık mekân Amasya'dır. Burası Ahmedî'nin Timur'a kaside sunduğu yer olarak belirtilmektedir. “*Germiyan sarayında Süleyman Şah'ın nedîmi iken Timur'un Anadolu fethi sırasında Amasya'ya geldiğinde ona bir kaside sunan Ahmedî (ö.815/1412), hükümdarın iltifatını kazanıp, meclislerine dâhil olmuştu*” (İpekten, 1996: 18).

Hikâyeler zaman yönünden değerlendirildiğinde hızlı bir zaman akışının varlığı görülür. Şöyle ki; hikâye kişileri Ahmedî, Monla Fenârî ve Hacı Paşa, daha öğrencilik zamanlarında beraber evliyaya giderler iken; bir anda ustalık dönemlerine geçtikleri görülür. Ahmedî Timur'a kaside sunacak kadar işinin ehli konumuna gelmiştir. Burada şeyhin tahminleri ileriye dönük zaman dilimlerini gösterirken;

söylediklerinin doğru çıkması ise geriye dönük zaman süreçlerini gösterir. Böylece yaşatılan güncel zamanda geleceğe ve geçmişe dönük hızlı geçişler yapılmıştır.

Olaylardan hareketle hikâyenin nesnel zamanının Osmanlı'da II. Bayezid dönemi ve Ankara Savaşı'nın yapıldığı, 15. yüzyılın başları olduğunu söylemek mümkündür.

3. 3. Ahmedî'nin Timur'a Değer Biçmesi

“Bir gün Tîmür ba‘zı dil-berân-ı sîm-endâm ile ‘azm-i hâmmâm idüp hîlâl-i mübâsefe ve eşnâ-yı kelâmda mezbûra hîtâb ile iltifât idüp: Bu hûsn ü bahâ ile bî-bahâne olan dil-berân-ı sîm-beri ve ‘âlem-i luţf u melâhatde yegâne olan mehveşân-ı perî-peykeri bahâyâ tut, didükde Aħmedî daħı: Kiminüñ sîmîn teni dünyâ ʔolısı sîm ü zer deger ve kiminüñ kıymet-i dürr-i dendânına Mışır ħarâcı deger la‘l ü gevher ancak vefâ ider, diyicek Tîmür, beni daħı bahâyâ tut dir. Şâ‘ir-i mezbûr daħı ol mâlik-i ħazâ‘in-i cihânı ve zâbt u ħâris-i genc-i şâygânî olan Tîmür-ı Gürgânî’ ye seksen akçe bahâ biçer. Tîmür mezkûruñ bu ħavl-i menfûrından rencûr olup: Yalñuz benüm fuţam seksen akçe deger, didükde Ahmedî, ben daħı bahâyâ tutduğum fuţañdur yoħsa sen bir akçe itmezsin ve nefsü‘l-emrde fûls-i aħmere değmezsin, dir. Tîmür şâ‘ir-i mesfûruñ bu laţifesinden maħzûz u mesrûr olup ceyb ü dâmânın ħark-ı dürr ü güher ve himyân miyânın pür-sîm ü zer ider. ” (Tezkire, 1978: I, 146-148).

Hikâyede adı geçen kişiler Ahmedî ve Timur'dur. Hikâyenin olay örgüsü üzerinden kişiler anlatılacak olursa; bir gün hamamda sohbet esnasında Timur, Ahmedî'den güzellere değer biçmesini ister. Ahmedî, kiminin parlak teninin dünya dolusu gümüş ve altın ettiğini, kiminin inci dişlerinin Mısır haracı ettiğini, oysa işin aslının vefada olduğunu söyleyince; Timur kendisine de değer biçmesini ister. Şair bu istek karşısında o dünyanın hazinelerinin sahibi, tuttuğunu koparan genç ve hırslı Timur'a seksen akçe değer biçer. Timur bu istenmedik cevap karşısında yalnız üzerindeki havlunun seksen akçe ettiğini söyleyince Ahmedî; ben de zaten üzerindeki havluya değer verdim, yoksa sen bir akçe etmez, kırmızı pula değmezsin, diye yanıt verir. Şairin bu latîfesi hoşuna giden Timur, ona altın ve gümüş çeşitli ihsanlarda bulunur.

Hikâyede, Ahmedî'nin ince ve keskin zekâsının hoş bir latîfede şekil aldığı söylemek mümkündür. Burada Ahmedî ince ve keskin zekâsıyla hoş nükteler yapan

şair olarak bulunurken; Timur ise tuttuğunu koparan, genç, hırslı, dünya hazinesinin sahibi ve hoşgörülü bir devlet adamı vasıflarıyla bulunur.

Hikâyede kapalı mekân hamamdır. Ancak hamamın niteliklerine değinilmeyip sadece parlak göğüslü dilberlerin temizlik için kullanıldığı, şair ve Timur arasındaki konuşma da düşünüldüğünde hoş sohbetlerin yapıldığı bir yer olduğu söylenebilir.

Hikâyede açıkça belirtilen bir zaman diliminin olmadığı görülür. Anlatının nesnel zamanı Timur dönemi 15. yüzyıldır.

3. 4. Ahmedî ve Şeyhî'nin Dostluğu

“Rivâyet olunur ki Aḥmedî kitâb-ı mezbûrî a‘yân-ı ‘aşrına ‘arz eyledükde anlar daḥı; bu maḳûle kitâbdan bir iyice ḳaşıde yegdür, dirler. Aḥmedî daḥı Şeyḥî ile celîs ve leyâlî vü eyyâm ve şühûr u a‘vâmda mezbûr ile hem-dem ü enîs imiş. Aḥmedî nâmına Şeyḥî ol gice bir ḳaşıde diyüp irtesi Ahmedî; ḳaşıde benümdür, diyü mezbûrlara ‘arz itdükde ol zemânda olan ekâbir ü a‘yân-ı nâḳıdân * emti‘a-i belâgat u beyân ve şarrâfân-ı bâzâr-ı fezâ’il ü ‘irfân olmağın görürler ki ḳaşıde ile nazm-ı kitâbuñ ol ḳadar münâsebeti ve elfâz u ma‘ânîde aşla müşâbeheti yok. İki bir mişḳâtden olınmaduğı zâhir ve ol nev-âmede-i ‘âlem-i gaybuñ ol mâderden toğmaduğı nûr-ı ḥürşîd gibi rûşen ü bâhir olıcaḳ; ḳaşıde senüñ ise kitâb senüñ degüldür, dimekle menba‘-ı sened eḳaşş-ı muraḥḫaşdur diyü, müdde‘âsını redd ve ebvâb-ı ḳabûl u taḫşîni bu yüzdendir sedd itmişlerdür.” (Tezkire, 1978: I, 148).

Hikâyenin kişileri Ahmedî, Şeyhî ve zamanın fesâhat ve belâgattan anlayan ileri gelenleridir. Hikâyede bahsedilen eser ve kasideden yola çıkarak kişiler hakkında bilgi verilecek olursa; hikâyenin öncesinde şairin meşhur eseri İskendernâme'nin adı belirtilmektedir. Türk edebiyatında manzum olarak özgün İskendernâme yazma geleneğini ilk başlatan Ahmedî'nin, Firdevsi ve Nizamî'yi örnek alsada içerik olarak onlardan farklı bir eser yazmayı başardığı söylenir. Eserinin Emir Süleyman'a (1411) sunulduğu belirtilir. (Ayçiçeği, 2013:134). Ahmedî eserinin sonuna “*kendi yaşadığı asrın tarihini anlatan Dâsitân-ı Tevârih-i Müluk-i Âl-i Osman bölümünü eklemiştir. Bu bölüm İskendernâme nüshalarının hepsinde mevcut değildir*” (Azamat, 1992:16).

* Eserde “nâkdân” olarak yazılan kelimenin “nâkıdân” olarak yazmak uygun görüldü. (Sungurhan, 2009:121).

Ahmedî kitabını zamanın ileri gelenlerine sunduğunda onlar bu makule kitaptan bir kasidenin daha iyi olduğunu söyler. Ahmedî, Şeyhî ile birlikte otururlar, o günlerde, gecelerde hatta aylarda can ciğer dostlardır. Ahmedî adına Şeyhî o gece bir kaside söyler. Sonrasında Ahmedî kasidenin kendisine ait olduğunu söylediğinde o zamanın beyan ve belâgat ürünleriyle ilgilenen faziletler pazarının sarrafları tecrübeli kişiler, kaside ile şiir kitabının o kadar münasebeti mana ve lafızda bir benzerlik olmadığı yönünde olduğunu görürler. İkisinin de aynı kandilin ışığı olmadığı ortadadır. O görünmeyen âlemin yeni yetmesi, o anadan doğmadığı, güneş ışığının nuru gibi parlak olacak. Kaside senin ise kitap senin değildir demekle en hassas senedin kaynağına izin verilmiştir diye iddiasını reddedip kabul kapılarını kapatırlar.

Hikâyede soyut mekân bilgi, tecrübe ve anlayış pazarının geçtiği görülür. Buradaki âlimler de bu pazarın sarrafları olarak nitelendirilmiştir. Burada açıkça bu durum belirtilmese de anlamsal olarak bir teşbihten bahsedilebilir. Şöyle ki; dönemin kasidesi, mesnevisi vd. değerli bir mücevher, bunların değerini belirten sahipleri de sarrafa teşbih edilmiştir.

Hikâyede hatırlatılan zaman işaretleri “*leyâlî*”, “*eyyâm*” ve “*şühûr*” sözcükleridir. Bu zaman dilimleri hikâyede iki şairin birlikte vakit geçirip dostluk kurduğu geçmiş zamanlara atıf yapmaktadır.

3. 5. Kırk Yaşında Tövbeye Gelen İshak Çelebi

“Rivâyet olunur ki merhûm İshak Çelebi sene tis‘a ve şelâşin ve tis‘a mi‘ede ‘ömri vâşıl-ı nişâb-ı Mîkât-ı Rabbânî ve mebde-i kemâlât-ı insânî olup bülûğ-ı haqîki ile müsemmâ olan sinn-i erba‘îne vâşıl olduğda dâ‘î-i tevfiğ halka-i inâbeti halvet-hâne-i dil ü cânına urup delîl-i hidâyet kavâfil-i istinâbeti pîşgâh-ı hâtır-ı pür-intibâhına irgürüp; mebâdî-i kühûletde vişâl-i gavânî hōş olmaz ve zuhûr-ı âvân-ı şeybde şarâb-ı erguvânî nüş olunmaz. Tedârük-i mâ-fât ki ‘unfuvân-ı şebâbda olmuş idi, tevbe vü inâbetsüz müyesser olmaz ve telâfî-i zülâl ki gûlvâ-yı cevânide irtikâb olunmuş idi, tündim ü mürâca‘atsuz muşavver olmaz, diyüp Şahın müderrisi iken cümle melâhî vü menâhiden rücû‘ ü inâbet idüp *tübtü ila ‘llâhi* * diyü târiğ diyüp tevbe itmiş. Ol vakıtden dem-i rihletine dek dâmen-i pâk tevbesine dest-şikest irmemiş ve hârim-i ‘işmet ü ‘iffetine nâ-mahrem-i hâram girmemiş.” (Tezkire, 1978: I, 163-164).

* Allah’a yöneldim.

Hikâyenin merkezî kişisi İshak Çelebi'dir. Anlatıya göre İshak Çelebi dokuz yüz otuz dokuz yılında Allah'a ulaşma vaktinin olduğu olgunlukların başı olan kırk yaşına geldiğinde, uygun bir dua ile tövbe halkasına dâhil olanlardan olup iç dünyasına çekilir. Onun hidayet yolcularının kafilesine katılışı, gönül uyanışı kıvılcımı hâline gelip harekete geçer. Bu olgunluk çağı başlangıcında zenginlik, eğlence hoş olmaz ve yaşlılık alametinin başlangıcında erguvan renkli şarap içilmez. Yaş ilerleyince bu işler insana yakışmaz, bunlar gençlikte olur. Bunlara bir tövbe gerekir diyerek Sahn müderrisi iken bütün bunlardan geri dönüp *tübtü ila'llâhi* diyerek tarih de düşürür.* Göç vaktine kadar ettiği tövbeye sadık kalır.

Hikâyede kapalı mekân İshak Çelebi'nin müderrislik yaptığı Sahn Medresesidir.

Hikâyenin yaşatılan güncel zamanı İshak Çelebi'nin 939 yılında kırk yaşına geldiği zamandır. Bu yaş, merkezî kişinin kendisini bilip olgunluğa ulaştığı zamandır. Bu durum onun konuşmalarından anlaşılmaktadır.

3. 6. Selim Bin Bâyezid Han'ın Âhî'ye Kızması

“Rivâyet olunur ki merhûm Selim bin Bâyezîd Hân *'Aleyhi'r-rîmetü ve'l-gufrân*** kitâb-ı mezbûrdan bir iki varak gördükde ol zemânda kâzî askerler olan Zeyrekzâde ve Kemâl Paşazâde'ye Âhî'nün sinn-i sâl u vaşf-ı hâlinden su'âl itdükde dağı manşiba duhûl itmemiş silk-i mülâzımında ve sâl-i hudûd-ı erba'indedür, dirler. Merhûm-ı merhûm ehl-i hüner ve ehâli-perver ve me'âlî-güster olmağın buyurur ki: Mebâdâ bu gönce-i nev-şüküfte henüz açılmadın giribânı dâmen-i gül gibi hâr-ı noğşân elinde şad-çâk ve dağı büy-ı dil-cüy-ı müşgîn-demi meşâmm-ı 'âlemi mu'ağtar itmedin hazân-ı zevâl ile magâk-ı ihtifâda âlûde-i hâk ola. Mezbûre ri'âyet idün ki intizâm-ı hâl cevdet-i tab'a bahâne ve himmet-i pâdişâh-ı deryâ-nevâl semend-i zihne tâziyânedür, didükde Anaçolı kâzî'askeri olan merhûm Kemâl Paşazâde hemân ol ân yigirmi aqçe ile Burûsa'da Bâyezîd Paşa Medresesin 'arz ider. Lâkin Rûmili kâzî'askeri olan Zeyrekzâde mezbûrı yârdan uçurup; pâdşâh-ı pür-re'fet ü 'inâyetinün saña küllî ri'âyet olunmağa fermân-ı kâdr-ı kudretleri cilveger-i mınaşsa-i zuhûr

* Bu tarihin ebcet hesabına göre hesaplandığında 909/1453 yılına karşılık geldiği görülür.

** (Allah'ın) rahmeti ve bağışlaması üzerine olsun.

olmuşdur. Bu merteye ile *ḳanā‘at maḥẓ-ı denā’et* belki *‘ālī-himmet* olanlar yanında *‘ayn-ı ſenā‘atdūr*, *diyü mezbūre ḳabūl-ı medreseden nefret virüp bi’l-āḫire ‘adem-i ḳabūl-ı ihsānı ma‘rūz-ı sūdde-i sultānī* olduḳda *sebeb-i tekeddūr-i ḫāṭır-ı ‘ālīſānı* olup *mezbūr daḫı zillet-i mülāzemetden ferāgat itmemiſ; ſimden girü anı min ba‘d baña ‘arz eylemeñ, diyü buyurur.”* (Tezkire, 1978: I, 192-193).

Hikâyede adı geçen kiſiler; Selim bin (II.) Bayezid Han, Zeyrekzâde, Kemal Paſazâde ve Âhî’dir. Öncelikle hikâyede bir kitaptan bahsedilir. Hikâye öncesi bilgilere bakıldığında bahsedilen kitap Hüsrev ü ſirin adlı eserdir. Bu kitabın iki varağını Selim bin Bayezid Han sağlığında görür. Dönemin kazaskerleri Zeyrekzâde ve Kemal Paſazâde’dir. Padiſah bunlardan Âhî’nin kim olduğunu sorduğunda henüz memurluğa baſlamamıſ kırk yaſlarında biri olduğunu söylerler. Halkı da seven biri olduğunu eklerler. Merhûm Sultan bahsedilen kitabın iki varağını okuduktan sonra Âhî’yi açılmakta olan gonca ancak dikenler yüzünden bir türlü kendini gösteremeyen güle benzetir. ſiirlerinin beğenildiğini gören Âhî, kendisiyle ilgilenilmesini ister. Bunun üzerine Anadolu kazaskeri olan merhûm Kemal Paſazâde, hemen o an yirmi akçe yevmiye ile Bursa’da Bayezid Paſa Medresesi müderrisliğine Âhî’nin tayinini ister. Ancak Rumeli kazaskeri olan Zeyrekzâde onu yarıdan uçurup padiſahın riayeti sana açık fermandır, bu onun lütfudur, güzelliğidir; ancak bununla yetinmek alçaklığın ta kendisidir, diye Âhî’nin aklına fitne sokar. Padiſah sana daha yüksek merteye verdi ama Kemal Paſazâde seni buraya atadı ſeklinde aklına girer. Böylece adamı medreseden soğutur ve bu lütfun kabulü padiſahın eſiğine de ulaſmakla yok olur. İlğisinin kötüye kullanılmasına kızan padiſah, bundan böyle onun adının bile anılmamasını buyurmuſtur.

Hikâyede adı zikr edilen kiſilerden Kemal Paſazâde Anadolu kazaskeri olarak görev yapar. Selim bin Bayezid Han dönemin padiſahı olarak hikâyede yerini alırken, diğer kiſi Zeyrekzâde ise Rumeli kazaskeri olarak hikâyede bahsedilen kiſidir ve Âhî’nin aklına girip araya fitne sokan kiſi olarak kendisini gösterir. Yine Osmanlı’da kazaskerlik makamının Anadolu ve Rumeli olarak iki ayrı ſekilde yürütüldüğü buradan anlaſılır.

Hikâyede kapalı mekân Bayezid Paşa Medresesidir. Burası, Padişah'ın Âhî'ye ilgisi dolayısıyla; Kemal Paşazâde'nin, Âhî'nin görevlendirilmesini istediği medresedir. Günlüğü yirmi akçe değerindedir.

Hikâyede zaman olarak belirtilen bir ifadenin olmadığı görülür. Hikâye kişisi Selim bin Bayezid adından dolayı tarihsel olarak nesnel zaman Yavuz Sultan Selim dönemi kabul edilebilir. Hikâyede anlatılanlar padişahın sağlığında gerçekleşen olaylar iken; bu rivâyetin sultanın vefatından sonraki bir dönemde anlatıldığı anlaşılmaktadır.

3. 7. Zâtî'den Öğrencisi Bâkî'ye Şiir Üzerine Öğütler

“Kendüleri hikâyet iderler ki; bu gazeli didükde ol zemânda re'îs-i şu'arâ-yı Rûm ya'nî Mevlânâ Zâtî merhûma iletçükde hadâset-i sinnimüz olmağın bu eş'âr-ı bî-mişâl zâde-i tab'um olduğına ihtimâl virmeyüp kân-ı cinânından cevâhir-i naşîhati nişâr ve şâdef-i derûnından dürer-i pendi îşâr idüp didi ki: Kimesnenüñ hizâne-i eş'ârı ve ceyb-i güftârına mânend-i çenâr el uzadursañ şaḥne-i rûzgâr dest-i vücûduñı kûtâh itdüğünde iştibâh yoḡdur ve herkesüñ ki ebkâr-ı efkârını zûr u zâr ile sineñe çekesin mazhar-ı 'itâb u 'ikâb olacağında şübhe vü irtiyâb yoḡdur ” (Tezkire, 1978: I, 203).

Hikâyenin kişisi Zâtî; yaşlı, fakat benzersiz şiirleri bulunan genç şairlere de öğütler verip onların şiirleri hakkında yorum yapan Anadolu şairlerinin önderi olarak hikâyede bulunur.

Hikâye öncesinde Bâkî'ye ait bir gazeli -konu gereği gazel yazılma ihtiyacı duyulmadı- şair yazdığında o dönemin Anadolu şairlerinin önderi Zâtî'ye götürür. Zâtî'nin burada verdiği öğüt manidardır: Eğer herhangi bir kimsenin şiir hazineleri ve söz dağarcığına çınar misali el uzatırsan, zamanın o eli kısaltacağından kuşku yoktur, diyerek kimsenin şiirini çalmamasının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Buradan Zâtî'nin aynı zamanda Bâkî'ye hocalık yaptığı bilgisine de ulaşılır. Ona öğrencisi Bâkî tarafından nazire yazıldığı da söylenir (Coşkun, 2013: 150).

Devamında gelen aşağıdaki hikâye öğrenci-hoca ilişkisini ortaya koyar niteliktedir:

“ Hikâyet olunur ki büleğâ-yı Rûm'ün şâ'ir-i şütüde-şifâtı ya'nî Mevlâna Zâtî; Bâkî Çelebi'nün bu maḥla'-ı feşâḥat-simâtını alup tamâm gazel eylemiş ve Bâkî gibi şâ'ir-i sâḥirin şî'rin uğrulamak 'ayb degüldür, dir imiş. ” (Tezkire, 1978: I, 207).

Bu hikâyeye göre ise; Anadolu'nun belâgatte övülmeye değer şairi Mevlânâ Zâtî, öğrencisi Bâkî'nin doğru söylediği matla' alıp gazeli tamamlar ve Bâkî gibi büyüleyici şairin şiirini almak ayıp değildir, der.

Burada Zâtî'nin öğrencisine verdiği değer yanında, onun bir gazelini düzenlemesi de edebî açıdan önem arz eder. “*Zâtî de onun bir beytini tazmin edip yazdığı gazeli dîvânına koymuş, kendisini ayıplamak isteyenlere, ‘Bâkî gibi bir şairin şiirini almak ayıp değildir.’ diyerek yaptığı işi haklı göstermek istemişti*” (Çavuşoğlu, 1991:537) ifadesi bunun farklı niyet için yapıldığını belirtmiş olsa da burada çift yönlü hoca-öğrenci ilişkisinden bahsetmek mümkündür. Çünkü Bâkî hocasına şiirlerini göstererek kendini ve şiir dilini geliştirirken, hocasının onun şiirini düzenlemesi, Zâtî tarafından başarısı kabul edildiği anlamına da gelmektedir. Hocası tarafından bakıldığında; bir eğitici ve öğretme vasfını taşıyan Zâtî, öğrencisine önemli bir şair vasfı yüklemiştir. Onun matla beytini tamamlayarak eserine eklemekle, edebiyat dünyasına da yeni bir şiiri kazandırmayı başarmıştır. Toplum içerisinde bir hocanın öğrencisini nasıl konumlandığını da ortaya koyan hikâye, eğitim yönünden de önemli konulara işaret etmiştir.

Zâtî hakkındaki başka bir görüşe göreyse ilim tahsili olmadan onun olağanüstü güzellikteki şiirlerini dükkânına gelen şiir heveslilerinin orijinal düşüncelerini farklı mazmunlarla kullandığı yönündedir. Böylece şiirlerini çaldığını iddia edenlereyse onun cevabının dîvân sahibi şairlerin şiirlerinin kıyamete kadar okunduğu, hoşça manaların kaybolmaması için dîvânına aldığı şeklinde cevap verdiği söylenir (Şentürk, 2017: 217).

Hikâyede mekân olarak açıkça belirtilen olayın geçtiği bir yerin olmadığı görülür. Ancak “*Zâtî'nin, Beyazıt Camii avlusundaki remilci dükkânına sık sık giderek gazellerini onun tenkidine sunuyordu*” (Çavuşoğlu, 1991: 537) ifadesi Bâkî'nin hocasına şiirlerini gösterdiği mekânın varlığından haberdar eder. Ancak burası hikâyede açıkça belirtilmemiştir.

Hikâyede nesnel zaman Zâtî'den hareketle belirlenecek olunursa on altıncı yüzyıl olarak söylemek mümkündür. Yaşatılan güncel zaman olarak ise, Bâkî'nin öğrencilik yılları olup şiir hakkında hocasından öğütler aldığı dönemlerdir.

3. 8. Basîrî'nin Nüktedanlığı ve Hamamları

“Merhūmuñ leṭā’ifi meşhūr ve elsine-i ḥavāşş u ‘avāmda mezkūrdur. Cümleden herkese lakabına münāsib ba’zı menāşib virmişdür. Meşelā Müselmān Ḥasan’a İmān Hışārı, Uzun Muşlihü’ddin, Boyābād, Ḥaşeri Ḥasan’a Çubukovası, Küçük Bālî’ye Yalağova, olıncacıḥ dimiyeler o daḥı bizüm günāhımız ‘afv ide. Şarı Gürze Kızılağaç, Oturak Süpürge’ye Akşarāy Kartala Kuzguniye Medresesi begenürse *ḥōş est begenmezse kuşest. Āhî*’ye kūyinuñ kazāsı. Bu risāle-i bedî’ü’l-makāleyi itmām idüp vüzerādan birine virdükde vezîr mezbūra: Cümle-i ‘āleme manşib tevzî’ itmişsin, bize daḥı manşib yok mı, didükde meger vezîr-i mezbūr ol zemānda sulṭānlardan birini almak üzere imiş. Basîrî daḥı vezîr-i mesfūra: Size Sulṭānönü sancāğın virem, dir. Bir laṭifesi daḥı oldur ki ḥammāmlar tevzî’ itmişdür. Müderrislere müftî ḥammāmı, mülāzımlara kâzî’asker ḥammāmı, kedilere çartaklı ḥammāmı, ‘avretlere alaca ḥammām, ergenlere ‘azablar ḥammāmı, ḥammāllara sırt ḥammāmı, cüllāhlara çukur ḥammāmı, dil-berlere vefā ḥammāmı.” (Tezkire, 1978: I, 215).

Hikâyenin başlangıcında nüktedanlığı ile meşhur, hem halk hem de seçkinler arasında zikr edilen biri vardır. Bu kişi herkese lakabına uygun bazı makamlar verir. Meselâ; Müslüman Ḥasan’a İmān Hisarî, Ḥaşerî Ḥasan’a Çubukovası, Sarı Gürz’e Kızılağaç, Oturak Süpürge’ye Aksaray, Kartala Kuzguniye Medresesi gibi. Bu başlangıç makale mektubunu bitirip vezirlerden birine verdiği ve vezir bahsedilen kişiye: Âlemin hepsine makam dağıtmışsın, bize de makam yok mu, dediğinde meğer bahsedilen vezir o zamanda sultanlardan birini almak üzeredir. Basîrî bu soru karşısında tevriyeli biçimde “*size Sultanönü sancağını vereyim*”, der. Hikâyenin sonunda bahsedilen kişinin Basîrî olduğu bu cevaptan anlaşılır.

Basîrî hakkında Kınalızâde Tezkiresi’nde, hikâye öncesi bilgilerde Horasanlı olduğu ve Sultan Bayezid’in Monla Câmî ve Nevâî’nin gazellerini sipariş etmesiyle Basîrî’nin Bayezid’e geldiği bilgisi verilir. Sonrasında ise Sultan Bayezid’in damadı Uğurlu Sultan Ahmed’in özel işlerine bakan görevli olur. Sultanın onun sohbetleriyle eğlendiği bilgisi de yer alır.

Hikâyede ise Basîrî’nin nüktedanlık özelliğine vurgu yapılmıştır. Onun “*nüktelemi genellikle hezl (alay, şaka) ve hiciv özelliği taşıdığı hâlde devletin ileri gelenlerinin meclislerinde aranan bir kişi olduğuna bakılırsa kaba ve kırıcı olmadığı,*

dinleyenlere zevk verdiği söylenebilir ” (Çavuşoğlu, 1992: 105) hakkındaki bilgi mizah konusundaki yeteneğini ortaya koyar.

Hikâyede kişinin özellikleri ile mekân iç içe geçmiş durumdadır. Basîrî'nin nükte örneklerinden birisi hikâyede mekân olarak adı geçen hamamlardır. Burada kapalı somut bir mekânın -hamam- olmadığı görülmekle beraber bu mekân soyut özellikler taşımaktadır. Onun bir latîfesi, hamamlar dağıtması üzerinedir. Müderrislere müftü hamamı, teğmenlere kazasker hamamı, kedilere çardaklı hamamı, eşlere alaca hamam, dokumacılara çukur hamamı, güzellere vefa hamamıdır.

Burada görülür ki bu sözlerin ne kadar latîfe olarak söylenilmiş olsa da mana yönünden derin olmasıdır. Şöyle ki; herkesin bildiği üzere hamam, Türklerde önemli bir temizlenme yeridir, medeniyet göstergesidir. Ama aynı zamanda sosyo-kültürel yönden de önemli işlevleri bulunur. Tarihte evde oturan kadınların dışarıya açıldığı, sosyalleştiği, hatta kaynanaların kendisine gelin baktığı yerler olarak anlatıldığı görülür. Öyleyse hamamın, eksikliği hissedilen ihtiyacı gidermek için kullanıldığı da söylenebilir. Bu hikâyede Basîrî'nin nüktelerinin tam bu manaya geldiği görülür. Burada hamam somut bir mekân olmaktan çıkmış ve soyut bir ihtiyacı gidermek için insanların ruh dünyasına hitap eden manevî mekânlar olarak yerini almıştır. Vezir sultan alacaktır, Basîrî ona Sultanönü Hamamı'nı uygun görmüştür. Çünkü vezirin hedefinde sultan vardır. Kedilerin barınabileceği yerler çardaklardır ki hamam burada canlının güvenlik ihtiyacını sağlayan yer olarak karşımıza -çardaklı hamamı- çıkmaktadır. Dokumacıların en çok ihtiyacı olan yerler dokuma malzemeleri için gerekli olan çukurlardır ki buralar olmasa mesleklerini icra edemeyeceklerdir. Dolayısı ile Basîrî onlara çukur hamamını uygun görmüştür. Vefasızlıkları ile âşığa acı çektiren güzellere ise Basîrî, vefa hamamını uygun görmüştür ki onlara en çok vefanın gerekli olduğu düşüncesindedir.

Kartallara da Kuzguniye Medresesini uygun görmüştür. Buradaki medrese kapalı, somut, öğretim görülen bir mekân değildir. Halk arasında kartala kuzgun denilmesinden olsa gerek ki Basîrî böyle bir latîfede bulunmuş olabilir. Burada Basîrî'nin kartala Kuzguniye Medresesini uygun görmesi düşündürücüdür. Kartalın akıllı kuşlar olduğunu kastetmiş olabileceği akla gelen ilk ihtimaldir. Çünkü insanoğlu defn etmesini bile ilk olarak kartallardan öğrendi. (Mâide/31).

Hikâyenin sonuç bölümüne gelindiğinde Basîrî'nin nüktedanlığı ile kıvrak zekâsını ortaya koyacak misal bir hikâye anlatılır:

“Cümle-i leṭā’ifinden menḳūldür ki bir gün İskender Çelebi meclisde itdūgi sefer ve çekdūgi ālām u ḥaṭarı rivāyet idüp seyāḥatin hikāye iderken İskender Çelebi mezbūra: Yā Mağrib’i gördünüz mi, diyü ḳaşd-ı ihām itdükde Basîrî-i ‘arîf fi’l-ḥāl ḳaşd-ı mezbūra vāḳıf olup; İskender-i Zül’-ḳarneyn degülüm ki dünyāyı seyr idem, diyü ilzām ider.” (Tezkire, 1978: I, 215-216).

Yukarıdaki hikâyeye göre bir gün İskender Çelebi mecliste, ettiği sefer ve çektiği sıkıntıları rivāyet edip seyahatini anlatırken Basîrî’ye: Mağrib’i gördünüz mü şeklinde uzak anlamını kastederek soru sorar. Bilgili Basîrî hemen kişinin niyetini anlayıp İskender-i Zülkarneyn değilim ki dünyayı seyredeyim, diyerek kişiyi susturmayı başarır.

Bu rivāyette kişi olarak açıkça zikr edilenlerin merkezî kişi Basîrî’nin haricinde İskender Çelebi ve İskender-i Zülkarneyn olduğu görülür. Merkezî kişinin özelliklerinden yukarıda bahsedilmişti. Diğer kişiler İskender Çelebi ve İskender-i Zülkarneyn’den olay örgüsündeki rollerine bağlı olarak açıklama yapılacak olursa;

Olayın mecliste, yani resmî bir yerde yaşandığı görülür. Bu durum kişilerin resmî devlet görevinde bulunma ihtimallerini ortaya koyar. İskender Çelebi de dönemin meclisinde görev yapan bir devlet adamı konumundadır.

Hikâyede İskender Çelebi kendi hayatına dair bir rivāyeti mecliste aktarır ve Basîrî’yi de küçümsemiş olacak ki sen Mağrib’i bilir misin diye bir soru sorar. Aslında burada küçümsemenin haricinde İskender Çelebi’nin kendini öne çıkarma isteğinde olduğu da düşünülür. Çünkü soru sorduğu kişinin Basîrî olması manidardır. Bu kişi halk ve seçkinler tarafından nükteleleriyle tanınmış, sevilen, dönemin meşhur bir kişisidir.

Diğer adı geçen karakter İskender-i Zülkarneyn’dir. “*İskender-i Zülkarneyn, dîvân şairlerinin dilinde gücün, büyüklüğün, iktidarın, bilginin, itibarın, soyluluğun, şanın şöhretin timsali, türlü özelliklere sahip bir hükümdar olarak tavsif edilir*” (Avcı, 2013: 54).

İskender-i Zülkarneyn’in aynası sayesinde gönülleri görebilme gücünün olduğu da kaynaklarda geçer. Burada Basîrî’nin cevabı farklı anlamlarda yorumlanabilir. İlk olarak şunu demek istemiş olabilir: Tamam ben nüktelemlerimle insanların arasında meşhur olmuş olabilirim ama İskender-i Zülkarneyn gibi gizil güçlere sahip değilim. Böylece sınırlarını ve haddini belirlemiş olur. Diğer bir anlamda

ise; seferlerini anlatan İskender Çelebi'ye, İskender-i Zülkarneyn'in seferlerinin yanında senin yaptığın seferler ve çektiğin acılar hiç kalır manasında kullanmış olabilir. Çünkü dîvân şiirinde İskender-i Zülkarneyn aynı zamanda soyluluğun da temsilcisidir. Boşuna kendini yaptığın seferlerle övüyorsun manasına getirebilir. Basîrî'nin cevabının doğunun ve batının sahibi anlamında da kullanılma ihtimali vardır.

Hikâyede mekân olarak zikr edilen yer Mağrip ve meclistir. Burada İskender-i Zülkarneyn ile Mağrip kelimesinin birlikte kullanılması da manidardır. “*Mağrip Sultanı Kaydafa, karakteri, basireti, akıl ve vicdani hasletleriyle İskender'in rakibi olan tüm sultanlardan farklı bir görünüm arz etmektedir. (...) Kadın hükümdar Kaydafa, güzelliği, akıllı, olgunluğu ve gücüyle İskender'in meclisinde anılır*” (Gökcan, 2009: 762,765). Basîrî de nükteleri, kıvrak zekâsı ile meclislerin aranan kişisi durumundadır.

Hikâyenin mecliste Basîrî ve İskender Çelebi arasında geçmesi, iham sanatıyla hem uzak hem yakın bütün anlamlarını düşündürür. Şöyle ki; İskender-i Zülkarneyn'in, Mağrip sultanının niyetini aynası sayesinde anlama ihtimali vardır. Yani Basîrî, İskender Çelebi ile ‘ben Zülkarneyn değilim ki nereden göreyim, belki sen görmüşsündür’ manasında alay da etmiş olabilir. Çünkü cevabı alan İskender Çelebi'nin sustuğu hikâyede ayrıca belirtilmiştir. Olayın mecliste gerçekleşmesi de yakın anlamı ortaya koyar. Burada iham sanatının kullanılması çıkarılabilecek anlam zenginliğini de beraberinde getirir. Bu yüzden birçok anlam çıkarılsa da kesin olarak ‘şunu demek istemiştir’ demenin yanlış olacağı kesindir.

İlk hikâye ve ardından aktarılan bu rivâyette “*birine virdükde*” sözcüğü Basîrî'nin elindeki mektubu vezirlerden birine verdiği zamana işaret eder. Fakat bu belirsiz bir zaman dilimidir. Saati, günü, vakti belirli olmayıp herhangi bir zaman dilimidir. Yine ilk hikâyede geçen “*didükde*” kelimesi “*dediği zaman*” anlamında kullanılmıştır. Mektubu alan vezirin “*bize de bir mağâm yok mu*” dediği zamana işaret eder. Belirsiz bir zaman dilimidir. Devamında kullanılan “*ol zemanda*” tamlaması “*o vakitlerde*” anlamında vezirin sultanlardan birisini alacağı söylentilerinin olduğu hatırlatılan zamana işaret eder. İkinci hikâyedeki “*hikâye iderken*” cümleciği İskender Çelebi'nin yaptıklarını anlattığı an'ı gösterir.

Hikâye öncesinde verilen bilgilerde Sultan Bayezid zamanında Anadolu'ya geldiği bilgisinden hareketle, nesnel zamanın Sultan Bayezid dönemi olabileceği söylenebilir.

3. 9. Câferî'nin “ Sermayeyi Çaldırması ”

“Hikâyet olunur ki cevân-ı merķūm Kemāl Paşazâde merhūmuñ meclisinde Zâtî'nün bu maṭla'ın kendü nāmına oķuduķda:

Meyhâne-i ıřķ içre ben bir ṭolu ķaldurdum
Bir çengî güzel sevdüm sermayeyi ķaldurdum

Monlā-yı merhūm gülüp Çelebi, sermayeyi ķaldurduķuñuz iyi degül diyü laṭife itmiş.

Bu maṭla' anıñdur:

Dirilmekten ölmek ey sîmîn-beden yegdür bana
Câme-i zer-beft ü dibâdan kefen yegdür baña ” (Tezkire, 1978: I, 253).

Hikâyede kiři olarak bahsedilen bir genç vardır. Bu adı zikr edilmeyen genç, hikâyenin merkezî kişisi konumundadır. Yazar eserde hikâye öncesi verdiği bilgilerde, bu gencin Câferî olduğunu belirtir. Bu genç Cafer Çelebi'nin Bâlî isimli oğludur. “*Dā'imā bāde-i gülgün ile berş ü afyonu cem' iderdî. Āhîr berşden ğidāsı yigirmi yidi dirheme varduķda ṭabî'at mukāvemet idemeyüp zehr-i berş āfetin almış ve mellāh-ı ercül fülk-i vücūdın deryā-yı 'ademe şalmış idi.*” (Tezkire, 253) şeklinde kendisi hakkında bilgi verilir.

Hikâye, genç delikanlının Kemal Paşazâde'nin meclisinde beyit okumasıyla ilgilidir. Mecliste Zâtî'nin bu matlamı kendi adına okuduğunda:

“Aşk meyhanesi içinde ben bir dolu kaldırdım
Bir çengî güzel sevdim sermayeyi ķaldırdım” dediğinde hikâyenin diğer kişisi

Monla Kemal Paşazâde gelip “Çelebi sermayeyi ķaldırdıđınız iyi değil” diye laṭife eder. Çelebi'nin ise Monla'ya cevap niteliğinde:

“Ey gümüş bedenli dirilmekten ölmek iyidir bana
İpek ve sırmalı kumaştan kefen iyidir bana” anlamındaki beyti söylediği

görülür. Merkezî kişi Câferî'nin sevdiğine pişman olmadığı ve sermayeyi ķaldırdıđına üzülmediği buradan anlaşılır.

Hikâyede diğer adı zikr edilen kişi Zâtî'dir. Genç delikanlının okuduğu beytin Zâtî'ye ait olması yönünden hikâyede adı zikr edilmiştir.

Hikâyede kapalı mekân olarak “*meclis*” kelimesinin geçtiği görülür. Burasının hikâyedeki anlamı şairlerin toplanma yeridir. Diğer kelime “*meyhane*” sözcüğüdür. Burası da merkezî kişinin kadeh kaldırdığı yerdir.

Hikâyede hatırlatılan zaman olarak “*Zâti’nün bu maḥla’ın kendü nāmına okudukda*” cümleciği matlanın okunduğu zamanı hatırlatır. Ancak bu zaman diliminin ne zaman olduğu belirsizdir.

3. 10. Yavuz Sultan Selim ve Halîmî’nin Dostluğu

“Rivâyet olunur ki şehzâde-i sa’âdet-me’nûs serîr-i salṭanat-ı Osmâniyye cülûs itdükde mezbûrı bâğçe ḳapusından sarây-ı sa’âdete da’vet idüp hâlini istifsâr itdükden soñra bu güne gevher-nişâr olmuşlar ki egerçi devlet-i salṭanata nâ’il olduk lâkin hâl-ı yârândan gâfil ü zâhil olduk. Bu maḳûle salṭanattan ne zevḳ olunur ki üç gündür ki nergis-i dîde-i zâhir cemâl-i bâ-kemâl-i aḥbâba nâzır ve gülistân-ı cinân-ı şebnem vişâl-i döstân-ı melek-ḥışâl ile ser-sebz ü nâzır olmamışdur.

Sulṭân Selîm Hân ‘Arabistân fetḥinde Şâm-ı şeref-encâm ḳışlak için mızrâb-ı ḥıyâm-ı sa’âdet-i ḥitâm oldukda mezbûruñ rûz-ı ‘ömri Şâm’a ve seyr ü sefer-i ḥayâtı encâma irişdi. Sulṭân-ı merḳûmuñ ḥâṭır-ı ‘âṭır-ı deryâ-maḳâṭır merḥûmuñ vefâtından tamâm dilgîr ü müte’essir olmuş idi. Ḥattâ ḥikâyet olunur ki ol sulṭân-ı gâlib ü ḳâhir merḳûmuñ cenâzesinde bi’z-zât ḥâzır olmağla aḥkâm-ı vidâd-ı pür-iḥkâmı icrâ ve rûsûm u aṭlâl-i maḥabbet-i tâmmı iḥyâ itmişdür. Mezbûruñ ta’dâd-ı fazl-ı hüneri ve ta’rif-i kemâl-i evferinde büyütür ki Sulṭân Selîm-i hünerver gibi pâdişâhuñ enîs ve ol maḳûle şehensâhuñ ki felek-ma’ârifüñ bercîsidür, muşâḥib ü celisi idi. Şu’arâ-yı zemânından biri bu beyti ḥûb dimişdür:

Şol pādşeh ki nām-ı şerîfi Selîm ola
Lâyıḳ budur muşâḥibi anuñ Ḥalîm ola ” (Tezkire, 1978: I, 307-308).

Hikâyede adı açıkça belirtilen kişi Sultan Selim Han’dır. Adı açıkça yazılmayıp ancak kendisinden bahsedilen diğer kişi ise Halîmî Çelebi’dir. Halîmî Çelebi olduğu, eserde bu isim altında hikâyenin anlatılmasından anlaşılır. Anlatılanlara göre Sultan Selim daha şehzâde iken mutluluğa kavuşup Osmanlı saltanat tahtına oturduğunda zikr edileni bahçe kapısından mutluluk sarayına davet edip hâlini sorduktan sonra aralarında durumlarını anlatan bir konuşma geçer: “*Egerçi devlet-i salṭanata nâ’il*

olduğ lâkin hâl-ı yârândan gâfil ü zâhil olduğ. Bu maķûle saltanatdan ne zevk olunur ki üç gündür ki nergis-i dîde-i zâhir cemâl-i bâ-kemâl-i aħbâba nâzır ve gülistân-ı cinân-ı şebnem vişâl-i dōstân-ı melek-ħışâl ile ser-sebz ü nâzır olmamışdur.” şeklindeki cümlede “*saltanatın devletine kavuşunca lâkin dostların hâlerinden anlamayan olduğ*” sözleri bireyin kendi öz eleştirisini yaptığının da göstergesidir. Şehzâde Sultan Selim’in tahta oturmadan önce Halîmî Çelebi ile arkadaşlıklarının olduğı da buradan anlaşılır.

Sultan Selim’in dostluğa verdiğı önemin göstergesini ise hikâyedeki “*Bu maķûle saltanatdan ne zevk olunur ki üç gündür ki nergis-i dîde-i zâhir cemâl-i bâ-kemâl-i aħbâba nâzır ve gülistân-ı cinân-ı şebnem vişâl-i dōstân-ı melek-ħışâl ile ser-sebz ü nâzır olmamışdur.”* şeklindeki ifadesinden çıkarmak mümkündür. Bu cümlede bir teşbihte bulunularak dostlara kavuşmanın şebnem cennetlerinin gül bahçesine bakmaktan daha önemli olduğı vurgusu yapılmıştır. Yani saltanat tahtına oturan şehzâde buradan gece üzerine çiğ damlalarının düştüğü gül bahçelerinin güzelliğini izleme imkânı bulsa da; bu mutluluk onun için melek huylu dostlarıyla kavuşması kadar mutluluk verici değildir.

Yine hikâyedeki kişilerle ilgili olarak anlatının ikinci kısmı denilebilecek nitelikte bir gelişmenin yaşandığı görülür. Bu gelişme, anlatılanlara göre Sultan Selim Han Arabistan fethinde son şehre -Şam’a- ordunun kışlaması için son mutluluk çadırının direğini diktiğinde bahsedilen Halîmî Çelebi’nin ömrünün Şam’a ve seyreden hayatının sona ulaştığına yöneliktir. Yazar teşbihte bulunarak sultanın gönlünü damıtılmış bir kokuya benzeterek -hassaslığını ifade etse gerek- bu gönlün merhûmun vefatından son derece hissettiğı acıyı ve üzüntüyü ifade etmiştir.

Hikâyede, önce kişilerin arkadaşlığı, ardından şehzâdenin tahta oturması ve dostunun ziyareti, sonrasında birlikte Mısır seferine çıkmaları, ardından burada Halîmî Çelebi’nin vefat etmesi ve sultanın buna üzülmesi olayların oluş sırasına göre anlatıldığını gösterir.

Hikâyenin üçüncü ve son bölümü denilebilecek kısmı ise vefatın gerçekleşmesinin ardından bir sultanın dostluğun getirdiğı âdetleri cenazenin ardından gerçekleştirilmesine yöneliktir. Bununla ilgili hikâyede; o üstün gelen galip sultan Halîmî Çelebi’nin cenazesine bizzat katılarak dostuna olan sevgisinin gereğini ve merasimini yerine getirir ve tam bir muhabbet ve dostluğun gerektirdiklerini ortaya

koyan kişi olarak anlatılır. Böylece harabe ve yıkıntılarda nasıl ki sütunlar varsa onun yaptıkları da dostluk bağının dinamikliğini göstermesi yönünden önemli kalıplardır. Orada, zikir edilen dostu Halîmî Çelebi'nin hünerlerini sayar ve ondaki sanat gücünün olgunluğunu oldukça fazla anlatır ve onu sanat göğünün hünerli Müşteri Yıldızı şeklinde tarif eder. O, padişahın sohbet edip birlikte oturduğu kişidir.

Hikâyedeki son kişi ise zamanın şairlerinden biridir ki; ismi açıkça belirtilmemekle birlikte bütün bu yaşananlara uygun olarak aşağıdaki beyti söylediği hikâyede aktarılır.

“ Şol pādşeh ki nām-ı şerîfi Selîm ola
Lâyîk budur muşâhibi anuñ Hâlîm ola ”

şeklinde söylediği beyitte *Selîm*, *Halîm* isimleriyle tevriye, “*halîm selîm olmak*” deyimiyile de irsali mesel sanatını kullanmıştır.

Hikâye açık mekân Arabistan ve Şam şehirleridir. Arabistan Sultan Selim'in fethettiği yer olarak belirtilirken, Şam ise ordusunun kışlaması için konakladığı şehir olarak belirtilmiştir.

Diğer mekân belirten kelime “*çadır*” sözcüğüdür. Hikâyedeki işlevine göre anlam verildiğinde direkleri olan ve ordunun kalabileceği, ev görevini üstlenebilecek geçici seyyar kapalı mekânlardır şeklinde tanımlanabilir.

Diğer mekân bildiren sözcükler “*bahçe kapısı*” (eşik) ve “*saray*” kelimeleri söylenebilir. Bahçe kapısı, sarayda oturan şehzâdenin yanına gelmek için dostun adım attığı eşiktir, açık mekâna karşılık gelir. Eşik denilmesinin nedeni başlangıçları, girişleri hatırlattığı içindir. Burada geçmiş ve gelecek arasındaki geçişin de simgesi olduğunda soyut mekânı gösterir. Geçmiş günlerin anımsatıldığı kapıdır eşik; geri dönüşleri göstermekle birlikte dostluğun devamı ve unutulmaması için atılan bir adımdır. Sonrasında ise kişilerin dostluğunun devam edip hatta Arabistan seferine bile gittiği görülecektir.

Saray ise kapalı mekân olarak tahta oturan şehzâdenin bulunduğu yerdir. Hikâyedeki anlamı ise sultanın devleti yönettiği merkezî yerdir; ancak samimi dostlukların hatırlanmaması yönüyle de manevî yönden soğuk mekân rolünü üstlenir. Ne kadar ki saraydan bakıldığında gül bahçelerini dahi izleyebilmek, tüm güzelliklerin sahibi olmak manasına gelse de bu güzellikler melek huylu dostlarla olan birlikteliğin

yerini tutmaz. Bu yüzden saraylar resmî işlerin yürütüldüğü, samimiyet ve sıcak dostlukları barındırmayan soğuk mekânlardır.

Hikâyede yaşatılan güncel zaman, Sultan Selim'in şehzâdelikten sultanlığa giden bir olgunlaşma süreci yaşamasıdır. Bu zaman sürecinde ne kadar zamanın geçtiği tam olarak belirli değildir. Ancak dostu Halîmî Çelebi ile olan ilişkisinden yöneticilikten öncesi ve yöneticilik dönemi olarak iki dönemden bahsetmek mümkündür. Böylece nesnel zamana da Sultan Selim dönemi denilebilir.

Diğer yaşatılan güncel zaman ifade eden kelime “*kışlak için*” kelimesidir ki; ordunun kış mevsiminde geçireceği dönem olarak hikâyede kullanılmıştır. Demek ki Sultan Selim Şam'a uğradığında kış mevsimine yakın bir zaman olmalı ki ordunun bu zor şartları olan mevsimi geçirmesi için kalabileceği çadırlar bu zaman diliminde kurulmuştur.

3. 11. Hasan Çelebi ve “Tevsen-i Dehr”

“Hikâyet olunur ki *każâ-yı Burûsa-i maħrûsadan ‘azl olunduğı ešnâda emrâz u eškâm ocağa mübtelâ be-taħşîş-i marâz-ı niķrîs ile dil-rîş ü şikeste-pâ olup devlet ü ‘izzeti pâydar ve pây-e-i ķadr u rifati sâbit ü üstüvâr olmaduğından ğâyetde rencûr u dilfigâr olup bu kâre bâ‘îş ü bâdî olan ümerâ-yı nâmdâr ve vüzerâ-yı ‘âlî-miķdâr ile ‘ale’l-ħuşûş şadr-ı ‘âlî-ķadr-ı rûzgâr olan Ķadri Efendi ile ceng ü peykâr itmege âheng idüp ‘ale’l-‘acele bir ‘arabaya süvâr olup vâdî-i ‘adem gibi ber-şahrâ-yı bî-pâyânı tütüp giderken yolda ‘araba mişikest olduķda ne pây-ı ‘azîmeti rikâb-ı ģarekete ķomağa iķtidârı ve ne ol mefâviz ü mehâlikde yârâ-yı temekkün ü ķarârı olup böyle nâ-ķâr u pür-izķırâr olduķda bu rubâ‘îyi dimişdür:*

Tevsen-i dehrüñ itdüğini baña
Hergiz itmiye ķişi ķanlusına
Cevr-i gerdûna şabr ide görelüm
Yâ öķüz öle veyâ ķañluşına ” (Tezkire, 1978: I, 288).

Hikâyede adı belirtilen ķişi Kadri Efendi'dir. Bunun yanı sıra diğer bir ķişi daha vardır ki hikâyenin merkezî ķişisi konumundadır.

Hikâyeye göre bu ķişi Bursa kazasından azl olunduğı sırada hastalıklar ve sakatlıklar ile uğraşıp ayak ağrısının hastalığı ile yüreği yaralı ve ayağı kırık olup gücü kudreti ayakaltına düşer. Burada ķişiye yönelik tasvirlerin yapıldığı görölür. Ķişinin

hem sağlık olarak hasta ve manevî olarak da incinip kırıldığı durumlar vardır. İtibarını da kaybetmiş olmalı ki hikâyede bu işe sebep olan ünlü emirler, yüce vezirler olduğu söylenir. Sonrasında Kadri Efendi ile savaşmaya niyet eder. Çarçabuk bir arabayla yola çıkıp yokluk vadisi gibi nihayetsiz çöl rüzgârını tutup giderken yolda araba bozulduğunda ne gidiş ayağı hareket üzengisine iktidarı koyma gücü ne de çöller ve tehlikeli yerlerde oturmaya imkân olmayıp böyle çaresiz ve zaruret hâlinde bu rubaiyi söyler. Bu kadar trajik bir hayat hikâyesini müellif eserde Hasan Çelebi başlığı altında aktarmıştır. Ancak eserde birden fazla Hasan Çelebi başlığı bulunduğu için bahsedilen kişinin hayatına dair aşığıdaki bilgiler hikâye öncesinde bulunur.

“Zât-ı memdûh u mağbûl şehri Gelibolı’dandır. Aşçızâde Hasan Çelebi demekle meşhûr ve serây-ı vücûdı fezâ’il ü ‘irfân-ı nâ-ma’dûd ile mağşûr u ma’mûrdur. Egerçi Gürz Seydî’den mülâzım olmuş idi. Lâkin merhûm Kemâl Paşazâde’ye ihtişâş-ı tâmm ve huşûşiyet-i mâlâ kelâmı var idi. Hattâ Mışır seferinde baña lâzımdur diyü bile alup gitmiş idi.(....) Sefer-i Mışır’dan geldüklerinde Yıldırım’a ba’dehû Manastıra ba’dehû Üç Şerefeli’ye andan Şahn’a müderris olduktan sonra Burûsa’ya kâdî olmuş idi.”(Tezkire, 287).

Bahsedilen Hasan Çelebi’nin hikâyesinin Bursa’ya kadı olduktan sonra başına gelenler olduğunu tahmin etmek mümkündür. Hikâyede diğer adı belirtilen kişi Kadri Efendi olarak geçse de hayatı hakkında detaylı bilgiye ulaşamadı. Sicill-i Osmanînin 3. cildinde *“Kadirî Abdülkadir Efendi Hamidlidir. 940’da (1533-34) vefat itdi, şairdir. Oğlu Hasan Çelebi’dir.”* (Süreyya, 1996:855) bilgileri verilse de aynı kişi olup olmadıkları konusunda emin olunamamıştır.

Hikâyede açık mekân Bursa’dır. Burası Hasan Çelebi’nin görevinden azlı olduğu şehir olması yönüyle zikr edilir. Diğer mekân belirten kelime *“ber-sahra”* ve *“vâdî-i ‘adem”* tamlamasıdır ki *“yokluk vadisi”* olarak günümüz Türkçesine çevrilir. Bu tamlamanın kullanımı kendisine benzetilen olarak görülür. Yani savaşmak için yola çıkan bireyin sonsuz çöllerdeki yolculuğu yokluk vadisinde ilerlemesine benzetilmiştir. Yazarın somut mekânı soyut mekâna teşbihte bulunduğu açıktır. Şöyle bir yorum da yapılabilir: İtibarını kaybeden merkezî kişi Hasan Çelebi’nin hastalıklarla baş başa kalması ve meslek hayatında da yaşadığı olumsuzluklar bireyin yaşantısını çıkılmaz, başı sonu görünmeyen soyut bir çöle dönüştürmüştür. Onun

söylediği rubai başı sonu belirli olmayan çöldeki çaresizliğin sabırla sona ermesini beklediğini gösterir niteliktedir.

Rubainin anlamı yorumlandığında;

“Devrin azgın atının ettiğini bana
Herhangi bir kişi kanlısına etmez.
Ya bu işlere sebep olan ölür
Feleğin eziyetine sabredelim
Ya öküz ölür veya kanlısı.”

diyerek zor zamanlar geçirdiği ve sabırla bunun geçmesini beklediği anlaşılır.

Hikâyede açıkça belirtilen bir zaman diliminin olmamasıyla birlikte, bireyin içinde bulunduğu dönem için “*tevsen-i dehr*” tamlamasının kullanıldığı görülür. Bunun da psikolojik zaman belirttiği gibi yaşatılan güncel zaman olarak merkezi kişinin bizzat yaşadığı süreç denilebilir. Zamanın birey tarafından olumsuz algılanması da “*sabredelim*” sözcüğünden anlaşılmaktadır. Çünkü içinde bulunulan zamanın olumsuzluğunu, güzel zamanların gelmesi için beklenilmesi gerektiğini “*sabr*” kelimesi gösterir.

3. 12. Sihri'nin “Nâ'il-i Zevki” Sonucu Başına Gelenler

“Yākūt-ı rummānī rūḥ-ı şānīdür diyü mey-i la'l-fāmsuz ḥareket ḥarāmdur ve nergis ü lāle gibi cām u piyāleyi elden kıoyan ‘aceb ḥamdur dir idi. Mezbūr Ḥasan Çelebi Ḥaleb’e defterdār olduğda bile gidüp anda at pazarı emīni olmağla meydān-ı cihānda raḥş-ı merāma süvār olup naṭ-ı felekde piyāde kıalmış iken murād atını sürmekle fi'l-ḥāl ruḥ-ı firūzı zāhir ü bedīdār olmuş idi.

İttifāk bir gice odasına bir cevān getürüp şem'-mişāl ol dilber-i mülāyimi kıoyunına kıoyup şabāha dek murādı üzre nā'il-i zevkı vişāl olduğda irtesi civānuñ aķāribi her birisi efā'ı vü ‘aķārib gibi mezbūra üşüp oğlanı gön-derīde vü dāmen-ālūde emīrū'l-ümerā-yı Ḥaleb'ü'ş-şehbā olan Üveys Paşa'ya iledüp Paşa-yı merķūmuñ sālifü'z-zikr defterdāra buğzı ‘adāveti olmağla kıaşd-ı intikām itmiş idi ve eşegine güci yetmeyicek palanını dögmek ma'nāsını ızhar kıılmış idi. ‘Āķıbet ol töhmetle derdmendūñ ‘uzv-ı ma'ḥūdı kıaṭ' ve nihāl-i recūliyyetin bāğ-ı ḥilķatinden ḥal eyledi.

‘Acā'ib-i ḥālāt ve ġarāib-‘i ittifākındur ki Kıız Memi dimekle meşhūr olup nām-ı recūliyyeti bir miķdār nokşān üzre iken ‘uzv-ı ma'ḥūdı kıaṭ' olınmağla ol

hâletden bi'l-küllîye hırmân üzre oldı. Sihrî'nün hâdisesi İstanbul'da istimâ' olunduğda 'İşretî bu târîhi dimişdür:

Târîh : Vaylî Kız Memi oldı hâdım (960) ” (Tezkire, 1978: I, 454).

Hikâyenin kişileri; ilk bölümde Hasan Çelebi, Üveys Paşa ve adı açıkça belirtilmeyen bir gençtir. Hikâyenin sonunda ise Sihrî ve İşretî adları geçmektedir. Hikâyedeki olayın Sihrî'nin başından geçmesi dolayısıyla kendisi merkezî kişidir.

Hikâyenin giriş bölümünde *“Yâķūt-ı rummānī rūh-ı şānidür diyü mey-i la'î-fāmsuz hareket haramdur ve nergis ü lāle gibi cām u piyāleyi elden kıoyan 'aceb hamdur dir idi”* diyen Sihrî'nin sözünden de anlaşılacağı üzere *“narçiçeği renkli yakut taşı ikinci ruhdur, lal renkli şarap içmeden yaşamak haramdır, nergis ve lāle gibi kadehi, elinden bırakan ham kişidir”* der. Yani kadeh bardağını elinden düşürmeyen birisidir.

Hikâyenin diğerk kişisi Hasan Çelebi, Halep'e defterdar olduktan sonra Sihrî de gidip orada at pazarından sorumlu kişi olarak çalışır. Dünya meydanında istediği gerçekleşince feleğin döşesinde önce yaya kalan asker iken istediğini gerçekleştirmekle parlak ruhunu belli ederek muradına erer. Onun hayatındaki dönüşüm tam da bu zamanda -işe başladıktan sonra- yaşadıklarının ardından gerçekleşir.

Hikâyede anlatılanlara göre, Halep'te çalışırken bir gece odasına bir genç getirip mum gibi o yumuşak huylu dilberi koynuna koyup sabâha kadar isteği üzere zevkinin isteklerine kavuşur. Sonra gencin yakın arkadaşlarının her biri yılan ve akrepler gibi Sihrî'nin başına üşüşür. Sonra da dönemin Halep emirlerinin emiri olan Üveys Paşa'ya durumu anlatırlar. Onun da defterdar Hasan Çelebi'ye nefret ve düşmanlığı olduğu için -sebebi hikâyede belirtilmemiş- intikamını almak ister ve eşeğine gücü yetmeyince palanını dövmek sözünün anlamı gerçekleşir ve Sihrî'yi hadım ettirir. Nihayet o suçlunun addolunmuş uzvunu kesmek ve erkeklik fidanının doğuştan gelen haksızlığının yaradılışından durumu böyledir. Hallerin hayret vericiliği ve anlaşmanın tuhaflığındandır ki *“Kız Memi”* demekle meşhur olup erkeklik söz konusu olduğunda bir miktar eksiklik üzere iken addolunmuş uzvu kesilmiş olmakla o hâlden büsbütün mahrum kalır. Burada bireyin bedensel olarak dönüşüme uğradığı görülür. Daha sonra Sihrî'nin olayı İstanbul'da duyulduğunda İşretî bu tarihi der.

Buradan İşretî'nin tarih düşürmede yeteneği olan bir şair olduğu sonucuna varmak mümkündür.

“*Vayli Kız Memi oldu hâdım*” 960/1552. Böylece bireyin yaşadığı bedensel dönüşüm açıkça belirtilir.

(Merkezî kişi haricindeki diğer kişilerin hikâyedeki rolleri de anlatıldığı için tekrarlanma gereği duyulmadı.)

Hikâyede açık mekân şehir olarak Halep ve İstanbul'dur. Atların bulunduğu bir mekândan da bahsedilir. Halep olayın gerçekleştiği şehir, İstanbul ise olayın duyulduğu şehirdir. Halep için “*Haleb'ü'ş-şehbâ*” tamlamasının kullanıldığı görülür. Bu unvanın Halep şehrine özel olduğu “*Kır ve akçıl görünen atların sıfatı olarak kullanılan 'şehbâ', Halep'in uzaktan kırçıl görünmesinden dolayı bu şehre unvan olmuş ve 'Haleb'ü'ş-şehbâ' şeklinde ifade edilmiştir.*” şeklinde bilgi verilir. (Aydın, 2017: 43). İstanbul ise Sihri'nin olayının duyulması ile İşretî tarafından olayın tarihinin kaydedildiği açık mekândır.

At pazarı ise merkezî kişi Sihri'nin at bakmakla sorumlu tutulduğu yerdir.

Hikâyede nesnel zaman Kız Memi/Sihri'nin hadım edildiği tarih 960/1553 açıkça belirtilmiştir. Hatırlatılan zaman olaraksa “*bir gece*” ifadesidir. Herhangi bir gece anlamında hikâyede kullanılmıştır. Merkezî kişi Sihri'nin sevgiliyle birlikte olduğu belirsiz bir zaman dilimine gönderme yapar.

“*Ertesi*” sözcüğü ise gecenin ardından gelen gündüzü ifade etmek için hikâyede kullanılmıştır. Bu zaman diliminde gencin yakın arkadaşlarının Sihri'nin başına üşüşükleri ve onun zor durumda kaldığı bir zaman dilimine işaret eder.

Psikolojik zaman olarak bütün bu olanlardan sonra Sihri için zamanın nasıl geçtiği, bu sürede ne gibi duygusal süreçler geçirdiği bilinmez. Olayın gerçekleştiği tarihsel olarak nesnel zamanın, Üveys Paşa'nın Kanunî Sultan Süleyman'ın devlet adamlarından olmasından hareketle Kanunî devri 16. yüzyıl olduğu çıkarımı yapılabilir.

3. 13. Genç Yaşta Âlim Olan Sinan Paşa

“Hikâyet olunur ki henüz bâliğ olduğda minbere çıkup halka emr-i ma'rûf ve nehy-i münker iderdi. Sultân Meĥmed'e vezîr olduğdan sonra riyâseti siyâset bilüp aĥrâz-ı dünyâdan î'râz u nefret idüp Şeyĥ Vefâ Hazretleri'ne irâdet getürmiş idi.” (Tezkire, 1978: I,487).

Hikâyede açık olarak Sinan Paşa denilmemekle birlikte eserde bu başlık altında verilen bilgilerden sonra hikâyeye aktarılmıştır. Bu yüzden Sinan Paşa hikâyenin merkezî kişisidir. Anlatılan olay onun işe yeni başladığı bir dönemde ve sonrasında hayatında meydana gelen değişikliklerden bahseder.

Hikâyeye göre Sinan Paşa; henüz daha toy zamanlarında iken minbere çıkıp halka, Allah'ın emrettiklerini yapmayı; yasakladıklarından sakınıp uzak durmayı anlatır. Sultan Mehmed'e vezir olduktan sonra başkanlığı siyaset bilip dünya isteklerinden yüz çevirerek, onlardan nefret edip Şeyh Vefa Hazretlerine isteğini bildirir.

Sinan Paşa hakkındaki diğer bilgiler eserde hikâyeye öncesinde verilmiştir. Onun Hızır Bey Çelebi'nin oğlu, Bursa'da müftü Ahmed Paşa'nın biraderi olduğu ve insanlar arasında “*Hâce Paşa*” demesiyle bilindiği, halk arasında zikr edilen lakap ile meşhur olduğu bilgileri verilir. “*Fatih Sultan Mehmed, Hızır Bey'i 1453'te kadı olarak İstanbul'a davet ettiğinde oğlu Sinaneddin Yûsuf on üç-on dört yaşlarındaydı. Burada dedesi Molla Yegân'ın meclisine devam eden Molla Hüsrev, Molla Gürânî, Molla Kırîmî, Hocazâde Muslihuddin ve Kestelî gibi devrin büyük uleması ile tanıştı. Ali Kuşçu'nun da öğrencisi olan Sinan Paşa, babasının muhitindeki ilmî sohbetlerden istifade ederek genç yaşta edindiği geniş bilgisiyle dikkat çekti.*” (Koç, 2009: 229). Bu bilgilerden Sinan Paşa'nın daha çocukken önemli âlimlerle tanıştığı öğrenilir.

Kınalızâde Hasan Çelebi, Sinan Paşa'nın genç yaşta ilmini geliştirdiğine dikkat çekmek istemiş olmalı ki eserinde bu durumu anlatan hikâyeye yer vermiştir.

Eserde müellif onun Tazarru'-nâme adında ünlü bir kitabının olduğunu belirterek ihtiyarlar arasında da gençliğiyle meşhur olduğunu söyler. Kitabının da gerçekten insanların kabul ettiği övgüye lâyık ve yaraşır olduğunu “*Tazarru'-nâme-nâm kitâbı vardır. Miyân-ı şeyh ü şâbbda meşhûrdur. Fi'l-vâkı' kitâb-ı mezbûr memdûh u mağbûl-i halâ'ik* her vechle medh olınsa şâyeste vü lâyıkdur.*” (Tezkire, 487) cümlesiyle belirtmiştir.

Hikâyenin sonunda Sinan Paşa'nın Sultan Mehmed'e vezir olduğu, yani siyasette de bulunduğu bilgisi vardır. Ancak sebebi belirtilmemekle birlikte siyasetten

* Doktora tezinde “halâfk” diye yazılan kelimenin doğru okunuşu “halâ'ik” olması gerektiğinden doğru şekliyle yazıldı. (Sungurhan, 2009: 401).

yüz çeviren Sinan Paşa'nın manevîyata yöneldiğini ve Şeyh Vefa Hazretlerine isteğini bildirdiği öğrenilir.

Hikâyede diğer adı geçen kişi Şeyh Vefâ Hazretleri'dir. Onun Konya'da doğduğunu, Vefâ, İbnü'l-vefâ, İbn Vefâ, Vefâzâde, Ebü'l-Vefâ gibi lakaplarla anıldığını, gerçekte ise adının Muslihuddin Mustafa olduğunu; ancak şiirlerinde mahlas olarak kullandığı "Vefâ"nın diğerlerinden daha çok yaygınlık kazandığını, İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed'ten büyük yardım ve destek gördüğünü, padişahın onun için adına nispette "Vefâ" diye anılacak olan semtte bir cami ile çifte hamam yaptırdığını, Zeyniyye tarikatının kurucusu ve ölümünden sonra da Vefâiyye diye bir Zeyniyye kolunu oluşturduğu bilgisine ulaşılır (Öngören, 2006: 269). Böylece hikâyeden Sinan Paşa'nın ona mürit olmak istemesi ve manevîyata yöneldiği çıkarımını yapmak yanlış olmasa gerek.

Kişi olarak adı geçen padişah Sultan Mehmed Han'dır. Sinan Paşa'nın kendisine vezir olması bilgisiyile adı zikr edilir.

Hikâyede mekân olarak "*minber*" kelimesi kullanılmıştır. Sözlükte "*câmilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü* " (Devellioğlu, 2007: 649) olarak tanımlanır. Hikâyede ise merkezî kişinin buraya çıkıp halka vaaz verdiği yerdir.

Hikâyede nesnel zamanın Fatih Sultan Mehmed dönemi olduğu anlaşılır. Bu bilgiye de Sinan Paşa'nın kendisine vezirlik yaptığı bilgisinden varılır. Diğer bir zaman anlamı içeren "*henüz bâliğ olduğda* " cümlecigidir. Henüz daha toyken, yeni yetiştiği zamanlarda şeklinde günümüz Türkçesine tercüme edildiğinde yaşatılan güncel zamanı ve bireyin içinde bulunduğu gelişim dönemini gösterir. Ergenlik sonu, gençlik başlangıcı zamanlarına işaret eder.

Diğer bir zaman göstergesi "*Sultân Mehemmed'e vezir olduğdan sonra*" cümlecigidir. Bu cümle bireyin devlet görevine başladıktan sonra hayatında bazı kararlar alacağını işaretlerini verir. Yani bireyin vezirlikten önceki durumu ile vezirlikten sonraki durumu olmak üzere iki zaman diliminin varlığından haberdar eder.

3. 14. Çınar Yaprağı Elin Sahibi Sürûf

"El-kışşa Şehzâde Sultân Muştafâ hâceliğa da'vet olınuğda da'vete icâbet eyledükde hîdmet-i ta'limi kabûl idüp:

‘Âleme sultân iken kendüsini kûl eyledi

Ba‘dehū ŧehzādenūñ fūlk-i vūcūdı ğarğāb-ı ğirdāb-ı fenā ve keŧti-i ħayātı ŧarŧar-ı memāt ile ğariğ-i ‘ummān-ı ‘anā olup ħākān-ı ŧāhib-kırān merħūm Sulṭān Süleymān Ḥān oĝlı ŧehzāde-i mezbūrı ser-ħayl-i ğürūh-ı ŧehidān itdükde mezbūruñ daħı evzā u eṭvārından rencūr u nüfūr olmaĝın sürūrı ğumūma mübeddel ve ŧafā vū ħuzūrı ālām-ı mevfūra muħavvel olup faħr u fāħa ile müzellel olmuŧ idi. Toĝuz yıl bī-vazīfe ğeħinüp mihmān-ħāne-i dūnyāda hāle-miŧāl yine süfresi ğüŧāde ve mihr ü māh gibi ħurŧ-ı nānı āyende vū revendeye ŧeb ü rüz āmāde olup bī-dirhemlikden ğonħe-miŧāl derhem olmuŧ iken bir kimseye māfi’z-zamīrīn izħār itmeyüp rāz-ı derūnından aĝız aħmaz idi ve berg-i ħenār gibi eli yufħa iken yine zıll-ı vūcūdına ilticā idenlere sāye-endāz idi. Ćünkü bu ħākdān-ı ħayret ve tengnā-yı miħnetde ğāyetde izṭırār üzre olup ŧecere-i ma‘ārif-i semere-i ħayātı ŧarŧar-ı pīrī ile ber-inkisār olmuŧ idi. Memātına her bār intizār üzre idi.” (Tezkire, 1978: I, 459-460).

Hikāye eserde Sürūrī baŧlıĝı altında anlatılmıŧtır. Kiŧi olarak Sürūrī’nin hayatına dair bilgilere ulaŧılırken, bu süreçte irtibatla bulunduĝu kiŧiler hakkında da bilgi edinilir. Bu kiŧilerden biri ŧehzāde Mustafa iken, diĝeri dolaylı olarak Sultan Süleyman Han’dır. Hikāye ŧöyledir: Sürūrī ŧehzāde Mustafa’nın hocalıĝına davet edilip bu daveti kabulü ile birlikte ālemin sultanı iken kendisini kul eylemiŧtir. Sonra ŧehzādenin bedeni yokluk ğirdabına batar ve hayat gemisi ölüm kasırgası ile büyük okyanusta gark olur. Güçlü Hakan Sultan Süleyman Han; oĝlu zikr edilen ŧehzādeyi, ŧehitlerin lideri yapmıŧtır. Sürūrī de bu duruma ħok üzülür, dertlere düŧer; sevinçli hālının yerini kederler alır ve büyük acılarla baŧ baŧa kalır. Ardından büyük bir yoksulluk ile sarsılır.

Dokuz yıl iŧsiz geze de onun sofrası dūnya misafirhanesinde parlak daire gibi hep açık olur. Ve ğüneŧ ile ay gibi ekmeĝin yuvarlaĝı gelen gidene gece gündüz hazırlanır, parasızlıktan gonca misali muzdarip olmuŧ iken hiç kimseye ğönlünde olanı yansıtmayıp acılarından, yoksulluĝundan bahsetmez ve ħınar yapraĝı gibi eli yufħa iken -eli açık, cömert- yine kendi ğölgesine sıĝınanlara koruyuculuk eder. Bu ħile dūnyasında ve zahmet kabrinde son derece ħaresizlik üzere olup hayatın faydalı bilimler kütüĝü yaŧlılık kasırgası ile kırılır. Daima ölümünü bekler olur. Sonunda sene 969/1562’de yokluk āleminden salih ameliyle ğöħ eder.

Hikâyenin diğeri kişisi Şehzâde Mustafa'dır. Hikâyede adı babası Kanunî Sultan Süleyman tarafından şehit edilmesi yönüyle geçer.

Şehzâde Mustafa, Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk eşi Mahi Devran'dan olan oğludur. Sarayda iyi bir eğitim almıştır ki Sürûrî de hocalarından bir tanesidir. Gerek eğitim, bilim, kültür; gerek savaşçılıkta olsun iyi yetişen Şehzâde Mustafa, Hürrem Sultan'ın devreye girip sultana yeni erkek evlatlar vermesi ve annesinin gözden düşmesiyle sarsılır. Hürrem Sultan ve dönemin devlet adamlarından Rüstem Paşa'nın entrikaları sonucu babası, halk ve yeniçeriler tarafından çok sevilen Şehzâde Mustafa'nın ölüm fetvasını dönemin müftüsü Ebussuûd Efendi'den alarak büyük oğlunu şehit ettirmiştir (Turan, 2006: 290-291).

Hikâyede adı geçen diğeri kişi dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'dır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, oğlunu şehit ettirmesi yönüyle hikâyede adı zikr edilir.

Hikâyede mekân olarak herhangi bir kelime kullanılmamıştır.

Hikâyede nesnel zamanın Kanunî Sultan Süleyman devri olduğu açıktır. Diğeri bir zaman ifade eden sözcük "*dokuz yıl*" kelimesidir. Merkezî kişi Sürûrî'nin işsiz kaldığı süreci belirtmektedir.

3. 15. Şânî'nin Fazla Yazması

"Te'lif-i mezbûrı ol zemânda vezîr-i a'zam ve müşîr-i efham Ali Paşa'ya ihdâ itdükde dimişdür ki: Mevlânâ te'lif ile 'âlemi tıdurmağdan ise hâlen İstanbul ile Galata boğazını tıdurmağ dağı münâsibdür ki halka köpri olmağın sefâ'in ü merâkib âlâmından halâş olalar ve ba'zı şürekâsı hikâyet iderler ki bir kerre bir mağbûbı sevip 'âşık ve 'Azrâ-yı i'zâr u Leylâ-yı zülfi gamıyla Mecnûn u Vâmık olduğda bir gün bir 'azim ziyâfet idüp kilâb-ı kuyını cem' itmiş idi ve anları hânesine getürüp şahn-ı çini ve sufre-i munağğaşla öñlerine a'ime-i gün-â-gün koyup anlar ile emiş qarış olmışdur." (Tezkire, 1978: I, 508).

Hikâyenin merkezî kişisinin "*mezbûr*" diye belirtildiği görülür. Hikâyede eserinde Şânî başlığı altında anlatılmıştır. Şânî burada bir eserini sadrazam Mareşal Ali Paşa'ya hediye etmesi ve paşanın verdiği cevapla hikâyeye konu olmaktadır. Hikâyenin ikinci kısmında ise bir güzel sevmesi anlatılmaktadır.

Hikâyede öncesi Şânî hakkında yazar bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgilerde namının Ahmed olduğu, insanlar arasında "*Helâki*" demekle meşhur olduğu, Ebussuûd

Efendi'den mülâzım olup müderrislik yaptığı, bir telifi ve bu telif kitabının ön sözünde bu âlemi eserler ve kitaplarla doldurup halkın yerleşeceği yer bırakmayarak diğer âleme göçtüklerinde, bu diyarı da başımıza dar edersin diye halk feryat ettiğinde, gökyüzünden büyük melekler; başıyla bu diyarı bunlara, bırak diye şefaatte bulunacaklarını mübalağalı bir şekilde anlatmıştır.

Buradan da anlaşılacağı üzere hikâye kişisi Şânî çok yazmakla eleştirilmektedir. Hikâyede bu konudan bahsedilmektedir. Şânî bir eserini sadrazam Mareşal Ali Paşa'ya hediye ettiğinde; Paşa demiştir ki: Mevlânâ yazı yazmakla âlemi doldurmaktansa İstanbul ile Galata boğazını doldurmak daha uygundur ki, halka köprü olsun, onlar da gemiler ve diğer binilecek şeylerin eziyetinden kurtulalar, şeklinde cevap vermiştir. Burada adı geçen diğer hikâye kişisi Sadrazam Ali Paşa'dır. Kendisine eser hediye edilen önemli bir devlet adamı olarak hikâyedeki rolünü alır.

Hikâyenin ikinci kısmı Şânî'nin bir güzel sevmesi ile ilgilidir. Bazı ortaklarının anlattıklarına göre bir defa bir sevgiliyi sever. Saçı Leyla, yanağı Azra'nın gamıyla Mecnun ve Vamık olduğunda bir gün büyük bir ziyafet vererek, sevgilinin köpeklerini toplar ve onları evine getirir. Porselen tabaklarda ve nakışlarla süslenmiş sofralarda önlerine türlü türlü yemekler koyarak onlarla yakın olur.

Bu kısımda; Leyla, Azra, Mecnun ve Vamık adları geçmektedir. Şânî'nin sevdiği, yanağının güzelliği ile Azra'ya; saçının güzelliği ile de Leyla'ya benzetilmiştir. Şânî sevdiğine çok tutulmuş olsa gerek ki, Mecnun ve Vamık'a benzetilmiştir. Bu duruma düşmüşken büyük bir ziyafet vererek sevgilinin çevresinde dolaşanları toplar. Buradaki amaç onları yakından tanıyıp bilme isteği olsa gerek.

Hikâyede açık mekân İstanbul ve Galata boğazlarıdır. Burada yazar merkezî kişi Şânî'nin çok yazdığını mübalağalı bir anlatımla ifade etmek için İstanbul ve Galata boğazının doldurulmasına teşbihte bulunmuştur.

Hikâyede açıkça belirtilen bir zaman dilimi bulunmamaktadır. Tarihî dönemin de hikâye öncesinde verilen “*Ebu's-su'ûd Efendiden mülâzım olup*” bilgisinden hareketle Ebussuûd Efendi'nin Kanunî Sultan Süleyman döneminin şeyhülislamı olduğu bilgisiyle Kanunî devri olabileceği çıkarımını yapmak mümkündür.

3. 16. Cevherî'nin “Pîrûze Alî Bâlî” den Mevlâ'ya Giden Aşk Yolculuğu

“Merhum-ı merkûmuñ karîni ve hem-dem ü hem-nişini olan Zü'n-nünzâde ve Mevlânâ Selîkî hikâyet iderler idi ki merhûm-ı merkûm evâ'il-i hâlinde Pîrûze 'Alî

Bālî dimekle meşhûr bir civân-ı serv-ğadd ve bir dilber-i lāle-ğadde ‘āşık ve ‘izār-ı ‘Azrāsı ve leylî-i zülf-i semensāsı hevāsıyle Mecnûn u Vāmık olup ‘ışık u mağabbeti ile ‘āleme destān ve aḥbār-ı Leylā vü Mecnûn gibi meşhûr-ı cihān olmuş idi. Ol nāzeninüñ yiri sîne-i ‘āşık-ı ğamgîn iken mağāmı zîr-i zemîn olup ol genc-i nihānuñ menzili şudûr-ı ‘uşşāk-ı rencûr iken zîr-i lağdde medfûn u mestûr olduğda bu kâh-ı zücācî ve kaşr-ı firûze-reng firğat-i dürr-i dendānı ile başına teng olup firāk-ı la‘l-i leb-i meygûmı ile eşk-i çeşmi mānend-i ‘aķık* -i Yemen-i pür-ğûn olduğda bir şabāh yārāna ḥikāyet idüp buyurdılar ki: Bu gice ol Yûsuf-ı Mışr-cemālî vāķı‘amda gördüm ve Züleyhā-mişāl dāmen-i vişāline el urup ḥāk-i pāyına yüz yirde yüz sürdüm. Bunca zemāndur rûy-ı zerd ve eşk-i surğla ṭālib-i iksir ekber** ü rāğıb-ı kibrit*** -i aḥmerüm ḥāk-pāyuñdan ve gerd-i ‘anber-sāyuñdan bir avuç toprak**** iḥsān eyle ki çeşm-i cānuma tütüyā ve dīde-i ğam-dīdeme cilā virüp kuḥl-ı rüşenā idinem, didükde bir kāğıd içine bir miğdār toprak koyup baña iḥsān eyledi. Bu ḥālî henüz ḥikāyet idüp iḥvān u yārāniyla muşāḥabet iderken eṭvār-ı cihān ve aḥvāl-i hünerverān gibi perişān olan destārını bozup şarmağ lāzım gelüp bozduğlarında kāğıd içinde pīçide bir miğdār toprak bulurlar. Bu ḥāle hāzır olanlar ta‘accüb-i vāfir idüp şeyḥ-i mezbûruñ kerāmet ü velāyetine ḥükm iderler. Merḥûm-ı merķûm ṭarīğ-i tedrisden ferāğat idüp iḥtiyār-ı ğuşe-i ‘uzlet itmesine sebep bu olmuşdur.” (Tezkire, 1978: I, 273-274).

Hikāye “*merhûm-ı merķum*” olarak başlamıştır. Bu da bize vefatı gerçekleştiren birinin hayatıyla ilgili ardından aktarılan bir hikāye olduğunu gösterir. Kınalızāde Hasan Çelebi hikāyeyi ilgili sayfada “*Cevherî*” başlığı altında anlatmıştır.

(Kişiler merkezî kişinin hayatı üzerinden anlatılacaktır. Çünkü hikāye onun hayatıyla ilgilidir.)

* Kelime tezde “atık” şeklinde okunmuştur. “Aķık” şeklinde okumanın doğru olacağı düşünüldü. (Sungurhan, 2009:224).

** “Ekber” kelimesinin anlamca metne yakışmadığı görülmüştür. (Sungurhan, 2009:224).

*** Tezde “kibriyyet” şeklinde okunan bu kelimenin anlam gereği “kibrît” şeklinde okunması uygun görüldü. (Sungurhan, 2009:224).

**** Tezde “bir üç turak” şeklinde okunan kelimenin “bir avuç toprak” şeklinde okunması uygun görüldü. Ancak eserde “avuç” kelimesinin yazımında olması gereken ikinci “vav” harfinin yazılmadığı görülür. (Sungurhan, 2009:224).

Hikâyede Cevherî'nin beşerî hayattan İlahî hayata dönüşümünü onun yakını ve beraber oturup kalktığı arkadaşı Zünnunzâde ve Mevlânâ Selikî'den Kınalızâde Hasan Çelebi aktarır. Anlatılana göre bahsedilen merhûm tasavvufa girmeden önceki hâlinde “Pîrûze Alî Bâlî ” demekle meşhurdur.

Cevherî; uzun boylu, genç ve al yanaklı dilbere âşık olur. Ve daha önce kimsenin sevmediği yanak ve yaseminimsi saçın arzusu ile Mecnun ve Vamık olup aşk ve sevgi ile âleme destan, Leyla ve Mecnun'un haberleri gibi dünyada meşhur olur. O nazlı güzelin yeri gamlı âşığın bağıriken makamı yerin en aşağısı hâline gelir. O gizli hazinenin konağı incinmiş âşıkların bağrıları iken mezarın aşağısına defn edilir ve üzeri kapatıldığında bu camdan yapılmış bina ve dış incilerinin ayrılığı ile başına dar gelip şarap renkli dudağının lal taşı gibi olan gözyaşı kıpkırmızı Yemen'in akık taşına benzer hâle gelir. -Burada Cevherî'nin rüyasında sevdiğinin ölümü ve defn edilmesiyle ilgili bir tablo çizilirken, üzüntüden kanlı akan gözyaşlarından dolayı, gözleri de Yemen'in akık taşını andırır durumdadır.- Bu durumu bir sabâh dostuna anlatır ve onların naklettiğine göre; bu gece Mısır güzeli Yûsuf'u rüyamda gördüm ve Züleyhâ misalî kavuşma eteğine elimi uzatıp rezil oldum. Bunca zamandır sarı yanağı ve kızıl gözyaşıyla deva isteğim en büyük ve kırmızı kükürt renkli ayağının tozundan ve koku sürülmüş toprağından bir avuç toprak bağışlama ile ki hasta gözüme parlaklık verip bir kâğıt içine bir miktar toprak koyup bana verdi, diye anlattığında; dost ve ahbablarıyla sohbet ederken dünyanın gidişi ve sanatkârların durumu gibi perişan olan sarığını bozup sarmak lazım diye bozduklarında kâğıt içinde kırışmış bir miktar toprak bulurlar. Bu duruma oradakiler hayret edip çok şaşırırlar. Bahsedilen Şeyh'in keramet sahibi ve velî olduğuna karar verirler. Merhûmun ders işinden vaz geçip yalnızlık köşesine razı olmasına sebep bu olmuştur. Cevherî'nin böylece uhrevî hayata geçiş hikâyesi anlatılmıştır.

Klâsik edebiyatta görülen beşerî aşktan ilahî aşka ulaşma konusu Cevherî'nin hayat hikâyesinde de anlatılmıştır. Sevdiği uzun boylu genç ve al yanaklı dilbere âşık olduktan sonra Leyla-Mecnun ve Vamık-Azra hikâyelerine telmihte bulunulur. Sevgili için, Leyla'nın yasemin kokulu saç ve Azra'nın yanağına teşbih yapılır. Diğer bir telmihte bulunulan hikâye Yûsuf u Züleyhâ kıssasıdır. Cevherî gördüğü bir rüyayı arkadaşlarına bu kıssa üzerinden anlatmıştır. Sevdiği genci Mısır güzeli Yûsuf'a benzetip kendisinin de Züleyhâ misali eteğine kavuşmayı arzularken rezil olduğu, kızıl

gözyaşıyla deva isteğinde bulunurken sevgilinin bir avuç toprakla bağışta bulunarak hasta gözüne derman olsun diye bir kâğıtta kendisine verdiğini söyler. Keramet de tam bu noktada kendini gösterir ki, arkadaşları açıp baktıklarında sarığına gerçekten de kâğıt içerisinde bir miktar toprak bulurlar. Böylece beşeriyete ait olan ders işinden vaz geçerek uzlet köşesine çekilmesinin nedeni de bu olaya bağlanmıştır.

Hikâyede soyut kapalı mekânlar “*sîne-i âşık-ı gamgîn*” (gamlı âşıkların bağı) ve “*kâh-ı zücâcî*” (camdan yapılmış köşk) iken; somut kapalı mekânlar “*zîr-i zemîn*” (yerin altı) ve “*zîr-i lahd*” (mezarın dibi), tamlamalarıyla oluşturulan yerlerdir. Bunların haricinde açık mekân şehir olarak adı zikr edilen “Yemen”dir.

Sîne-i âşık-ı gamgîn: “*Gamlı âşıkların bağı*” olarak çevirdiğimiz tamlama sevgililerin olması gereken yer manasında hikâyede kullanılmıştır.

Zîr-i zemîn: “*Yerin dibi*” olarak çevirdiğimiz bu tamlama Cevherî’nin sevdiğinin defn edildikten sonra konulduğu yerin en dibi manasında kullanılmıştır.

Zîr-i lahd: “*Mezarın dibi*” olarak çevirdiğimiz bu tamlama da üstteki tamlamayla bağlantılı olarak sevgilinin defn edildiği mezar manasında kullanılmıştır.

Kâh-ı zücâcî: “*Camdan yapılmış köşk*” olarak çevirdiğimiz tamlama âşığın/Cevherî’nin kırılğan bedeni/gönlü için kullanılmıştır.

Son olarak açık mekân olan şehir, Yemen değerlendirmeye alındığında akîk taşıyla adından bahsedilir. Hikâyede müellif, “*eşk-i çeşmi mânend-i akîk-i Yemen*” şeklinde geçen tamlamada, âşığın gözyaşının kıpkırmızı yani kanlı hâle gelmesini Yemen akîkine benzetmiştir.

Hikâyede zaman olarak “*bir sabâh*”, “*bu gece*”, “*bunca zamandır*” ifadeleri kullanılmıştır. “*Bir sabâh*” kelimesi, Cevherî’nin dostlarına rüyasını anlattığı herhangi bir sabâhı ifade etmek için hatırlatılan zamana karşılık gelir. “*Bu gece*” sözcüğü de Cevherî’nin sevgilisini rüyasında gördüğü geceyi ifade etmek için kullanılmıştır. Yaşatılan güncel zamanı gösterir. Son olarak “*bunca zamandır*” sözcüğü de yaşatılan güncel zamanı gösterip uzun bir zaman dilimini içerisinde alarak âşığın sürekli sevgiliye kavuşma arzusu içerisinde olduğu günleri ifade eder.

3. 17. “*Hayâlî-i Dîger*”e Bir Akçelik Zam

“Ba‘zı şikât eşnâ-yı hikâyâtda dirler idi ki mezbûr kırk akçe medrese kabûl itmez in diyü yemîn itmeg in Edirne’de Câmi‘ Ardı Medreses in kırk bir akçe ile

virmişler. Ba‘dehū semt-i ƙazāya rızā virüp bilād-ı keşireye Ma‘nisa ve Selânik ve Tire’ye ƙādî olup Sultân Selîm-i nâmdâruñ evâ’il-i hâlinde defterdâr olmuş idi. Mezbûrda talâkat-ı lisân ve ‘uzûbet-i beyân olup nihâyetde sūhan-âferîn kelimâtı laţîf ve edâsı rengîn muţâyebesi hûb ve muşâhabeti şîrîn olmağın iftihâr-ı selâţin-i rûy-ı zemîn Sultân Selîm-i celâlet-temkîn ile muşâhib ü ƙarîn idi. Zebân-ı Türki’de Leylâ vü Mecnûn ve hōş-âyende sihr-nümûnı vardır.” (Tezkire, 1978: I, 353).

Hikâyenin kişilerinin halktan bazı güvenilir kimseler ve bunların bahsettikleri birinin olduğu ilk cümleden anlaşılır. Hikâye öncesi verilen bilgilerde bu kişinin Abdulkerim Efendi’nin oğlu ve namının Abdulvehhâb olduğu bilgisi verilir. Ayrıca onun hakkında tezkire yazarı Riyazî’nin dedesi olduğu, müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunduğu ve Kanunî devrinin ilk yıllarında vefat ettiği (İpekten, vd., 1988: 196) bilgilerine de ulaşılır.

Hikâyede bu kişi bahsedilen kırk akçelik medreseyi kabul etmem diye yemin edince Edirne’de Câmî Ardı medresesini ona kırk bir akçe ile verirler.

Sonraki zamanlarda bu kişi kadılık semtine razı olur ve çok fazla şehirlere; Manisa, Selânik ve Tire’ye kadı olup Sultan Selim’in padişahlığının ilk zamanlarında baş defterdarlık yapar.

Anlatıldığına göre bu kişi; açık sözlülüğü ve tatlı dilliliği, yaratıcı konuşmasıyla, renkli üslûbu, hoş tarzıyla, esprili şakasıyla ve sohbetinin tatlı olması özelliğiyle yeryüzünün iftihar sahibi sultanlarından Sultan Selim’in büyüklüğü ve ağırlığının yanında ona dost ve arkadaş olur.

Türkçede beğenilen Leyla ve Mecnun’unun büyüleyici bir etkisinin olduğu da belirtilir.

Hikâyedeki kişi “*Hayâlî-i Dîger*” in, görev yaptığı Manisa, Selânik ve Tire şehirlerinin mekân olarak geçtiği görülür. Bu yerler hikâyede sadece bir görev yeridir. Burada dikkat çeken merkezî kişinin müderrislik, kadılık ve defterdarlık görevlerinde bulunmasıdır.

Üçüncü satırda “*rıza virüp*” ifadesinin geçmektedir. “*Razı olmak*” olarak anlam verildiğinde bu kelime olumsuz olan bir şeyin kabul edildiği manasına gelir. Burada da merkezî kişinin kırk bir akçelik Cami Ardı Medresesinin ardından kadılık semtine razı olduğu belirtilmektedir. “*Önceleri kadıların muayyen maaşları yoktu, vakıf veya*

mahkeme gelirleriyle geçinirler, yanlarındaki nâib, kâtib, muhızır ve mübâşir gibi görevlilerin maaşlarını da kendileri karşılardı. Kadılar, dava görmenin yanı sıra, buldukları yerin idare, maliye ve belediye işleriyle de görevliydi” (Ekinci, 2005: 418). Bu bilgi, merkezî kişinin kadılığa değil de semte razı göstermesinin nedenini ortaya koyabilecek niteliktedir. Çünkü “*kazanın büyüklüğüne göre kadının alacağı yevmiye miktarı değişmekteydi*” (Alan, 2016: 345). Bu da mekânın niceliğinin kişinin kararı üzerinde olumlu/olumsuz etki edebileceğinin göstergesidir. Merkezî kişi “*Hayâlî-i Diğer*”in kadılığa razı olmasında Manisa, Tire ve Selânik gibi Osmanlı’nın önemli büyük şehirlerinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kişinin yaptığı diğer bir mesleğin de defterdarlık olduğu bilgisi hikâyede verilir. Osmanlı’da defterdarların mali işlere baktığı bilinir. Bundan dolayı yukarıdaki şehirlerin 16. Ve 17. Yüzyıldaki ticaretle olan ilişkisinden bahsetmek uygun olsa gerek. “*Batı’dan gelen Yahudi göç dalgası, tekstil endüstrisinin 16. yüzyılda Selânik, Sated, Manisa ve başka yerlerde modernleştirilmesine yardımcı olmuştur.*” 17. yüzyılda ise “*giysileri Selânik üretimi kumaştan yapılan*” bilgisi buralarda tekstil üretildiğini gösterir niteliktedir. (...) “*Aydın, Tire, Manisa gibi önemli iç merkezlere açılan koridorlar*” olduğu da düşünüldüğünde bir defterdarın önemli ticaret şehirleri olan bu yerlerdeki görevinin önemi ortaya çıkar. (Eldem vd., 2000: 110-111). Ancak merkezî kişinin buralarda kadılık görevi yaptığı hikâyede belirtilmiş olmakla, nerede defterdarlık yaptığına dair bilgi verilmemiştir.

Hikâyede açık mekân ticaret şehirleri olarak bahsedilen bu yerlerden sonra; kapalı mekân olarak bir eğitim yeri olan Edirne’de Cami Ardı Medresesinin adı geçer. “*Câmi’-i Atîk Medresesi Çarşıda Hurdacılar Sokağında dördüncü numarada vâki’ Mûsâ Çelebi İbni Yıldırım Bâyezîd Hân’ın binâ eylediği medresedir ki kadîmen Câmi Ardı el-Yevm Câmi’-i Atîk veya Eski Câmi Medresesi nâmıyla maruftur. Pâyesi dâhil itibârıyladır. Kütüb-i tevârîhte Yıldırım Hanoğlu Medresesi nâmıyla da mezkûrdur*” (Adıgüzel-Gündoğdu, 2014: 201). Bu veri sayesinde de medresenin tarihteki adına, nerede kim tarafından yaptırıldığına, hangi isimlerle bilindiğine dair bilgilere ulaşılmaktadır.

Hikâyede zaman olarak belirtilen sözcüklerin kullanılmadığı, “*Sultân Selîm-i nâmdârın evâ’il-i hâlinde defterdâr olmuş idi*” cümlesinden süreç belirten yaşatılan

güncel bir zamanın varlığı anlaşılır. Sultan Selim adından da nesnel zaman olan tarihî dönemin 16. yüzyıl olduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

3. 18. Seydî'nin Yıldırım Düşmesine Tanık Olması

“Hikâyet olunur ki merhûm-ı merķûm Burûsa'da Kapluca müderrisi iken Zeyrekzâde ki nâmı Rükne'd-dîn'dür, Yıldırım müderrisi imiş. İttifaķ ķazâ-yı ķâdir-i ĥallâk ile bir berķ-i cihân-süz ve 'âlem-efrûzdan zuhûr u bürüz iden şâ'ika-i âteş-bâr medreseyi 'âşık-ı ciger-süz ve dil kebâb gibi ĥarâb u yebâb itdükde Monlâ-yı mezbûr dimişdür :

Ey felek âheste rev kârî ne âsân kerde'i
Yıldırım ĥaniyye-râ ez-rûkn virân kerde'i ” (Tezkire, 1978: I, 496).

Hikâye üçüncü tekil kişi ağızından aktarılmaktadır. Kendisinden bahsedilen merhûm, hikâyenin merkezî kişisi olmakla birlikte adı açıkça hikâyede belirtilmemiştir. Eserde “Seydî” maddesi altında hikâye anlatılmıştır. Tezkirede iki “Seydî” başlığı olduğu görülür. Ancak bu hikâyede zikr edilen merhûm, hikâye öncesinde verilen bilgilere göre “Kara Seydî” demekle meşhur, daha önce Sahn müderrisi iken sonra Sultan Bayezid Han tarafından İstanbul'da görevlendirilen biridir. Hikâyeden de daha önce Bursa'da Kaplıca müderrisliği yaptığı anlaşılır.

Hikâyenin olay örgüsüne göre bahsedilen merhûm ilk kişi, Bursa'da Kaplıca müderrisi iken, nâmı Rükneddin olan Zeyrekzâde Yıldırım müderrisidir. Allah'ın kudretinin hükmü ile dünyayı yakan şimşek, âlemi aydınlatıp ateş yağdırarak medreseyi acı çeken âşık ve gönlün kavrulması gibi harap ve viran eder. Seydî, meydana gelen bu doğa olayı ile ilgili aşağıdaki beyti söyler:

“ Ey felek âheste rev kârî ne âsân kerde'i
Yıldırım ĥaniyye-râ ez-rûkn virân kerde'i ”

(Ey felek yavaş git, işleri kolaylaştırmıyorsun
Yıldırım Han'ın yapısını viran ettin.)

Hikâyedeki diğer kişi Zeyrekzâde'nin, Zeyrek Mehmed Efendi'nin oğlu olduğu, Edirne ve İstanbul kadılığı; Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yaptığı, Edirne'ye

yerleşip orada bir mektep yaptırdığı ve orada da vefat ettiği bilgisine ulaşılmaktadır (Süreyya, 1996: 1401).

Burada kapalı mekân olan yerler Bursa'daki Kaplıca ve Yıldırım Medreseleridir. Kaynaklarda Kaplıca Medresesi adı ile ilgili ulaşılabilen tek bilgi “*Osmanlı Devleti'nin üçüncü hükümdarı olan I. Murat'ın (1362-1389) Bursa'da Hüdâvendigâr Medresesi ve Kaplıca Medresesi adlarıyla bilinen medreseleri kurdu*” (Taşdemirci, 1989: 521) cümlesidir. Bu bilgiden de Kaplıca Medresesinin diğer adının Hüdâvendigâr Medresesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu isimle kaynak taraması yapıldığında daha çok bilgiye ulaşılır. Dia'dan “*Hüdâvendigâr Külliyesi*” maddesine bakıldığında “*Şehrin dışında ovaya hâkim Çekirge semtinde inşa ettirilen külliye; cami, medrese, zâviye ve türbeden ibarettir. Bulunduğu yerden dolayı bu esere bazı kaynaklarda Çekirge İmareti ve etrafında şifalı suların çıkması sebebiyle Kaplıca İmareti de denilmiştir*” (Eyice, 1998: 290-291) verilerine ulaşılmaktadır. Bu bilgi aslında Kaplıca Medresesinin bir külliye içerisinde bulunduğunu ve etrafındaki kaplıcaların fazlalığından dolayı da bu ismi almış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hikâyedeki beyitten anlaşılacağı üzere yıldırım düşen yer Yıldırım Han'ın yapısı olan Yıldırım Medresesidir. “*Yıldırım Bayezid (1389-1402) biri Bursa'da biri de Edirne'de olmak üzere iki medrese yaptırdı*” (Taşdemirci, 1989: 521-522) bilgisinden Yıldırım Bayezid'in iki medrese yaptırdığı anlaşılmaktadır. Ancak bu hikâyedeki verilerden bunlardan hangisi olduğunu anlamak neredeyse imkânsız durumdadır.

Hikâyede somut kapalı mekân olarak belirtilen bu yerler, kişilerin görev yaptığı Osmanlı eğitim kurumu olan medreselerden bazılarıdır.

Hikâyede kesin zaman ifade eden sözcükler olmamakla birlikte hatırlatılan zamana örnek olan süreç ifade eden -Bursa'da Kaplıca müderrisi iken- ifadeler kullanılmıştır. Bu ifade merkezî kişi Seydî'nin görev yaptığı zamanlara çağrışım yapmaktadır. Hikâyeye, Seydî'nin o zamanlarda gerçekleşen bir doğa olayına tanıklık etmesini ve bunun için söylediği Farsça bir beyte vurgu yapmaktadır. Bu beyitte ise ters giden talihe sitem vardır. Kendisinden merhûm diye bahsedilmesi de bu rivâyetin ölümünden sonra aktarıldığını ortaya koymaktadır. Nesnel zamanın ise Sultan Bayezid dönemi 15. yüzyıl olduğunu hikâyeye öncesi verilen bilgiden çıkarmak mümkündür.

SONUÇ

Bu tezde Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nin I. cildinden tespit edilmiş olan altmışaltı hikâye incelenmiştir. İstitrâd üslubunun özelliği olarak hikâyelerin yirmi yedisi “*hikâyet olunur ki*” on dördü, “*rivâyet olunur ki*”, beşi, “*nakl olunur ki*” ifadesiyle başlamaktadır. Geri kalan yirmi hikâyede ise “*el-kıssa, ol zemânda, bir gün*” gibi farklı başlangıçlar kullanılmıştır.

Tezkirede gerek kullanılan ifadelerden gerekse de bahsedilen olaylardan hareketle Hasan Çelebi'nin, bu hikâyelerin tamamına şahit olmadığı anlaşılmıştır. Kendi döneminde meydana gelen durum ya da olayları anlatmakla, bunların haricinde bazen babasından duyduğu -Bir Derviş Hikâyesinde II. Murad- ya da dedesinin anlattığı bir hikâyeyi aktarırken -Ali Şîr Nevâî'nin Ahmed Paşa'ya Etkisi Olma İhtimâli- bazen de arkadaşının anlattığını -Zâtî'nin Gözünden Emrî'nin Bir Gazeli- aktarmış, bir hikâyeyi de okuduğu eser -Yavuz Sultan Selim'in biyografisi- üzerinden -Şehzade Bayezid'in İran'a Sığınma Hikâyesi- anlatmıştır. En çok rivâyeti ise döneminde duydukları oluşturmaktadır. Eserde tespit edilen hikâyelerde, padişah olarak; II. Murad (d.1404-ö.1451), Fatih Sultan Mehmed (d.1432-ö.1481), II. Bayezid (d.1447-1512), Yavuz Sultan Selim (d.1470-ö. 1520), Kanunî Sultan Süleyman (d.1495-ö.1566) ve Sultan II. Selim (d.1524-1574) olmak üzere altı kişi tespit edilmiştir. Şehzâde olarak; Sultan Korkud (d.1469-ö.1512), Sultan Cem (d.1459-ö.1495), Şehzâde Mustafa (d.1515-ö.1553), Şehzâde Bayezid (d.1526-ö.1562) ve Şehzade Mehmed (d.?-ö.1543) olmak üzere beş kişi vardır. Padişah ve şehzadelerin haricinde bazı devlet adamları ve şairlerden Şah İsmail (d.1487-ö.1524), Harun Reşid (d.763-ö.809), Mahmud Paşa (d.?-ö.1474), Üveys Paşa, Sinan Paşa (d.1440-ö.1486), Cafer-i Bermekî (d.767-ö.803), Cafer Çelebi (d.1452-ö.1515), Sadi Çelebi (d.?-ö.1539), Haydar Çelebi (d.?-ö.1495'ten sonra), Halimî Çelebi (d.?-ö.1517), İshak Çelebi (d.?-ö.1538), Mirî Efendi, Ebussuûd Efendi (d.1490-ö.1574), Müeyyedzâde (d.1456-ö.1516), Zeyrekzâde, Kemal Paşazâde, Ali Şîr Nevâî (d.1441-ö.1501), Ahmedî (d.1334-ö.1412), Şeyhî (d.1371-ö.1429), Ahmed Paşa (d.?-ö.1496), Zâtî (d.1471-ö.1546), Hayretî (d.?-ö.1534), Hayalî (d.?-ö.1481), Revânî (d.?-ö.1523), Sihrî (d.?-ö.1595), İşretî (d.?-ö.1566), Emrî (d.?-ö.1575), Câmî, Sadrî (d.?-ö.1585), Basırî

(d.1466-ö.1534), Sâdî (d.?-ö.1482), Sürûfî (d.1492-ö.1562), Şânî, Cevherî (d.?-ö.?), Seydî, Hayâlî-i Diger olmak üzere pek çok kişi bulunmaktadır. Böylece şahısların; bazen bir padişah, şehzâde ya da vezir, bazen ulema içerisinde bir şair ya da halkın içerisinde birinin olabileceği görülmüştür. Ayrıca Leyla vü Mecnun, Vamık u Azra, Yusuf u Züleyhâ, Cemşid, İskender-i Zülkarneyn gibi karakterler de bazı hikâyelerde geçmektedir. Bir hikâyede de Ashab-ı Kehf sakinlerine telmihte bulunulmuştur.

15. ve 16. yüzyıl, sanat yönünden Osmanlı klâsik edebiyatının kendini bulduğu bir dönemken siyasî yönden ise trajik olaylara tanıklık eden bir zaman dilimidir. Özellikle şehzâde ölümleri ile ilgili anlatılan rivâyetler dikkat çekicidir. Padişahlar, vezirler ve şehzâdeler arasında dönen entrikalar bazen padişah eşinin de olaylara müdahil olmasıyla kanlı sahneler -Şehzâde Mustafa'nın ölümünde- kaçınılmaz olmuştur. Eserde bu ve benzeri olaylarla ilgili anlatılan tarihî hikâyeler, Osmanlı Devleti'nin siyasî tarihine ışık tutacak niteliktedir.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eserinde anlattığı şair ve yazarlarla ilgili kısımda edebiyat tarihi için önemli bulgular elde edilmiştir. Meselâ, bunların bazısının ilim yolculuğu, bazısının söylediği bir beytin eleştiriye maruz kalması, bazısının eser takdimi ya da yazdığı önemli bir eserden söz edilmiştir. Dahası yazar ve şairlerin birbirleri ile olan münasebetleri, yazdıkları gazellerin incelenip değerlendirilme şekilleri; ayrıca yazılan bir yazı hakkında kalem erbabının görüşü bunlar arasındadır. Öyle ki, yanlış söylenen bir kelime bile eleştiriye maruz kalmıştır. Bu da anılan yüzyılda edebiyatın özgünlüğü nasıl yakaladığını gösteren önemli ipucudur.

Vefat edenler için tarih düşürme sanatına sıkça başvurulduğu gibi toplumda yankı uyandıran bazı olaylara -Sihri'nin hadım edilmesinin İstanbul'da duyulmasının ardından İşretî'nin bu tarihi '*Vayli kız Memi oldu hadım*' şeklinde bildirmesi- da şairlerin tarih düştüğü görülmüştür. Bütün bu hikâyeler dönemin edebiyat dünyası hakkında bilgi vermesi yönünden önem arz eder.

Bu çalışmada şahıslar, rivâyetlerden yola çıkarak bireysel özellikleri yönünden de incelenmiştir. İlgili kısımda onların birbirleri ve çevreyle ilgili münasebetleri; arkadaşlıkları-dostlukları, nüktedanlıkları-esprileri, cömertlikleri; dönemin padişahı

ya da şehzâdesi ile olan dostlukları; gerek bedensel olsun gerekse de geçirdikleri manevî dönüşümler yönünden olsun kendilerine has özelliklerinin tespiti yapılmıştır. Bunlara ilâve olarak bazı hikâyeler devlet adamlarının şairlere verdiği değeri göz önüne sermesi yönünden manidardır. Özellikle Ahmedî'nin Timur'a biçtiği değer karşısında, Timur gibi bir devlet adamının gösterdiği tavır -dönem şartları da göz önünde bulundurulduğunda- siyasî tarihe düşülebilecek notlardandır.

Burada anlatılan hikâyelerde dikkatimizi çeken bir diğer özellik Ahmed Paşa ve Sahrî'nin cinsel kimliğine yönelik rivâyetlerdir. Kınalızâde Hasan Çelebi eserinde her ne kadar bu tarz özel durumların rivâyetine yer verse de aslında hikâyenin sonunda bu kişilerin kalemlerinin ne kadar güçlü olduğuna vurgu yapmak istemiştir. Edebî alandaki bütün bu gelişmelerin detaylarını ilgili hikâyelerin incelemesinde ele alarak dönemin edebî dünyası kişileri yönünden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada incelenen bir diğer konu ise hikâyelerin mekân yönünden değerlendirmesidir. Hikâyelerde mekân olarak; şehirler, kaleler, medreseler, camiler, çarşı, dükkân, çadır, saray, sohbet ve içki meclisleri, meyhane ve mezar gibi yerlerin varlığı tespit edilip bu mekânlardan somut ya da soyut olanlar belirlenmiştir. Somut olması gereken bir mekânın soyut anlamda kullanıldığına rastlanılmıştır. Şöyle ki; somut bir mekân olan hamamların ilgili hikâyede -Basîrî'nin Nüktedanlığı ve Hamamları- asıl taşıdığı anlamdan uzaklaşarak Basîrî'nin üslûbunda nükteli ve soyut bir mekân hâline gelmiştir. Bazı somut anlamlı -kasr-ı zücâcî- tamlamaların da teşbih amaçlı soyut manada mekânlara karşılık geldiği görülmüştür.

Kapalı mekân olarak bulunan medreselerden Edirne'deki Ali Begün Medresesinin aslında Taşlık Medresesi olduğu, Edirne Cami Ardı Medresesinin, Cami Ardı el-Yevm Cami-i Atîk veya Eski Cami Medresesi olarak da o dönemde bilindiği tespit edilmiştir. Bursa'daki Kaplıca Medresesinin ise Hüdavendigâr Medresesiyle aynı olması yüksek ihtimaldir.

Bu mekânlardan bazıları olayın geçtiği yer konumundayken bazılarının ise sadece adı zikredilmektedir.

Son olarak çalışmada hikâyelerin zaman yönünden değerlendirilmesi de şu şekilde yapılmıştır: Eserde, hikâyenin bulundurduğu zamanı ifade eden sözcüklerden, kişilerin hayat hikâyelerinden, dönemin padişahından, varsa olayın gerçekleştiği dönemden elde edilen ipuçlarıyla hikâyelerin zamanı tespit edilmiştir. Bu zamanlar; nesnel zaman, hatırlatılan zaman, yaşatılan güncel zaman ya da vaka zamanı olarak belirlenip adlandırılmıştır. Hikâyelerin bazılarında psikolojik zaman ve vaka zamanı bulunurken; bazılarında ise bulunmadığı görülmüştür. Psikolojik zaman belirlenirken geçen sürenin şahıs üzerindeki etkilerinden hareket edilerek çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır. Zaman belirten hiçbir işaretin olmadığı durumlarda, hikâyedeki kişilerin yaşadığı dönemden hareketle nesnel zaman tespit edilmeye çalışılmıştır. Ya da hikâyedeki olay ân'ının ne kadar sürelik bir zaman diliminde gerçekleşebileceği tahmin edilmiştir.

Şahıs, mekân ve zaman haricinde, bazı hikâyelerde “eşeğine gücü yetmeyen palanını döver, çınar yaprağı gibi eli açık olmak, süpürge gibi eşikte hazır beklemek, ağaç yaprağı gibi yerinde titreyen olmak, kulak kesilmek, gözden düşmek ” gibi atasözü ve deyimler de eserde yerini almıştır. Ayrıca kendisiyle karşılaştırmalı okunan doktora tezinde eksik olan ya da yanlış okunan bazı kelime ve ifadelerin de - “makarrum” kelimesinin mukırrum; “biridür” kelimesinin “berîdür” şeklinde okunması, “olınsa kadh” ifadesinin eksikliği- tespiti yapılmıştır.

Sonuç olarak, Kınalızâde Hasan Çelebi tarafından kaleme alınan Tezkiretü’ş-Şu’arâ adlı eser, kendi dönemi olan 16. yüzyıla tanıklık etmekle birlikte, kendisinden önceki 15. yüzyıl rivâyetlerini de aktararak bunların unutulup gitmesini önlemiş olmaktadır. Eserdeki hikâyeler kendi içerisinde kategorize edilmiş, böylelikle dönemin ruhu; şahıs, mekân ve zaman üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdülkadiroğlu, Abdülkerim (1997), “ Halimî Çelebi ” mad., *DİA*, C. 15, TDV. Yay., İstanbul, s. 343-344.

Akgündüz, Ahmet (1994), “ Ebüssuûd Efendi ”, mad., *DİA*, C. 10, TDV. Yay., İstanbul, s. 365-371.

Akpınar, Cemil (1996), “ Hacı Paşa ”, mad., *DİA*, C. 14, TDV. Yay., İstanbul, s. 492-496.

Akpınar, Turgut (1991), “Amasya Tarihi” mad., *DİA*, C. 3, TDV. Yay., İstanbul, s.6-7.

Aksoy, Hasan (2006), “ Müeyyedzade Abdurrahman Efendi ”, mad., *DİA*, C. 31, TDV. Yay., İstanbul, s. 485-486.

Alan, Ercan (2016), “ Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Sancakları, Kazaları ve Kadılar ”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.33, s.337-377.

Atay, Hakan (2003), “ Heves-nâme’de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin Özgünlük İdeali ”, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 1-105.

Avcı, Casim (2008), “ Rum ”, mad., *DİA*, C. 35, TDV. Yay., İstanbul, s. 222-225.

Avcı, İsmail (2013), “ Dîvân şiirinde İskender-i Zülkarneyn ”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 29, s. 47-69.

Ayçiçeği, Bünyamin (2013), “ Ahmedî (815/1412-13) ile Behiştî (917/1511-12?)’nin İskender-nâmelerinin Şekil ve Muhteva Bakımından Karşılaştırılması ”, *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 10, s. 129-204.

Aydın, Abdullah (2017), “ Şair Tezkirelerine Göre Osmanlı’nın Unvanlı Şehirleri ”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 7, s. 35-56.

Aydın, İbrahim H. (2005), “ Molla Fenari ” mad., *DİA*, C. 30, TDV. Yay., İstanbul, s. 245-247.

Ayverdi, İlhan (2011), “ *Misalli Büyük Türkçe Sözlük 1 (A-G)* ”, 4. Baskı, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, İstanbul.

Bâdî Efendi, Ahmet (2014), (haz. Niyazi Adıgüzel- Raşit Gündoğdu), *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Trakya Üniversitesi Yay., İstanbul.

Baykara, Tuncer (2002), “ Konya ”, mad., *DİA*, C. 26, TDV. Yay., İstanbul, s.182-187.

Cin, Ali- Akyıldız, Didem (2013), “ Eski Anadolu Türkçesi Özellikleri Gösteren Bir Kıssa-yı Yûsuf ”, *Mediterranean Journal Of Humanities*, S.III/I, s. 71-88.

Clot, Andre (1994), (çev.Necla Işık), *Fatih Sultan Mehmet*, Milliyet Yay., İstanbul.

Coşkun, Vildan S. (2013), “ Zâtî ” mad., *DİA*, C. 44, TDV. Yay., İstanbul, s. 150-151.

Çavuşoğlu, Mehmet (1991), “ Bâki ” mad., *DİA*, C. 4, TDV. Yay., İstanbul, s. 537-540.

Çavuşoğlu, Mehmet (1992) “ Basîrî ” mad., *DİA*, C. 5, TDV. Yay., İstanbul, s. 105-106.

Çiçekler, Mustafa (2011), “ Şehzâde Bayezid ve Farsça Divânçesi ”, *Şarkiyat Mecmuası*, C. 0, S.8, s. 211-228.

Çetin, Nurullah (2017), *Türk Hikâyesi Tahlilleri*, Nobel Yay., Ankara.

Demirayak, Kenan (2014), “ Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Tarih Düşürme Şiirleri Ya Da Şiirle Tarih Düşürme ”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 25, s. 87-124.

Derdiyok, Çetin (2017), *Klâsik Edebiyatımızın Dili*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

Devellioğlu, Ferit (2007), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 24. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dikmen, Melek (2009), “ İlmî ve Edebî Yönü Olan Ispartalı Bir Aile: Kınalızâdeler ”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, s. 105-124.

Ekinci, Ekrem B. (2005), “ Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi ”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, s. 417-439.

Eldem Ethem, Goffman Daniel, Masters Bruce (2003), *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Eravcı, Mustafa H. (Trs), “ Kitab-ı Cem Sultan Ve Güney Batı Avrupa (Frengistan) ”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 1-10.

Ersöz, ismet (1991), “ Ashâb-ı Kehf ” mad., *DİA*, C. 3, TDV. Yay., İstanbul, s. 465-467.

Erünsal, İsmail E. (2007), “ Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafılar: Yeni Bazı Belge ve Bilgiler ”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIX, s. 98-146.

Erünsal, İsmail E. (2008) “ Revani ” mad., *DİA*, C. 35, TDV. Yay., İstanbul.

Erünsal, İsmail E. (2010), “ Tâcizâde Cafer Çelebi ” mad., *DİA*, C. 39, TDV. Yay., İstanbul, s. 353-356.

Eyice, Semavi (1998), “ Hudâvendigar Külliyesi ” mad., *DİA*, C. 18, TDV. Yay., İstanbul, s. 290-295.

Giese, F., (1992), (haz. Nihat Azamat), *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Gökcan, Melike (2009), “ Ahmedi'nin 'İskendernâme'sinde Kadın Hükümdar Modeli ve Kraliçe Kaydafa ”, *Turkish Studies*, S. 4, s. 760-773.

Gülten, Sadullah (2012), “ Kanunî'nin Maktûl Bir Şehzâdesi: Bayezid ”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6, s. 197-204.

İnalçık, Halil (2008) , “ Rumeli ”, mad., *DİA*, C. 35, TDV. Yay., İstanbul, s. 232-235.

İpekten, Halûk- vd., (1988), *Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı isimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

İpekten, Halûk (1996), *Dîvân Edebiyatında Edebî Muhitler*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.

İpşirli, Mehmet (2003), “ Medrese ”, mad., *DİA*, C. 28, TDV. Yay., İstanbul, s. 327-333.

İpşirli, Mehmet (1996), “ Hacıhasanzâde Efendi ”, mad., *DİA*, C. 14, TDV Yay., İstanbul, s. 503-504.

İsen, Mustafa (2002), “ Kınalızâde Hasan Çelebi ” mad., *DİA*, C. 25, TDV Yay., İstanbul, s. 417-418.

Kahraman, Âlim (1998), “Hikâye” mad., *DİA*, C. 17, TDV Yay., İstanbul, s.493-501.

Kanar, Mehmet (1998), “Hikâye” mad., *DİA*, C. 17, TDV Yay., İstanbul, s. 485-487.

Kavruk, Hasan (1998), *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB., Yay., İstanbul.

Kılıç, Hulusî (2003), “ Lârî, Muslihuddin ”, mad., *DİA*, C. 27, TDV. Yay., İstanbul, s.103-104.

Kiel, Machiel (1994), “ Dimetoka ”, mad., *DİA*, C. 9, TDV. Yay., İstanbul, s. 305-308.

Koç, Aylin (2009), “ Sinan Paşa ” mad., *DİA*, C. 37, TDV. Yay., İstanbul, s. 229-231.

Kutluk, İbrahim (1978), *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara.

Kütükoğlu, Bekir (1991), “ Ayas Paşa ”, mad., *DİA*, C. 4, TDV. Yay., İstanbul, s. 202-203.

Mengi, Mine (2017), “ Sehî Ve Latîfî Tezkirelerinde Biyografi İle Hikâye Birlikteliği”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 23-28.

Meriç, Münevver O. (2010), “ Meşâ’irü’ş-Şu’arâ’da Sultan Cem’le İlgili Yanlış Bilgiler ”, *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 59-66.

Ortaylı, İlber (2008), *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul.

Öngören, Reşat (2006), “ Muslihuddin Mustafa ” mad., *DİA*, C. 31, TDV. Yay., İstanbul, s. 269-271.

Özbalıkcı, M. Reşit (2005), “ Muğni’l-Lebîb ” mad., *DİA*, C. 30, TDV Yay., İstanbul, s. 384-386.

Özcan, Abdülkadir (2000), “ İdrîs-i Bitlisî ” mad., *DİA*, C. 21, TDV. Yay., İstanbul, s. 485-488.

Öztürk, Mustafa (2016), *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara Okulu Yay., Ankara.

Pul, Ayşe (2013), “ Kefe Sancağının I. Selim’in Taht Mücadelesinde Oynadığı Role Dair Bazı Değerlendirmeler ”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 27, s. 469-478.

Sarıbal, İsmet (2018), “ Fatihli Mehmet Tefik Paşa’nın Şehzâde Cem Kitabı ”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD), Journal Of History School (JOHS)*, S. XXXIV, s. 197-232.

Seymen, Emine (2008), “ *Sehî Bey ve Latîfî Tezkirelerinde İstitrâd* ”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana.

Sılay, Kemal (1991), “ Ahmedî’nin Osmanlı Tarihinde Arasöz (Digression) Tekniğinin Kullanımı ve İşlevi ”, *Türkoloji Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 153-162.

Söylemez, Faruk (2012), “Yavuz Sultan Selim’in Taht Mücadelesi”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 33, s. 63-86.

Sungurhan, Aysun (1999), “Kınalızâde Hasan Çelebi’ye Gelincede Kadar Anadolu’da Şu’arâ Tezkireciliğinin Gelişimi ve Tezkiretü’ş-Şu’arâ’nın Tanıtılması”, *Dede Korkut Dergisi*, S. 76, s. 71-104).

Süreyya, Mehmed (1996), (Haz: Nuri Akbayar), *Sicill-i Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 30, C. 5, İstanbul.

Şentürk, Ahmet A. (2017), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tarlan, Ali Nihad (1992), *Ahmet Paşa Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara.

Tarlan, Ali Nihad (1936), *Dîvân Edebiyatında Muamma*, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından no: 24, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.

Taşdemirci, Ersan (1989), “ Osmanlı İmparatorluğunda Medreseler ”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, s. 519-532.

Tezcan, Esmâ (2004), “ Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebi Yaşam ”, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Turan, Şerafettin (1992), “ Bayezid, Şehzâde ”, mad., *DİA*, C. 5, TDV. Yay., İstanbul, s. 230-231.

Turan, Şerafettin (1997), “ Hadım Sinan Paşa ” mad., *DİA*, C.15, TDV. Yay., İstanbul, s. 7-8.

Turan, Şerafettin (2002), “ Kemalpaşazâde ”, mad., *DİA*, C. 25, TDV. Yay., İstanbul, s. 238-240.

Turan, Şerafettin (2006), “ Mustafa Çelebi ”, mad., *DİA*, C. 31, TDV. Yay., İstanbul, s. 290-292.

Tursun Bey (Trs) (haz. Ahmet Tezbaşar), *Fatih'in Tarihi Tarih-i Ebul Feth*, Kervan Kitapçılık A.Ş. Ofset Tesisleri, İstanbul.

Türkmen, Fikret (1998), “Hikâye” mad., *DİA*, C. 17, TDV Yay., İstanbul, s. 488-491.

Ulusoy, Ahmet (2007), “ Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri ”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İlköğretim Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Usal, Ahmet (2006), *Edirne Tarihi ve Kültürü*, Edirne Dairesi Başkanlığı, İstanbul.

Uzun, Mustafa (2010), “ Süreyyâ ”, mad., *DİA*, C.38, TDV. Yay., İstanbul, s. 162-164.

Varlık, Mustafa Çetin (1993), “ Çaldıran Savaşı ” mad., *DİA*, C. 8, TDV. Yay., İstanbul, s. 193-195.

Yıldız, Hakkı Dursun (1992), “ Bermekîler ” mad., *DİA*, C. 5, TDV. Yay., İstanbul, s. 517-520.

Furat, Ayşe Zişan (2003), “ Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri ”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, s. 181-208.

İnternet Kaynakları

(X¹) = Sungurhan-Eyduran, Aysun, <http://www.ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194494/kinalizâde-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html>

(Erişim Tarihi: 06.05.2019)

(X²) = <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-çevirme-kılavuzu>

(Erişim Tarihi: 16.09.2018)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad: Atike

Soyad: KAYA

Doğum Tarihi: 09.08.1989

Doğum Yeri: Silifke

İletişim Bilgileri

Ev Adresi: Ovacık Mahallesi, Gökburç Sokak, No:18 Silifke/ MERSİN

Yurt Adresi: Mahmut Sami Ramazanoğlu Kız Yurdu, Sarıçam/ ADANA

Telefon Numarası: 0553 206 8446

E-mail adresi: atikekaya3322@gmail.com

Eğitim Bilgileri

İlköğretim: Silifke Ovacık İlköğretim Okulu

Lise: Silifke Lisesi (Yabancı Dil Ağırlıklı Lise)

Üniversite 1: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2008-2012)

Üniversite 2: Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi (2015-2019)

Yüksek Lisans: Çukurova Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bölümü, Tezli Yüksek Lisans Programı (2016-2019)

Sertifikalar

Sertifika 1: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Pedagojik Formasyon Eğitimi Sertifika Programı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği

Sertifika 2: Yalova Üniversitesi, Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Çocuk Gelişimi Eğitimi

Katılım Belgesi: Gençlik ve Spor Bakanlığı, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu, “ KYK’lı Gençler Osmanlıca Yarışıyor ” Programı